

2026-02

pÿ Ÿ À ¿ ¹ · Ä ® Â , , µ ± Ä Á ¹ ⁰ ì Â Ã Å ³ ³ Á ±
 pÿ ⁰ ± ¹ ´ · ¼ ¿ Ã ¹ ¿ ³ Á ¬ Æ ¿ Â £ ¿ Æ ¿ ⁰ » ® Á
 pÿ š ± Á í ´ · Â Ä Å Ç - Â Ä · Â À ¿ » ¹ Ä ¹ ⁰
 pÿ Ã ¬ Ä ¹ Á ± Â ⁰ ± Ä ¬ Ä · ½ Ä µ » µ Å Ä ± ⁻ ±
 pÿ Ä · Â ² ± Ã ¹ » µ ⁻ ± Â Ä ¿ Å Æ , É ½ ± (1 8

pÿ œ Ä ± ½ Ä ¿ í ½ ± , ´ ½ Ä É ½ ⁻ ±

pÿ œ µ Ä ± Ä Ä Å Ç ¹ ± ⁰ ì Á ì ³ Á ± ¼ ¼ ± ™ Ä Ä ¿ Á ⁻ ± Â , £ Ç ¿ » ® š ¿ ¹ ½ É ½ ¹ ⁰ î ½ • Ä ¹ Ä Ä · ¼ î ½ , µ µ
 pÿ ´ ½ , Á É Ä ¹ Ä Ä ¹ ⁰ î ½ £ Ä ¿ Ä ´ î ½ , ± ½ µ Ä ¹ Ä Ä ® ¼ ¹ ¿ • µ ¬ Ä ¿ » ¹ Â ¬ Æ ¿ Ä

<http://hdl.handle.net/11728/13323>

Downloaded from HEPHAESTUS Repository, Neapolis University institutional repository

**ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ, ΤΕΧΝΩΝ ΚΑΙ
ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ**

**ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ, ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΔΙΕΘΝΩΝ
ΣΠΟΥΔΩΝ**

**Ο ποιητής, θεατρικός συγγραφέας και
δημοσιογράφος Σοφοκλής Καρύδης – Πτυχές της
πολιτικής του σάτιρας κατά την τελευταία διετία
της βασιλείας του Όθωνα (1860 – 1862)**

ΑΝΤΩΝΙΑ ΜΠΑΝΤΟΥΝΑ

Επιβλέπων Καθηγητής: Κωνσταντίνος Δουκάκης

ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ 2026

**ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ, ΤΕΧΝΩΝ ΚΑΙ
ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ**

**ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ, ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΔΙΕΘΝΩΝ
ΣΠΟΥΔΩΝ**

**Ο ποιητής, θεατρικός συγγραφέας και
δημοσιογράφος Σοφοκλής Καρύδης – Πτυχές της
πολιτικής του σάτιρας κατά την τελευταία διετία
της βασιλείας του Όθωνα (1860 – 1862)**

**Διπλωματική Εργασία η οποία υποβλήθηκε προς
απόκτηση εξ αποστάσεως Μεταπτυχιακού τίτλου
σπουδών στη Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία στο
Πανεπιστήμιο Νεάπολις Πάφος**

ΑΝΤΩΝΙΑ ΜΠΑΝΤΟΥΝΑ

ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ 2026

Πνευματικά δικαιώματα

Copyright © Αντωνία Μπαντούνα, 2026

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved.

Η έγκριση της Διπλωματικής Εργασίας από το Πανεπιστήμιο Νεάπολις δεν υποδηλώνει απαραίτητως και αποδοχή των απόψεων του συγγραφέα εκ μέρους του Πανεπιστημίου.

Όνοματεπώνυμο Φοιτήτριας: Αντωνία Μπαντούνα

Τίτλος Διπλωματικής Εργασίας: Ο ποιητής, θεατρικός συγγραφέας και δημοσιογράφος Σοφοκλής Καρύδης – Πτυχές της πολιτικής του σάτιρας κατά την τελευταία διετία της βασιλείας του Όθωνα (1860 – 1862).

Η παρούσα Διπλωματική Εργασία εκπονήθηκε στο πλαίσιο των σπουδών για την απόκτηση εξ αποστάσεως μεταπτυχιακού τίτλου στο Πανεπιστήμιο Νεάπολις και εγκρίθηκε στις 19 Φεβρουαρίου 2026 από τα μέλη της Εξεταστικής Επιτροπής.

Εξεταστική Επιτροπή:

Πρώτος επιβλέπων (Πανεπιστήμιο Νεάπολις Πάφος).....Κωνσταντίνος Δουκάκης, Επίκουρος Καθηγητής

Μέλος Εξεταστικής Επιτροπής:Κατερίνα Παπαζαχαρία, Λέκτορας

Μέλος Εξεταστικής Επιτροπής:Κυριάκος Ιακωβίδης, Λέκτορας

ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΔΗΛΩΣΗ

Η Αντωνία Μπαντούνα, γνωρίζοντας τις συνέπειες της λογοκλοπής, δηλώνω υπεύθυνα ότι η παρούσα εργασία με τίτλο «Ο ποιητής, θεατρικός συγγραφέας και δημοσιογράφος Σοφοκλής Καρύδης – Πτυχές της πολιτικής του σάτιρας κατά την τελευταία διετία της βασιλείας του Όθωνα (1860 – 1862)», αποτελεί προϊόν αυστηρά προσωπικής εργασίας και όλες οι πηγές που έχω χρησιμοποιήσει, έχουν δηλωθεί κατάλληλα στις βιβλιογραφικές παραπομπές και αναφορές. Τα σημεία όπου έχω χρησιμοποιήσει ιδέες, κείμενο ή/και πηγές άλλων συγγραφέων, αναφέρονται ευδιάκριτα στο κείμενο με την κατάλληλη παραπομπή και η σχετική αναφορά περιλαμβάνεται στο τμήμα των βιβλιογραφικών αναφορών με πλήρη περιγραφή.

Η Δηλούσα

Αντωνία Μπαντούνα

Ευχαριστίες

Έχοντας φτάσει στο τέλος μιας απαιτητικής όσο και δημιουργικής διαδρομής, αισθάνομαι την ανάγκη να ευχαριστήσω όλους όσοι συνοδοιπόρησαν μαζί μου, με πρώτο τον επιβλέποντα καθηγητή μου κύριο Κωνσταντίνο Δουκάκη, ο οποίος με ενθάρρυνε, με καθοδήγησε επιστημονικά και με τις καίριες παρατηρήσεις του συνέβαλε σημαντικά στη διαμόρφωση του τελικού αποτελέσματος της εργασίας. Ευχαριστίες οφείλω, φυσικά, σε όλους τους καθηγητές μου στο μεταπτυχιακό πρόγραμμα Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας του Πανεπιστημίου Νεάπολης για τις γνώσεις και τον επιστημονικό οπλισμό που μου προσέφεραν. Θα ήθελα ακόμα να ευχαριστήσω το προσωπικό της Εθνικής Βιβλιοθήκης και της Δημόσιας Βιβλιοθήκης Τρίπολης για την καλή τους διάθεση και τη βοήθεια στην αναζήτηση πρωτογενούς υλικού και δευτερεύουσας βιβλιογραφίας, όπως και τους φίλους που με συνέδραμαν σε αυτή την αναζήτηση. Τέλος, ευχαριστώ μέσα από την καρδιά μου την οικογένειά μου, ευρύτερη και στενότερη, γιατί ο καθένας τους με στήριξε με τον δικό του τρόπο, και ιδιαίτερα τον σύζυγό μου Παναγιώτη Σμυρνιώτη, που σε αυτή μου την προσπάθεια υπήρξε πραγματικά «ο άνεμος κάτω από τα φτερά μου».

Αφιέρωση

Στη μνήμη του πατέρα μου Βασίλη,
που αγαπούσε τόσο την Ελλάδα και την ιστορία της
όσο και να γράφει σατιρικούς στίχους.

Στη Γεωργία Δάλκου,
που μου γνώρισε τον Σοφοκλή Καρύδη
και μου ενέπνευσε το ενδιαφέρον για την
προσωπικότητα και το έργο του.

Ο Σοφοκλής Καρύδης

Πηγή: <https://pandektis.ekt.gr/pandektis/retrieve/103910/10438.%20jpg>

Περίληψη

Η παρούσα εργασία έχει ως στόχο να παρουσιάσει την προσωπικότητα και το έργο του λογοτέχνη και δημοσιογράφου Σοφοκλή Καρύδη, που έζησε στο νεοϊδρυθέν ελληνικό κράτος του 19^{ου} αιώνα. Ένα τμήμα της εργασίας είναι αφιερωμένο στην πολύπλευρη πνευματική δραστηριότητά του και παρουσιάζει σύντομα το έργο του: τη δραστηριοποίησή του στον χώρο της ποίησης με την έκδοση ποικίλων ποιητικών συλλογών, στον χώρο του θεάτρου με τη συγγραφή δραματικών και κωμικών θεατρικών έργων και με την ίδρυση δικού του θιάσου και στον χώρο της δημοσιογραφίας με την έκδοση σατιρικών περιοδικών και εφημερίδων.

Η έρευνα εστιάζει κυρίως στη σατιρική αρθρογραφία του Καρύδη κατά τη διετία 1860 – 1862 στην εφημερίδα *Φως* που ο ίδιος εξέδιδε, οπότε στην ελληνική πολιτική σκηνή επικρατούσε αναταραχή λόγω του έντονου αντιδυναστικού κλίματος που είχε δημιουργηθεί και το οποίο οδήγησε τελικά στην έξωση του πρώτου βασιλιά της Ελλάδας. Η καυστική γραφή του Καρύδη θεωρείται ότι έπαιξε σημαντικό ρόλο σε αυτή την εξέλιξη, καθώς συμπορεύτηκε με τη γενικότερη πολεμική εκ μέρους του Τύπου εναντίον του αυταρχικού καθεστώτος Μιαούλη, του ευνοούμενου πρωθυπουργού του Όθωνα.

Η μελέτη επικεντρώνεται σε δύο κυρίως θέματα της σάτιρας του Καρύδη κατά τη συγκεκριμένη περίοδο: την καταστρατήγηση της ελευθερίας του Τύπου και τις αντιδημοκρατικές διαδικασίες που έλαβαν χώρα κατά τις βουλευτικές εκλογές του 1861. Η αναζήτηση πληροφοριών στο *Φως* του Καρύδη αλλά και σε άλλες εφημερίδες της εποχής υπήρξε η βάση της ερευνητικής διαδικασίας, που απέδωσε πολύ ενδιαφέρουσες πληροφορίες για τη σύγκρουση εφημερίδων και κυβέρνησης κατά το διάστημα 1860 – 1862 και για την έκταση της κρατικής επέμβασης στην εκλογική αναμέτρηση του 1861, επιβεβαιώνοντας τη σχετική ιστοριογραφική κατάθεση.

Λέξεις κλειδιά: Σοφοκλής Καρύδης, ποίηση, θέατρο, δημοσιογραφία, *Φως*, Όθωνας, Τύπος, λογοκρισία, εκλογές, νοθεία, βία.

Abstract

The present study aims to present the personality and work of the writer and journalist Sophoklis Karydis, who was active in the newly established Greek state of the nineteenth century. Part of the study is devoted to his multifaceted intellectual activity and briefly outlines his work: his engagement with poetry through the publication of poetry collections, his involvement in the field of theatre through the writing of dramatic and comic plays as well as the establishment of his own theatrical troupe, and his activity in journalism through the publication of satirical journals and newspapers.

The research focuses primarily on Karydis's satirical journalism during the period 1860 –1862 in the newspaper *Fos*, which he himself published. At that time, the Greek political scene was marked by intense unrest due to the strongly anti-dynastic climate that had developed, ultimately leading to the deposition of the first king of Greece. Karydis's caustic writing is considered to have played a significant role in this development, as it aligned with the broader press campaign against the authoritarian regime of Miaoulis, the favoured prime minister of King Otto.

The study concentrates on two main themes of Karydis's satire during this period: the violation of press freedom and the anti-democratic practices that took place during the parliamentary elections of 1861. The examination of material from *Fos* and other contemporary newspapers constituted the basis of the research process, which yielded particularly valuable information on the conflict between the press and the government during the years 1860 –1862, as well as on the extent of state intervention in the electoral contest of 1861, confirming the relevant historiographical accounts.

Keywords: Sophoklis Karydis, poetry, theatre, journalism, *Fos*, Otto, press, censorship, elections, electoral fraud, violence.

Περιεχόμενα

Εισαγωγή

- i. Βασικοί στόχοι και δομή της μελέτης..... 1
- ii. Μεθοδολογία της έρευνας..... 2

Κεφάλαιο 1^ο Βιβλιογραφική Ανασκόπηση..... 4

Κεφάλαιο 2^ο Ένας ιδιόρρυθμος ιδεολόγος αγωνιστής

- 2.1 Καταγωγή και οικογένεια..... 13
- 2.2 Η προσωπικότητά του και η αυτοσάτιρα στο *Φως*..... 14
- 2.3 Οι διώξεις, οι φυλακίσεις και οι επιθέσεις κατά της ζωής του κατά την περίοδο 1860 – 1862..... 16
- 2.4 Το τέλος του..... 18
- 2.5 Συνοπτική παρουσίαση του συγγραφικού και δημοσιογραφικού του έργου..... 20
 - A. Ποιητικό έργο..... 21
 - B. Θεατρικά έργα..... 25
 - i. Δράματα..... 25
 - ii. Κωμωδίες..... 26
 - Γ. Δημοσιογραφία..... 29

Κεφάλαιο 3^ο Δύο αντικείμενα της πολιτικής σάτιρας του Καρύδη στο *Φως* κατά την τελευταία διετία της βασιλείας του Όθωνα

3.1 Η σάτιρα για την κατάργηση της ελευθερίας του Τύπου

- 3.1.1 Ο «ενταφιασμός» της ελευθεροτυπίας..... 33
- 3.1.2 Ο εισαγγελέας Μουντζουρίδης..... 40

3.2 Η σατιρική αποτύπωση των εκλογών του 1861

3.2.1 Τα γεγονότα που οδήγησαν στις εκλογές, οι παρατυπίες και τα πρώτα βέλη της σάτιρας του

Καρύδη..... 43

3.2.2 Η καλπονοθεία στην Αττική και η σατιρική της παρουσίαση στο

Φως..... 50

Συμπεράσματα..... 55

Βιβλιογραφία..... 58

Εισαγωγή

ι. Βασικοί στόχοι και δομή της μελέτης

Το γέλιο ως καθαρά ανθρώπινη ιδιότητα συσχετίζεται από μελετητές και φιλοσόφους τόσο με τη λογική ανωτερότητα του ανθρώπου σε σχέση με τα υπόλοιπα έμβια όντα όσο και με την κοινωνική του φύση. Στο πλαίσιο της κοινωνικής συνύπαρξης των ανθρώπων, λοιπόν, το γέλιο διαχρονικά διασκεδάζει και αποσυμφορεί, εκτονώνει και καθαίρει. Την τελευταία του ειδικά ιδιότητα εκτιμώντας, η παρούσα εργασία επιδιώκει να παρουσιάσει θραύσματα του σατιρικού λόγου του Σοφοκλή Καρύδη, ενός πολυπράγμονος ανθρώπου, που ασχολήθηκε με την ποίηση, το θέατρο και τη δημοσιογραφία.

«Ο γέλως είναι κάλλιστον και υγιεινόν πράγμα, ιδίως χωνευτικόν» παραδεχόταν ο Ροϊδης¹ και ο Καρύδης το χρησιμοποίησε για να βοηθήσει την ελληνική κοινωνία του δεύτερου μισού του 19^{ου} αιώνα να «χωνέψει» όλα τα παράδοξα που βίωνε. «*Τοῦ σατυρικοῦ τὸ ἔργον εἶνε να στηλιτεύη τὴν κακίαν ὅπου τὴν εὕρισκει*», έγραφε ο ίδιος στο Φως.² Αυτός ήταν και είναι, άλλωστε, ο ρόλος της σάτιρας· από τον Αθηναίο Αριστοφάνη στους Ρωμαίους Λουκίλιο και Βάρωνα και μέχρι τους σημερινούς σατιρικούς της τηλεόρασης και του διαδικτύου, ο σατιρικός εντοπίζει τα τρωτά της κοινωνικής ζωής και τα φέρνει στο φως για να τα ξορκίσει μέσω του γέλιου. Είναι, επομένως, ένας αγγελιοφόρος των γεγονότων της εποχής του, ακόμα κι αν δίνει την εικόνα της μέσα από τον παραμορφωτικό καθρέφτη του σατιρικού λόγου, ο οποίος αποτυπώνει αστεία τα σχήματα των ειδώλων, διατηρεί όμως την ταυτότητα τους αναλλοίωτη. Έτσι, η σάτιρα αποτελεί μια εναλλακτική μορφή ιστορικής καταγραφής, που παρακινεί τον μελετητή της να αναζητήσει τα ιστορικά γεγονότα πίσω από το προσωπείο του γελοίου που αυτή φορά.

Ο δημόσιος λόγος του Καρύδη χρησιμοποιήθηκε στη συγκεκριμένη μελέτη ως αφορμή για την ιστορική προσέγγιση της εποχής του αλλά και για να παρουσιαστεί για πρώτη φορά συνολικά – έστω και αδρομερώς στα πλαίσια μιας πανεπιστημιακής εργασίας πεπερασμένου μεγέθους – η πνευματική μορφή και το έργο του, καθώς, αν και πολυγραφότατος και πασίγνωστος στην εποχή του, είναι ουσιαστικά άγνωστος

¹ *Ασμοδαίος*, 5 Ιανουαρίου 1875, φύλλο 1, σ. 1.

² *Φως*, 17 Δεκεμβρίου 1860, φύλλο 209, σ. 2.

στο σύγχρονο ευρύ κοινό. Η δε κοινή μας καταγωγή από την Τρίπολη Αρκαδίας υπήρξε ένας ακόμη λόγος του ενδιαφέροντός μου για εμβάθυνση στη ζωή και το έργο του.

Το κείμενο, μετά την απαραίτητη βιβλιογραφική ανασκόπηση, διαιρείται σε δύο μεγάλα κεφάλαια, που αντιστοιχούν στους βασικούς θεματικούς της άξονες. Το πρώτο (Κεφάλαιο 2) παρουσιάζει αφενός βασικά βιογραφικά στοιχεία και αφετέρου τα ποιοτικά, θεατρικά και δημοσιογραφικά πονήματα του Καρύδη. Στο δεύτερο (Κεφάλαιο 3) η έρευνα στηρίχθηκε στην εφημερίδα *Φως*, που ο Καρύδης εξέδιδε συνεχώς από το 1860 μέχρι το 1877, προκειμένου να εξετάσει δύο βασικά θέματα ιστορικού ενδιαφέροντος που εντοπίζονται στη διετία 1860 – 1862: τον περιορισμό της ελευθεροτυπίας από το οθωνικό καθεστώς και τη βία και νοθεία στις βουλευτικές εκλογές του 1861. Το πρώτο από τα δύο θέματα επιλέχθηκε ως απόλυτα σχετιζόμενο με τη δημοσιογραφική δραστηριότητα του Καρύδη, καθώς αυτός υπέστη πολλές φορές τις συνέπειες του νόμου για την αρθρογραφία του και μάλιστα καταστράφηκε οικονομικά από τις συνεχείς κατασχέσεις του *Φωτός*. Το δεύτερο είναι ένα θέμα που ελάχιστα αναλύεται στην ιστοριογραφία. Οι πληροφορίες που δίνονται περιορίζονται στον γενικό χαρακτηρισμό των εκλογών του 1861 ως εκλογών πρωτοφανούς νοθείας και βίας, επομένως ήταν ένα θέμα πρόσφορο για λεπτομερέστερη ιστορική έρευνα.

Σημειώνεται ότι στα αυτούσια παραθέματα από σατιρικά ή άλλα κείμενα που περιλαμβάνονται στην εργασία, διατηρήθηκε η ορθογραφία του πρωτοτύπου καθώς και το πολυτονικό σύστημα.

ii. Μεθοδολογία της έρευνας

Η εργασία είναι το αποτέλεσμα έρευνας ποιοτικού χαρακτήρα, με προσθήκη ορισμένων μόνο ποσοτικών δεδομένων. Η άντληση των πληροφοριών έγινε κατά κύριο λόγο από πρωτογενείς πηγές, συγκεκριμένα από ελληνικές εφημερίδες του δεύτερου μισού του 19^{ου} αιώνα και ιδιαίτερα της διετίας 1860 – 1862 που αποτελεί την κατεξοχήν περίοδο μελέτης, με προεξάρχουσα την εφημερίδα *Φως* που εξέδιδε ο Σοφοκλής Καρύδης. Δημοσιεύματα μεταγενέστερα της συγκεκριμένης διετίας χρησιμοποιήθηκαν εφόσον επεξηγούσαν τα γεγονότα της εξεταζόμενης περιόδου. Παράλληλα, αξιοποιήθηκαν τα διαθέσιμα σε βιβλιοθήκες και στο διαδίκτυο ποιοτικά

και θεατρικά κείμενα του Καρύδη, προκειμένου να δοθεί μια όσο το δυνατόν πιο σφαιρική εικόνα της πνευματικής του δραστηριότητας.

Προς τεκμηρίωση των ευρημάτων της έρευνας στο πρωτογενές υλικό χρησιμοποιήθηκε δευτερογενής βιβλιογραφία τόσο ιστορική όσο και σχετιζόμενη με τη δημοσιογραφία, τη γελοιογραφία και τη σάτιρα, το θέατρο και την ποίηση, καθώς σε όλους αυτούς τους χώρους δραστηριοποιήθηκε ο Καρύδης. Στόχος της κυρίως έρευνας υπήρξε η προέκταση του περιεχομένου της σάτιράς του κατά τη διετία 1860 – 1862 στο επίπεδο της ιστορικής ανάλυσης, ώστε, αναζητώντας τις αφορμές της σκωπτικής του δημοσιογραφίας στο *Φως*, να παρουσιαστούν τα ιστορικά γεγονότα που την κινητοποίησαν.

Κεφάλαιο 1^ο

Βιβλιογραφική Ανασκόπηση

Η βιβλιογραφία σχετικά με το συγγραφικό και δημοσιογραφικό έργο του Σοφοκλή Καρύδη περιορίζεται σε σύντομες αναφορές μέσα σε ευρύτερα έργα που αφορούν είτε την τοπική ιστορία της Τρίπολης και της Αρκαδίας είτε τη δημοσιογραφία γενικά είτε τον σατιρικό Τύπο είτε το θέατρο, ενώ στην *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας* του Κ. Θ. Δημαρά ο Καρύδης αναφέρεται – παρεμπιπτόντως θα έλεγε κανείς – μόνο ως νέος ποιητής που χαιρετίζει με ενθουσιασμό στα 1851 τη σύσταση ποιητικού διαγωνισμού από τον εύπορο ομογενή Αμβρόσιο Ράλλη.³

Εξαίρεση αποτελεί η έκδοση από την Ένωση Τριπολιτών Αττικής της ομιλίας του σκηνοθέτη Γιώργου Χατζηδάκη στην αίθουσα του Φιλολογικού Συλλόγου «Παρνασσός» στις 24 Νοεμβρίου 1994 με τίτλο *Σοφοκλής Καρύδης. Ένας λησμονημένος Τριπολίτης διανοητής*. Ο ομιλητής στις δεκαεπτά σελίδες της ομιλίας του αναφέρεται στην οικογένεια του Καρύδη, στο ποιητικό έργο του, που εγκαινιάστηκε από όταν ήταν ήδη έφηβος στην Τρίπολη,⁴ στη σατιρική του γραφή στα περιοδικά *Βέλος* και *Αριστοφάνης και Μαγνητιζομένη* που εξέδιδε στην Αθήνα, καθώς και στην έκδοση της καθημερινής εφημερίδας *Φως* και άλλων σατιρικών του περιοδικών που συνόδευσαν την εικοσάχρονη κυκλοφορία της.⁵ Ως άνθρωπος του θεάτρου, ο Χατζηδάκης δεν παραλείπει να αναφερθεί και στο θεατρικό έργο του Καρύδη, με το οποίο είχε ασχοληθεί άλλωστε, χαρακτηρίζοντας τον ως έναν «*απ' τους αρχιτέκτονες του νεοελληνικού θεατρικού οικοδομήματος*».⁶ Τονίζει ότι ο Καρύδης σε κάθε έκφανση της δημιουργίας του – ποίηση, δημοσιογραφία, θέατρο – είναι σατιρικός, ενώ αναφέρει ότι, ως βαθιά ιδεολόγος, καταφέρθηκε εναντίον της διαφθοράς της ελευθερίας, της δημοκρατίας, της δικαιοσύνης και της τιμής, γι' αυτό και πολέμησε τον αυταρχισμό των οθωνικών κυβερνήσεων⁷ πληρώνοντας το τίμημα της ελευθεροστομίας του με κατασχέσεις της εφημερίδας του και φυλακίσεις.

³ Κ. Θ. Δημαράς, *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, Ίκαρος, ⁸1987, σ. 339.

⁴ Γιώργος Χατζηδάκης, *Σοφοκλής Καρύδης. Ένας λησμονημένος Τριπολίτης διανοητής*, Εκδόσεις Ενώσεως Τριπολιτών Αττικής, Αθήνα 1995, σ. 7.

⁵ Στο ίδιο, σ. 13, 17.

⁶ Στο ίδιο, σ. 18.

⁷ Στο ίδιο, σ. 20-21.

Αξιοσημείωτη είναι η αναφορά του ομιλητή στην πρωτοβουλία του Καρύδη, με βασικό όργανο το *Φως*, να συστήσει εθελοντικό στράτευμα υπό τον Τσάμη Καρατάσο, το οποίο θα εκστράτευε στην Ιταλία για να συνδράμει τον Γκαριμπάλντι στην επιχείρηση της ιταλικής απελευθέρωσης και ενοποίησης και στη συνέχεια θα πολεμούσε για την απελευθέρωση ελληνικών αλύτρωτων περιοχών,⁸ κάτι που φανερώνει τον ιδεαλισμό του και τη στράτευσή του στη Μεγάλη Ιδέα. Ο ομιλητής δεν παραλείπει να αναφερθεί και στη σάτιρα του Καρύδη για τα σύγχρονα ήθη, τα οποία επικρίνει ως αίτια της εγκατάλειψης των παραδοσιακών αξιών.⁹

Ο Τάσος Γριτσόπουλος, στον τρίτο τόμο του έργου του *Ιστορία της Τριπολιτσάς* αφιερώνει δύο σελίδες στον Σοφοκλή Καρύδη, αναφέροντας στοιχεία για την οικογένειά του, τη ζωή του και την ποιητική, δημοσιογραφική και θεατρική του δραστηριότητα, η οποία περιλαμβάνει και μεταφράσεις ξένων έργων.¹⁰

Στο πολύπτυχο έργο του Καρύδη καθώς και στο αγωνιστικό του πνεύμα όπως εκδηλώθηκε στο *Φως* κατά του οθωνικού καθεστώτος αναφέρονται και οι Θανάσης Κυριαζόπουλος και Κώστας Πανόπουλος στο βιβλίο τους *Πνευματική Αρκαδία*.¹¹

Στο βιβλίο της *Ο Διόνυσος στην Αρκαδία. Από την Αρκαδία του Μύθου στην Τρίπολη του Μαλλιαροπουλείου θεάτρου*, η Γεωργία Δάλκου κάνει ιδιαίτερη αναφορά στον Σοφοκλή Καρύδη και στο θεατρικό και σατιρικό του έργο, αναφερόμενη, μάλιστα, στις άπειρες δικαστικές αποφάσεις που λήφθηκαν εναντίον του και στην εκτίμηση του ίδιου ότι για να τις εκτίσει θα χρειαζόταν να ζήσει «τρεις φορές από εξήντα χρόνια».¹²

Την τελευταία αυτή φράση η Δάλκου την αντλεί από τον Κώστα Μάγερ, ο οποίος στο έργο του *Δημοσιογραφικά πορτραίτα* αλλά και στο λήμμα για το *Φως* του έργου του *Ιστορία του ελληνικού Τύπου, τ. Α΄ 1790 - 1900*, αναφερόμενος στον Καρύδη εκτιμά ότι «ενεσάρκωνε το πνεύμα της κοινής γνώμης της εποχής, η οποία, αγανακτισμένη από την τυραννικήν και φαύλον κατάστασιν εζήτει την αλλαγήν». Αναφέρεται στην αγωνιστικότητα του Καρύδη και στις φυλακίσεις του, τόσο κατά την

⁸ Στο ίδιο, σ. 22.

⁹ Στο ίδιο, σ. 14.

¹⁰ Τάσος Αθ. Γριτσόπουλος, *Ιστορία της Τριπολιτσάς*, τόμος Β2, Έκδοσις Ενώσεως Τριπολιτών Αττικής, Αθήναι 1976, σ. 604-605.

¹¹ Θανάσης Κυριαζόπουλος – Κώστας Πανόπουλος, *Πνευματική Αρκαδία*, Τόμος Πρώτος, Έκδοση Οδός Αρκαδίας, Τρίπολη 2006, σ. 287-294.

¹² Γεωργία Δάλκου, *Ο Διόνυσος στην Αρκαδία. Από την Αρκαδία του Μύθου στην Τρίπολη του Μαλλιαροπουλείου θεάτρου*, Δήμος Τρίπολης, 2013, σ. 89-95.

εποχή του Όθωνα όσο και μετά την έξωσή του, παραθέτοντας απόσπασμα από τη συνεδρίαση της Εθνοσυνέλευσης στις 15 Μαΐου 1863, που ασχολήθηκε αποκλειστικά με την περίπτωση του *Φωτός* με αφορμή τη δημοσίευση μιας διατριβής υπογεγραμμένης από υπαξιωματικούς του πεζικού η οποία καταφερόταν εναντίον της. Ο Μάγερ, τέλος, είναι πεπεισμένος ότι ο Καρύδης είναι – τόσο ως δημοσιογράφος όσο και ως συγγραφέας – ανώτερος από πολλούς σύγχρονους και μεταγενέστερους ομοτέχνους του, οι οποίοι θεωρεί ότι αναδείχθηκαν λόγω της «διαφήμισής» τους.¹³

Ο Δημήτριος Πετρακάκος στο έργο του *Δημοσιογράφοι και δημοσιογραφία* παρουσιάζει τη σκωπτική ύλη του *Φωτός* διαιρεμένη σε θεματικές, παραθέτοντας αντίστοιχα τμήματα των σατιρικών κειμένων του Καρύδη. Ως βασικοί στόχοι της σάτιράς του αναφέρονται: η κυβέρνηση (Μιαούλη), η κατάργηση της ελευθεροτυπίας και η αντιμετώπιση των δημοσιογράφων από το κράτος, η χρεοκοπία των αξιών, οι βουλευτές, αλλά και η εφημερίδα *Αιών*. Ο συγγραφέας αναφέρεται στις καταδίκες του Καρύδη αλλά και στην άποψή του ότι αποστολή του Τύπου είναι «να φυλάττει το ποιόν της ελευθεροτυπίας».¹⁴

Στο βιβλίο της Λίνας Λούβη *Περιγέλωτος Βασιλείων. Οι σατιρικές εφημερίδες και το εθνικό ζήτημα (1875 – 1886)* υπάρχει εκτενής αναφορά στο *Φως* και τη δράση του Καρύδη, ειδικότερα κατά την περίοδο που η συγγραφέας μελετά. Στην εισαγωγική παρουσίαση των εφημερίδων με τις οποίες πρόκειται να ασχοληθεί στη συνέχεια, η συγγραφέας παρουσιάζει μεταξύ άλλων και την εφημερίδα *Φως*, σαν μια μαχητική εφημερίδα, που έδρασε καταλυτικά εναντίον του οθωνικού καθεστώτος και της κυβέρνησης Μιαούλη και της οποίας ο συντάκτης αντιμετώπισε, εξαιτίας της αιχμηρής αρθρογραφίας του, κατασχέσεις φύλλων και φυλακίσεις. Αναφορά, πέρα από το ποικίλο δημοσιογραφικό του έργο, γίνεται και στον ένθερμο μεγαλοϊδεατισμό του, με αφορμή την πρωτοβουλία του για στρατολόγηση εθελοντών στο πλευρό του Τσάμη Καρατάσου.¹⁵ Όσον αφορά τη βασική περίοδο με την οποία καταπιάνεται το βιβλίο (1875 – 1886), αναφέρεται πως ο Καρύδης, εμφορούμενος πάντα από τη Μεγάλη

¹³ Κώστας Μάγερ, *Δημοσιογραφικά πορτραίτα*, βιβλίο πρώτο, Αθήνα 1950, σ. 56-67· Κώστας Μάγερ, *Ιστορία του Ελληνικού Τύπου*, τόμος Α΄ 1790-1900, Εκδότης Α. Δημόπουλος, Αθήναι 1957, σ. 80-87.

¹⁴ Δημήτριος Α. Πετρακάκος, *Δημοσιογράφοι και Δημοσιογραφία*, Τυπογραφείον «Εστία», εν Αθήναις 1921, σ. 143-151.

¹⁵ Λίνα Λούβη, *Περιγέλωτος Βασιλείων. Οι σατιρικές εφημερίδες και το εθνικό ζήτημα (1875-1886)*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 2002, σ. 67-70.

Ιδέα, αρθρογραφούσε θερμά υπέρ της εμπλοκής της Ελλάδας στη Βαλκανική κρίση που είχε ξεσπάσει με την επανάσταση στην Ερζεγοβίνη το 1875, με στόχο την απελευθέρωση αλύτρωτων εδαφών.¹⁶

Το λήμμα της *Εγκυκλοπαίδειας του Ελληνικού Τύπου (1784 – 1974)* που αναφέρεται στο *Φως* παρουσιάζει περιληπτικά όσα γράφει στο βιβλίο της η Λούβη, μιας και συντάκτριά του είναι η ίδια η συγγραφέας.¹⁷ Στο λήμμα που αφορά τον Καρύδη, ο Δημήτρης Σαπρανίδης αναφέρει ως «πνευματικά παιδιά» του Καρύδη τους Γ. Σουρή, γνωστό σατιρικό ποιητή, εκδότη της εφημερίδας *Ρωμής* και Ι. Βερβέρη, εκδότη της εφημερίδας *Παληάνθρωπος* με τους οποίους συνεργάστηκε τον τελευταίο χρόνο της έκδοσης του *Φωτός*, καθώς και τον Π. Πηγαδιώτη, εκδότη της σατιρικής εφημερίδας *Αριστοφάνης*, παρόλο που και με τους τρεις συγκρούστηκε δικαστικά για επαγγελματικούς λόγους. Χαρακτηρίζει τον Καρύδη «αναρχικό μεγαλοϊδεάτη», τονίζει ότι πρώτος αυτός καταφέρθηκε εναντίον της διαπλοκής των εφημερίδων με την εξουσία και πρότεινε την έκδοση μιας εφημερίδας που να αποτελεί επιθεώρηση όλου του Τύπου (*Εφημερίς των Εφημερίδων*), ενώ υπήρξε πρωτοπόρος και στην έκδοση σατιρικού περιοδικού για τη γυναίκα με τον τίτλο *Πινακωτή* καθώς και εισηγητής της ιδέας της «προσφοράς» ως μεθόδου αύξησης των πωλήσεων των εντύπων του.¹⁸

Στο βιβλίο του με τίτλο *Ιστορία της Ελληνικής Γελοιογραφίας* ο ίδιος συγγραφέας παρατηρεί ότι «το φαινόμενο Καρύδη» έχει απασχολήσει λίγους ερευνητές και ότι είναι γνωστό μόνο ένα κομμάτι της θεατρικής κυρίως δραστηριότητάς του. Τον χαρακτηρίζει «επίμονο διαφωτιστή της αστικής ιδεολογίας» που «μαστίγωσε τη φαυλοκρατία και τους μηχανισμούς αναρρίχησης του κατεστημένου», ενώ στις πρωτοπορίες του αναφέρει την πρόταση για δημιουργία κρατικού θεάτρου, την ανάδειξη της «έντεχνης γελοιογραφίας» στο νέου τύπου σατιρικό περιοδικό *Αριστοφάνης*¹⁹ και την τοποθέτηση γελοιογραφικών σκίτσων ως βινιέτες²⁰ στο *Φως*. Αναφέρεται στις εκδόσεις του Καρύδη *Φως*, *Πανταχού παρών*, *Κρησάρα* και *Κόσκινο*,

¹⁶ Στο ίδιο, σ. 101-120.

¹⁷ Λίνα Λούβη, «Φως» στο: Λουκία Δρούλια – Γιούλα Κουτσοπανάγου (επιμ.), *Εγκυκλοπαίδεια του Ελληνικού Τύπου 1784-1974*, Τόμος Τέταρτος Ρ-Ω, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών / Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα 2008, σ. 319-320.

¹⁸ Δημήτρης Σαπρανίδης, «Καρύδης, Σοφοκλής» στο: Λουκία Δρούλια – Γιούλα Κουτσοπανάγου (επιμ.), *Εγκυκλοπαίδεια του Ελληνικού Τύπου 1784-1974*, Τόμος Δεύτερος Ε-Κ, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών / Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα 2008, σ. 527-529.

¹⁹ Δημήτρης Σαπρανίδης, *Ιστορία της Ελληνικής Γελοιογραφίας*, πρώτος τόμος, Ποταμός, Αθήνα 2005, σ. 100-102.

²⁰ Στο ίδιο σ. 96* Βινιέτα: σχεδιάσμα που χρησιμοποιείται ως διακοσμητικό στην αρχή ή στο τέλος κεφαλαίων βιβλίων ή ως πλαίσιο των σελίδων.

σχολιάζοντας παράλληλα την αγωνιστικότητά του ως δημοσιογράφου. Παραδίδει, μάλιστα, την πληροφορία ότι το τυπογραφείο του βρισκόταν πολύ κοντά στις φυλακές Γκαρμπολά, στις οποίες ήταν συχνά τρόφιμος και στα οθωνικά χρόνια και κατά τα χρόνια της βασιλείας του Γεωργίου Α΄ και ότι έγραφε συχνά τα άρθρα του έγκλειστος εκεί.²¹ Αναφέρεται και αυτός στη συνεδρίαση της Εθνοσυνέλευσης την οποία απασχόλησε το Φως λόγω της δημοσίευσης επιστολής στρατιωτικών που εγκαλούσαν για τα λάθη τους τις μεταοθωνικές κυβερνήσεις, ενώ σχολιάζει ότι λίγο έλειψε τότε, εξαιτίας αυτού του δημοσιεύματος, να κηρυχθεί στρατιωτικός νόμος.²² Τέλος, εκφράζει την άποψη πως οι χαρακτηριστικοί τύποι του Κάλπη και του Τενεκέ που εισάγει ο Καρύδης στη σάτιρά του κατά το πρότυπο του Φασουλή και του Περικλέτου του Σουρή, είναι «*πιο έξυπνοι [...] και λιγότερο κουραστικοί*» από αυτούς.

Σε άρθρο της με τίτλο «Ο Αθηναϊκός Τύπος», το οποίο περιλαμβάνεται στο συλλογικό έργο *Ο Ελληνικός Τύπος 1784 ως σήμερα. Ιστορικές και θεωρητικές προσεγγίσεις*, η Έρη Σταυροπούλου κάνει μια συντομότατη αναφορά στον Σοφοκλή Καρύδη με αφορμή την πρόσκληση του προς τον φίλο του Παναγιώτη Πανά, Κεφαλλονίτη δημοσιογράφο, να αναλάβει τη διεύθυνση του Φωτός όσο εκείνος βρισκόταν στη φυλακή εξαιτίας της δίωξής του από το οθωνικό καθεστώς.²³

Ο Τάσος Βουρνάς, στο άρθρο του «Η δημοσιογραφική σάτιρα (Σ. Καρύδης, Κλ. Τριαντάφυλλος, Βλ. Γαβριηλίδης, Γ. Σουρής)» που βρίσκεται στον συλλογικό τόμο με τίτλο *Σάτιρα και πολιτική στη Νεώτερη Ελλάδα. Από τον Σολωμό ως τον Σεφέρη*, χαρακτηρίζει τον Καρύδη «*θεμελιωτή της δημοσιογραφικής σάτιρας*» και το Φως «*γερή καμτσικιά στη ράχη του κατεστημένου*». Αναφερόμενος κυρίως στη δράση του δημοσιογράφου κατά την περίοδο της βασιλείας του Γεωργίου Α΄, ερμηνεύει τη σάτιρά του ως «*ανατομία*» της κοινωνίας της εποχής τονίζοντας πως ο Καρύδης δεν αποσκοπούσε στο να προκαλέσει το γέλιο, αλλά να θίξει τα κακώς κείμενα της σύγχρονης του πραγματικότητας. Ως χαρακτηριστικό παράδειγμα παραθέτει ένα

²¹ Στο ίδιο, σ. 97. Η συχνή «φιλοξενία» του Καρύδη στις φυλακές Γκαρμπολά και τη γεινίαση του τυπογραφείου του με αυτές αναφέρεται και σε άρθρο της εφημερίδας *Μακεδονία*, 7 Φεβρουαρίου 1975, φύλλο 18.689, σ. 2.

²² Σαπρανίδης, *Ιστορία Ελληνικής Γελοιογραφίας*, σ. 96.

²³ Έρη Σταυροπούλου, «Ο Αθηναϊκός Τύπος» στο: Λουκία Δρούλια (επιμ.), *Ο ελληνικός τύπος 1784 ως σήμερα. Ιστορικές και θεωρητικές προσεγγίσεις*, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών / Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα 2005, σ. 241-252, εδώ σ. 248.

ποίημά του το οποίο θίγει τον δικομματισμό και τον ανταγωνισμό μεταξύ Τρικούπη και Δηλιγιάννη με τον χαρακτηριστικό στίχο «Σήκω έσύ να κάτσω 'γώ».²⁴

Ο Γιάννης Καιροφύλας αφιερώνει στον Καρύδη δεκατρείς σελίδες του βιβλίου του *Η αθηναϊκή σάτιρα*, συγκαταλέγοντάς τον μεταξύ των σκληρά μαχόμενων κατά της φίμωσης του Τύπου δημοσιογράφων. Χαρακτηρίζει τα κείμενά του «αληθινές φωτογραφικές απεικονίσεις των όσων συνέβαιναν στην εποχή του», ενώ δίνει την πληροφορία ότι το *Φως* ήταν η πρώτη εφημερίδα στην Ελλάδα όπου χρησιμοποιήθηκαν ξυλογραφίες, ανοίγοντας το δρόμο για τη χρήση τους και από άλλες εφημερίδες αλλά και για την ίδρυση ειδικής έδρας στο Μετσόβιο Πολυτεχνείο για τη μελέτη της.²⁵

Την τελευταία αυτή πληροφορία περί της καινοτομίας του Καρύδη να χρησιμοποιήσει την ξυλογραφία για την εικονογράφηση του *Φωτός* από τα 1860 που εκδόθηκε, ο Καιροφύλας την αντλεί από το βιβλίο του δημοσιογράφου Δημοσθένη Γενοβέλη *Δημοσιογραφικά χρονικά. Αναμνήσεις και ανέκδοτα*. Ο Γενοβέλης χαρακτηρίζει τον Καρύδη δαιμόνιο και τον εγκωμιάζει, καθώς με το «να καθιερώση την εικονογράφηση στην εφημερίδα του, έκαμε ένα ηρωικό άλμα, γιατί χάραξε έτσι έναν καινούργιο σταθμό στην ιστορία του ελληνικού Τύπου», παρακινώντας πολλές άλλες σύγχρονες του εφημερίδες, *Καιροί, Διάπλασις των Παίδων, Ακρόπολις, Εστία, Εμπρός, Σκριπ* αλλά και άλλες, να προσθέσουν στη μορφή τους την ξυλογραφική εικονογράφηση, που υπήρξε ο προπομπός της φωτοσιγκογραφίας, η οποία εισήχθη στην Ελλάδα αργότερα από την Ευρώπη.²⁶

Στην καινοτομία του Καρύδη ως προς την εικονογράφηση και γενικότερα στο *Φως* αναφέρεται και η Κατερίνα Μυστακίδου στο βιβλίο της *Η Μεγάλη Ιδέα στον Τύπο του Γένους. Ο Τύπος στην Ελλάδα και την Οθωμανική Αυτοκρατορία (1800 – 1923)*.

²⁴ Τάσος Βουρνάς, «Η δημοσιογραφική σάτιρα (Σ. Καρύδης, Κλ. Τριαντάφυλλος, Βλ. Γαβριηλίδης, Γ. Σουρής)» στο: *Σάτιρα και πολιτική στη Νεώτερη Ελλάδα. Από τον Σολωμό ως τον Σεφέρη*, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού & Γενικής Παιδείας, Αθήνα 1979, σ.154 – 180, εδώ σ. 159-162* Χατζηδάκης, *Ένας Λησμονημένος*, σ. 20-21.

²⁵ Γιάννης Καιροφύλας, *Η αθηναϊκή σάτιρα*, Εκδ. Στρατή Γ. Φιλιππότη, Αθήνα 1991, σ. 66-78.

²⁶ Δ. Ι. Γενοβέλης, *Δημοσιογραφικά χρονικά. Αναμνήσεις και ανέκδοτα*, Τύποις Π. Ι. Βαβαρέτου, Αθήνα χ.ε., σ. 96-98* Η καινοτομία του Καρύδη αφορά την εικονογράφηση των εφημερίδων, γιατί ξυλογραφίες χρησιμοποιούνταν ήδη στην εικονογράφηση περιοδικών, όπως αναφέρουν οι Γιάννης Μπόλης, Δημήτρης Παυλόπουλος, *Ελληνική χαρακτηριστική 1843-1915. Ιστορία -Λεξικό χαρακτών*, Εκδ. Da Vinci, 2012, σ. 24. Στο ίδιο σύγγραμμα, μάλιστα, σ. 57, σημ. 128, αναφέρεται και η σύγκρουση του Καρύδη με τον ξυλογράφο Αριστείδη Λ. Ρομπέρτο, για την καθυστέρηση της εικονογράφησης του 16^{ου} φύλλου του περιοδικού «Αριστοφάνης» τον Σεπτέμβριο του 1858 και η παύση της συνεργασίας τους έκτοτε.

Χαρακτηρίζει το Φως «σημαντική εφημερίδα για τις φιλελεύθερες θέσεις», αναφέροντας ότι ήταν δημοφιλής λόγω της κριτικής που ασκούσε στην εξουσία.²⁷

Από τον Γιάννη Σιδέρη στον πρώτο τόμο έργου του *Ιστορία του Νέου Ελληνικού Θεάτρου 1794 – 1944*, ο Καρύδης χαρακτηρίζεται ως «ο κυρίως πολιτικός θεατρογράφος» μεταξύ των συγχρόνων του καθώς και «ιδιόρρυθμος τύπος, γεμάτος εμπάθεια και φλόγα» αλλά και «ύπαρξη αξιαγάπητη». Διευκρινίζει ότι για τον Καρύδη η θεατρική συγγραφή δεν ήταν αυτοσκοπός, αλλά υπηρετούσε τον πολιτικό του αγώνα. Παρουσιάζοντας, λόγου χάρη, την τετράπρακτη πολιτική σάτιρά του *Η Κοινωνία των Αθηνών*, αν και σχολιάζει τη δραματουργική της ανεπάρκεια, θαυμάζει την παρρησία του συγγραφέα που στηλιτεύει τα κακώς κείμενα της αθηναϊκής κοινωνίας, και την ικανότητά του «να δημιουργεί ύφος και χαριτωμένους καμιά φορά τύπους».²⁸ Δεν παραλείπει, τέλος, να αναφέρει τη σύσταση από τον Καρύδη του δικού του θιάσου το 1867 με το όνομα «Σοφοκλής».²⁹

Στο κείμενό του «Η ελληνική κοινωνία μέσα από το Θέατρο του 19^{ου} αιώνα» στο Συλλογικό έργο *Όψεις της ελληνικής κοινωνίας του 19^{ου} αιώνα*, ο Κώστας Γεωργουσόπουλος χαρακτηρίζει την *Κοινωνία των Αθηνών* του Καρύδη ως «ιδιαιτέρα σημαντικό έργο και για την κοινωνιολογία». Αναγνωρίζοντας τη μειονεξία της θεατρικής του δομής, το χαρακτηρίζει «έργο ποταμό», «ξεχειλισμένο» αλλά τονίζει ότι διακρίνεται από εξαιρετικά δυνατές σκηνές. Τη θεατρική αδυναμία των έργων του Καρύδη εν γένει την αποδίδει στο γεγονός ότι δεν γράφονταν εξ αρχής ως ενιαία έργα, αλλά δημοσιεύονταν σε συνέχειες στα δημοσιογραφικά του έντυπα.³⁰

Μιλώντας για τον Σοφοκλή Καρύδη και την εμπειρία του από το ανέβασμα του έργου του *Ο Φλύαρος* στο Β΄ Πανελλήνιο θεατρολογικό συνέδριο που έγινε στην Αθήνα τον Απρίλιο του 2002, ο Γιώργης Χριστοφιλάκης χαρακτηρίζει τον Καρύδη μαζί με τον Καπετανάκη «πιο πρωτοπόρους από τον Ιονέσκο».³¹

²⁷ Κατερίνα Μυστακίδου, *Η Μεγάλη Ιδέα στον Τύπο του Γένους. Ο Τύπος στην Ελλάδα και την Οθωμανική Αυτοκρατορία (1800-1923)*, Πατάκης, Αθήνα 2004, σ. 71.

²⁸ Γιάννης Σιδέρης, *Ιστορία του Νέου Ελληνικού Θεάτρου 1794 -1944*, τόμος πρώτος 1794 -1908, Εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα ³2000, σ. 134-135.

²⁹ Στο ίδιο, σ. 183.

³⁰ Κώστας Γεωργουσόπουλος, «Η ελληνική κοινωνία μέσα από το Θέατρο του 19^{ου} αιώνα» στο: Δημήτριος Γ. Τσαούσης (επιμ.) *Όψεις της ελληνικής κοινωνίας του 19^{ου} αιώνα*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα ³2013, σ. 123-148, εδώ σ. 135.

³¹ Γιώργης Χριστοφιλάκης, «Σοφοκλής Καρύδης και Μιχάλης Χουρμούζης: Δύο πρωτοπόροι που γνώριζαν τα εξ Ευρώπης ρεύματα αλλά δεν χρωστούνε δανεικά» στο: Κωνσταντζα Γεωργακάκη (επιμ.) *Πρακτικά Β΄ Πανελλήνιου θεατρολογικού συνεδρίου. Σχέσεις του Νεοελληνικού θεάτρου με το*

Η Κυριακή Πετράκου, στο βιβλίο της *Θεατρολογικά Miscellanea* και πιο συγκεκριμένα στο κεφάλαιο «Ο Σοφοκλής Καρύδης και οι ποιητικο-δραματικοί διαγωνισμοί»,³² παρουσιάζει τις διαρκείς συμμετοχές του Καρύδη σε ποιητικούς διαγωνισμούς από το 1851 που εγκαινιάστηκε ο Ράλλειος ποιητικός διαγωνισμός μέχρι το 1881, οπότε πήρε μέρος και σε διεθνή ποιητικό διαγωνισμό, που διοργάνωσε η Ισπανική Ακαδημία.³³ Δυστυχώς, στους διαγωνισμούς αυτούς τα έργα του δεν τύχαιναν συνήθως της αναγνώρισης που ο ίδιος ανέμενε.

Στο βιβλίο του *Όθωνας. Η έξωση*, ο Δημήτρης Φωτιάδης αναφέρεται σε κατάσχεση του *Φωτός* ήδη από τον Φεβρουάριο του 1860 οπότε είχε μόλις κυκλοφορήσει³⁴ και στην καταδίκη του Καρύδη σε δύο χρόνια και τρεις μήνες με την κατηγορία της «εξύβρισης του ιερού προσώπου» κατά τη διάρκεια της προεκλογικής περιόδου των νόθων εκλογών του 1861.³⁵ Εκτός αυτού, κάνει αναφορά και στα επαναστατικά ποιήματα του Καρύδη, που είχαν γίνει λαϊκά άσματα κατά τη διάρκεια των κινημάτων του 1862 που οδήγησαν στην έξωση του Όθωνα.³⁶

Τέλος, ο Α. Σκανδάμης στο βιβλίο του *Η τριακονταετία της βασιλείας του Όθωνος*, παρουσιάζοντας τις αντιπολιτευόμενες εφημερίδες και την κριτική που έκαναν στο καθεστώς, δίνει περισσότερη έκταση και έμφαση στο *Φως* του Καρύδη.³⁷

Συμπερασματικά, μπορεί να υποστηριχθεί ότι η ιστοριογραφία για τον Σοφοκλή Καρύδη παραμένει αποσπασματική προβάλλοντας πτυχές της ποιητικής, θεατρικής, σατιρικής και δημοσιογραφικής του δράσης, τη μαχητική αντιοθωνική του στάση και τον έντονο μεγαλοϊδεατισμό που χαρακτήρισε την πολιτική του αρθρογραφία, ενώ αναγνωρίζεται και η καινοτομία του στην καθιέρωση της εικονογράφησης στον ελληνικό Τύπο. Παρά τις σημαντικές επιμέρους συμβολές –έγκριτων ερευνητών– λείπει ακόμη μια ολοκληρωμένη, συστηματική μελέτη που να καλύπτει ενιαία το ποιητικό, θεατρικό και δημοσιογραφικό του έργο. Το κενό αυτό προσπαθεί να καλύψει η παρούσα εργασία δίνοντας έμφαση σε συγκεκριμένα θέματα της πολιτικής σάτιράς

Ευρωπαϊκό. Διαδικασίες πρόσληψης στην ιστορία της ελληνικής δραματουργίας από την Αναγέννηση ως σήμερα, ERGO, Αθήνα 2004, σ. 129-132, εδώ σ. 132.

³² Κυριακή Πετράκου, *Θεατρολογικά Miscellanea*, Δίαιλος, Αθήνα 2004, σ. 31-47.

³³ Στο ίδιο, σ. 44-46.

³⁴ Δημήτρης Φωτιάδης, *Όθωνας. Η έξωση*, Σ. Ι. Ζαχαρόπουλος, Αθήνα 1988, σ. 446.

³⁵ Στο ίδιο, σ. 484.

³⁶ Στο ίδιο, σ. 582, 673.

³⁷ Α. Σ. Σκανδάμης, *Η τριακονταετία της βασιλείας του Όθωνος*, Αθήνα 1961, σ. 262-265.

του όπως παρουσιάστηκαν στο Φως κατά τα έτη 1860 – 1862 και στα ιστορικού ενδιαφέροντος συμπεράσματα που προκύπτουν από αυτή.

Το λογότυπο του Φωτός κατά τα πρώτα χρόνια της κυκλοφορίας του.
Φως, 26 Ιανουαρίου 1861, σ. 1.

Κεφάλαιο 2^ο

Ένας ιδιόρρυθμος ιδεολόγος αγωνιστής

2.1 Καταγωγή και οικογένεια

Ο Σοφοκλής Καρύδης γεννήθηκε στην Τρίπολη το 1832 ή κατ' άλλους το 1829.³⁸ Το όνομά του ήταν κατά πάσα πιθανότητα Σάντος (Σαράντος),³⁹ καθώς έτσι υπογράφει το 1847 την ωδή *Ο Ιωάννης Κωλέπτης*, που είναι το πρώτο γνωστό εκδομένο έργο του.⁴⁰ Ήταν γιος του Κωνσταντίνου Καρύδη, ράφτη στο επάγγελμα και αγωνιστή της Επανάστασης του 1821.⁴¹ Μητέρα του ήταν η Βασιλική Συλιμνιώτη και είχε τρία μικρότερα αδέρφια: τη Ζωή, την Ελένη και τον Βίκτωρα,⁴² που πέθανε στα δεκαέξι του χρόνια.⁴³ Από το 1852 βρίσκεται εγγεγραμμένος στο δημοτολόγιο Αθηναίων,⁴⁴ καθώς μετοίκησε μόνιμα στην Αθήνα, όπου κατόρθωσε να δημιουργήσει αξιόλογη περιουσία. Διέμενε σε ιδιόκτητη έπαυλη κοντά στον Άγιο Μελέτιο, η οποία διέθετε οικογενειακό νεκροταφείο, ενώ είχε στην ιδιοκτησία του διώροφη κατοικία στην συμβολή των οδών Σταδίου και Σανταρόζα, όπου είχε εγκαταστήσει το τυπογραφείο του. Παντρεύτηκε τη Σοφία Ιωαννίδου⁴⁵ και απέκτησε τρία παιδιά: τη Μούσα, τον Κωνσταντίνο και τον Ανακρέοντα. Είχε τη δυστυχία να βιώσει την

³⁸ Πετράκου, *Θεατρολογικά Miscellanea*, σ. 32· *Εγκυκλοπαίδεια Ελληνικού Τύπου*, σ. 527 (η ημερομηνία γέννησης τίθεται με ερωτηματικό).

³⁹ Σάντου Κ. Καρύδη, *Ωδή ο Ιωάννης Κωλέπτης*, Αθήνησι 16 την Οκτωβρίου 1847, εξώφυλλο· Η εφημερίδα *Αιών*, 21/1/1848, φ.841, σ. 3, αναφερόμενη σε μαθηματική ανακάλυψη του Καρύδη ενώ ήταν ακόμα μαθητής του Γυμνασίου γράφει: «... μαθητής του ενταύθα Β' Γυμνασίου Σοφοκλής Κ. Καρύδης καλούμενος (μέχρι τινός φέρων τ' όνομα Σάντος) Τριπολίτης,...»· Χατζηδάκης, *Ένας λησμονημένος*, σ. 5.

⁴⁰ Χατζηδάκης, ό.π., σ. 8.

⁴¹ Γριστόπουλος, *Ιστορία Τριπολιτσάς*, σ. 604· Χατζηδάκης, *Ένας λησμονημένος*, σ. 10.

⁴² Γριστόπουλος, *Ιστορία Τριπολιτσάς*, σ. 674.

⁴³ Την πληροφορία αυτή τη δίνει ο ίδιος ο Καρύδης, που κατά τα δύο πρώτα χρόνια της κυκλοφορίας του *Φωτός* (*Φως*, Αρ. 76, 10 Μαΐου 1860 και Αρ.279, 10 Μαΐου 1861), τη 10^η Μαΐου, ημέρα του θανάτου του Βίκτωρα, δημοσιεύει το ίδιο αφιερωμένο στη μνήμη του ποίημα (ελαφρώς παραλλαγμένο στις τελευταίες στροφές το 1861) με τίτλο *ΑΝΑΜΝΗΣΕΙΣ εις τον θάνατον του εκκαίδεκαετούς αδελφού μου ΒΙΚΤΩΡΟΣ αποβιώσαντος τη 10 Μαΐου 1854*, το οποίο έγραψε ενώ ήταν φυλακισμένος στη φυλακή του Γκαρπολά το 1857.

⁴⁴ Γριστόπουλος, *Ιστορία Τριπολιτσάς*, σ. 674.

⁴⁵ Στο ίδιο, σ. 604· Χατζηδάκης, *Ένας λησμονημένος*, σ. 23, όπου αναφέρεται και η καταγωγή της από το Άστρος Κυνουρίας, ενώ η Δάλκου, *Ο Διόνυσος στην Αρκαδία*, σ. 90, αναφέρει ως επώνυμό της το Κυριακού και ως πόλη καταγωγής την Τρίπολη.

πρώρη απώλεια της συζύγου του, η οποία εγκατέλειψε τον κόσμο δεκαπέντε χρόνια πριν από εκείνον.⁴⁶

2.2 Η προσωπικότητά του και η αυτοσατίρα στο *Φως*

Από την αρθρογραφία του στο *Φως* αλλά και από τα γραπτά του εν συνόλω, φαίνεται πως ο Καρύδης ήταν μια ιδιαίτερα μαχητική προσωπικότητα, ιδιόρρυθμος, ίσως, χαρακτήρας, αλλά ακέραιος και προπάντων ιδεολόγος. Απόλυτα προσανατολισμένος στη Μεγάλη Ιδέα, υπέρμαχος της ελευθερίας των λαών εν γένει αλλά και της κοινωνικής δικαιοσύνης, της πολιτικής διαύγειας και των γενναίων πολιτικών αποφάσεων, δεν έπαυε να διακηρύσσει την αναγκαιότητά τους από τις σελίδες της εφημερίδας του. Η ευστροφία του είναι εμφανής στον τρόπο γραφής του και ιδιαίτερα στα σατιρικά του ποιήματα και κείμενα. Η ικανότητά του να χειρίζεται εξαιρετικά τη γλώσσα επιβεβαιώνεται και από το γεγονός ότι αυτός είναι ο ευρετής του όρου «λεωφορείο» που ήρθε να αντικαταστήσει το λατινικό *omnibus* (για όλους) με το οποίο είχε εισαχθεί στη χώρα μας το νέο μέσο μεταφοράς.⁴⁷

Ο εντοπισμός και η στηλίτευση των κακώς κειμένων της κοινωνικής και πολιτικής ζωής είναι για τον Καρύδη καθήκον. Και το δηλώνει απερίφραστα και έμμετρα:

*«Ἡ ἀποστολὴ μου εἶνε εἰς τὸν κόσμον τοῦτον, ὅλους
Γενικῶς νὰ σατυρίσω, καὶ ἀγγέλους καὶ διαβόλους.
Τὰ τοῦ κόσμου ὅλα βλέπω ψεύτικα καὶ μασκαρένια·
Γιὰ σατύρισμα, παπᾶ μου, καὶ τὰ ἐδικά σου γένια...»⁴⁸*

Πράγματι, ο Καρύδης εντοπίζει την υποκρισία και την ψευτιά γύρω του και γι' αυτό καταλήγει στο συμπέρασμα «*Καὶ ὁ Δεῖνας καὶ ὁ Τάδες εἶνε ὅλοι μασκαράδες*», που χρησιμοποιεί ως τίτλο στήλης της εφημερίδας του από τις 9 Δεκεμβρίου 1860⁴⁹ και εξής, όπου σατιρίζει διάφορα πρόσωπα. Έχοντας βαθύ αίσθημα δικαιοσύνης, όμως, δεν παραλείπει να στρέψει τη σάτιρά του και εναντίον του στην ίδια στήλη από

⁴⁶ Γρισόπουλος, *Ιστορία Τριπολιτσάς*, σ. 604· Δάλκου, *Ο Διόνυσος στην Αρκαδία*, σ. 90.

⁴⁷ *Φως*, 10 Μαΐου 1860, φύλλο 76, σ. 2: «Ἡ περὶ τοῦ “omnibus” φιλολογικὴ διαμάχη ἔλαβε πέρασ, μὴ παραδεχθέντος τοῦ Κ. Χρηστομάνου ἀλλὴν ἐξήγησιν τῆς λέξεως ὡς ὀρθοτέραν, εἰμὴ ἐκείνην, ἣν ἔδωκε τὸ *Φῶς*, καὶ οὕτως ὠνομάσθησαν *Λεωφορεῖα* καὶ οὐχὶ *Πολυφορεῖα*, *Πολύανδρα*, κτλ.»

⁴⁸ *Φως*, 1 Ιανουαρίου 1861, φύλλο 215, σ. 1, «Ο Σοφοκλής Κ. Καρύδης (Εξομολόγησις)».

⁴⁹ *Φως*, 9 Δεκεμβρίου 1860, φύλλο 210, σ. 1.

όπου και το παραπάνω απόσπασμα. Σε επόμενο φύλλο αυτοσατιρίζεται δια στόματος των διανομένων του Φωτός, που ψέλνουν στους συνδρομητές αντί για κάλαντα τους σατιρικούς γι' αυτόν στίχους:

*«Ὁ Καρύδης... Πλὴν τί πρῶτον νὰ τοῦ ἴπης καὶ τί ν' ἀφήσης
Ὁ Καρύδης εἶνε μία... μιὰ δαιμονισμένη φύσις...»*

Αλλά και οι «αναπληρωτές» του στην εφημερίδα, όταν φεύγει από την Αθήνα σε ταξίδι για την αποκατάσταση της υγείας του, έχουν να πουν γι' αυτόν:

*«Ἐπιχείρησες τὸν κόσμον μὲ τὸ Φῶς σου νὰ φωτίσης,
Καὶ τῶν ὑπουργῶν τὰς ἔδρας νόμισες πῶς θὰ κλονίσῃς,
Εἰς τὰς φυλακὰς ἐμβήκες χάριν τῆς ἐλευθερίας
Κ' ἔγινες ὁ αὐτοκτόνος καὶ αὐτῆς σου τῆς ὑγείας...»⁵⁰*

Άλλοτε, όμως, δικαιολογεί τον εαυτό του για τη σατιρική του δράση λέγοντας:

*«Ἄφοῦ ἐπέπτρωτο ἀντί λυγριφθόγγου λύρας
Καὶ ἀντί δάφνης νὰ κρατῶ τὸ τόξον τῆς σατύρας,
Κ' ἐν ἐποχῇ διαφθορᾶς τοξότης ἐγὼ μόνος
Κατὰ παντὸς νὰ μάχωμαι τοῦ Ἑθνους λυμεῶνος [...]
Ἀντί παιάνας ἔθνικοὺς καὶ ἄσματα νὰ ψάλλω,
Ἑλλην ἐγὼ, τοὺς Ἑλληνας ὡς φαύλους νὰ προσβάλλω
Ἄφοῦ τοιοῦτον εἰς ἐμὲ καθῆκον ἐπεβλήθη,
Ἀνάθεμα νὰ ἔχωσι καὶ βάρος εἰς τὰ στήθη,
Οἷ τόσα εἰς τὸ Ἑθνος μας προστρίψαντες ὄνειδη
Καὶ κατ' αὐτῶν ὀπλίζοντες τὴν δεξιὰν μου ἤδη...»⁵¹*

Η σάτιρα για τον Καρύδη δεν ήταν αυτοσκοπός. Ήταν το μέσο για την εξυγίανση του πολιτικοκοινωνικού βίου. Καυτηριάζοντας τα κακώς κείμενα ουσιαστικά έπαιρνε θέση στα κοινά. Το ενδιαφέρον του για τα πολιτικά πράγματα, μάλιστα, δεν εξαντλήθηκε στη μαχητική του αρθρογραφία. Στις 18 Νοεμβρίου του 1862 δημοσίευσε στο Φως προκήρυξη με την οποία ανακοίνωνε την υποψηφιότητά του για πληρεξούσιος στην Εθνοσυνέλευση. Πέραν αυτού, ήταν μέλος του πολιτικού

⁵⁰ Φως, 19 Αυγούστου 1861, φύλλο 328, σ. 1.

⁵¹ Φως, 9 Μαΐου 1864, φύλλο 576, σ. 1.

συλλόγου «Ρήγας ο Φερραίος» και μάλιστα, όπως φαίνεται από δημοσίευμα στην ίδια σελίδα του ίδιου φύλλου, εξελέγη μέλος της δεκαμελούς επιτροπής που παρέδωσε στον πρόεδρο της Προσωρινής Κυβέρνησης τη γραπτή απόφαση του συλλόγου να απαιτήσει από αυτήν την αυστηρή αντιμετώπιση των «προδοτικών» στοιχείων της πολιτικής ζωής, που εκδήλωναν φιλοβαυαρικές τάσεις.⁵²

2.3 Οι διώξεις, οι φυλακίσεις και οι επιθέσεις κατά της ζωής του κατά την περίοδο 1860 – 1862

Μια τέτοια προσωπικότητα είναι φυσικό, ως μαχητική και με παρρησία στον δημόσιο λόγο, να εγείρει τις αντιδράσεις του καθεστώτος. Πάμπολλες υπήρξαν οι διώξεις και οι φυλακίσεις του αλλά δεν έλειψαν και επιθέσεις κατά της ζωής του. Τις εναντίον του ενέργειες της εξουσίας τις γνωστοποιεί ο ίδιος στο *Φως*. Ήδη από τις 30 Απριλίου 1860, δημοσιεύει το ποίημα *Ο Μάιος της φυλακής μου*, το οποίο αποτελεί αναδημοσίευση από τον *Αριστοφάνη* όπου είχε δημοσιευθεί με την υποσημείωση «*Εἰς ἀνάμνησιν τῶν κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος παθημάτων μου ἐν ταῖς φυλακαῖς [...] ὅπερ ἔγραψα τότε βαρέως ἀσθενῶν εἰς τὰ κάθυγρα καὶ ἀνήλια ἐκείνα βάθη εἰς ἃ με εἶχον ρίψει ψυχαὶ βάνουσοι καὶ μοχθηραί.*»⁵³

Στις σελίδες του *Φωτός* κατά τα τη διετία που εξετάζεται στην παρούσα εργασία, καταγράφονται πάμπολλες περιπτώσεις δικαστικών διώξεων, καταδικών, φυλακίσεων και επιθέσεων κατά της ζωής του Καρύδη, αλλά θα περιοριστούμε στην αναφορά ορισμένων μόνο γεγονότων.

Στις 25 Μαΐου 1860, ο Καρύδης κατήγγειλε απόπειρα δολοφονίας εναντίον του, δημοσιεύοντας τη μήνυση που κατέθεσε κατά του αστυνομικού κλητήρα Θεόδωρου Γιαγγίνη, ο οποίος στις 22 του ίδιου μηνός τού είχε επιτεθεί με σιλιέτο επειδή αποκάλυπτε τις παρανομίες του στην εφημερίδα του.⁵⁴ Επίθεση εναντίον του από δέκα ροπαλοφόρους που του είχαν στήσει ενέδρα μπροστά στο σπίτι του με σκοπό να τον δολοφονήσουν, καταγράφεται στο *Φως* στις 11 Απριλίου 1861 από

⁵² *Φως*, 18 Νοεμβρίου 1862, φύλλο 448, σ. 1.

⁵³ *Αριστοφάνης και Μαγνητιζομένη*, 30 Απριλίου 1858, τ. Α', φύλλο 8, σ. 126· *Φως*, 30 Απριλίου 1860, φύλλο 68, σ. 4.

⁵⁴ *Φως*, 25 Μαΐου 1860, φύλλο 86, σ. 1-2.

αναπληρωτή συντάκτη,⁵⁵ καθώς εκείνος ανάρρωνε από τα σοβαρά χτυπήματα στο σπίτι του. Ηθικός αυτουργός ήταν ο Χριστόδουλος Χατζηπέτρος, στρατηγός, γνωστός για την επαναστατική του δράση στη Θεσσαλία κατά τα χρόνια του Κριμαϊκού πολέμου,⁵⁶ ο οποίος είχε εξαγριωθεί από τη σάτιρα που του είχε κάνει σε προηγούμενο φύλλο.⁵⁷ Μια ακόμα επίθεση ροπαλοφόρου στρατιώτη εναντίον του, ο οποίος, αφού του κατάφερε χτύπημα στο κεφάλι, εξαφανίστηκε, κατήγγειλε από την εφημερίδα στις 15 Μαΐου 1861.⁵⁸ Οι αδελφοί του πρώην δημοσίου κατηγορού και τότε Αντειςαγγελέα Σπάρτης, Δημ. Βασιλάκου, δημόσιοι λειτουργοί και οι δύο, ό ένας υποδεκανέας της πυροσβεστικής και ο άλλος διανομέας του τηλεγράφου, κατηγορήθηκαν στις 15 Νοεμβρίου 1861 ότι με την προτροπή εκείνου επιτέθηκαν στον Καρύδη με ρόπαλα, καταφέροντας σημαντικά τραύματα στο κεφάλι και το πρόσωπό του.⁵⁹ Τέλος, στις πρώτες σελίδες του *Φωτός* της 12^{ης} Ιανουαρίου 1863 εκτίθενται τα συνταρακτικά επεισόδια που συνέβησαν έξω από το κτίριο όπου συνεδρίαζε η Εθνοσυνέλευση, στις 3 Ιανουαρίου 1863, όταν ομάδα ξιφοφόρων με επικεφαλής τους δύο γιους και έναν ανιψιό του Ρήγα Παλαμήδη τού επιτέθηκαν με δολοφονική διάθεση καθώς έβγαινε.⁶⁰

Σημαντική υπήρξε η εμπλοκή του στην υπόθεση του συνταγματάρχη Τσάμη Καρατάσου, ο οποίος στις 5 Ιουλίου του 1860 είχε ζητήσει την παραίτησή του από τον στρατό προκειμένου να οδηγήσει εθελοντές που είχε στρατολογήσει, σε εκστρατεία στη Σικελία, στο πλευρό του Ιταλού αγωνιστή για την απελευθέρωση και την ενοποίηση της χώρας, Γκαριμπάλντι. Στις 13 Ιουλίου 1860 ο Καρύδης κατήγγειλε την έφοδο της αστυνομίας και του εισαγγελέα Μουτζουρίδη στα γραφεία του *Φωτός*, που ζητούσαν να βρουν και να κατάσχουν ονομαστικό κατάλογο των στρατολογηθέντων. Την ίδια μέρα, συνελήφθη ο Καρατάσος και λίγο μετά από αυτόν ο Καρύδης, καθώς εμφανώς υποστήριζε την πρωτοβουλία του Συνταγματάρχη μέσω της εφημερίδας του, και οδηγήθηκαν και οι δύο στις φυλακές Γκαρμπολά. Μάλιστα, απέστειλε στην εφημερίδα την είδηση αυτή από το γραφείο του ανακριτή ο ίδιος ο Καρύδης,

⁵⁵ *Φως*, 11 Απριλίου 1861, φύλλο 267, σ. 1-2.

⁵⁶ Γεωργίου Ασπρέα, *Πολιτική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος*, εκδ. Χρήσιμα Βιβλία, Αθήνα 1930, σ. 227.

⁵⁷ *Φως*, 8 Απριλίου 1861, φύλλο 266, σ. 1.

⁵⁸ *Φως*, 15 Μαΐου 1861, φύλλο 282, σ. 2.

⁵⁹ *Φως*, 15 Νοεμβρίου 1861, φύλλο 353, σ. 2. Ο Καρύδης στο δημοσίευμα εκφράζει την αγανάκτησή του για την κατάργηση της ασφάλειας των πολιτών από τους ίδιους τους δημόσιους λειτουργούς.

⁶⁰ *Φως*, 12 Ιανουαρίου 1863, φύλλο 459, σ. 1-2.

διαβεβαιώνοντας τους αναγνώστες του ότι η εφημερίδα θα συνέχιζε παρόλα αυτά να εκδίδεται.⁶¹ Την επόμενη ημέρα κρίθηκαν και οι δύο προφυλακιστέοι με ένταλμα προφυλάκισης του ανακριτή Σπετσερόπουλου υπό την κατηγορία της παράνομης στρατολόγησης.⁶² Στις 2 Αυγούστου 1860, ο Καρύδης ανακοίνωσε από τη φυλακή ότι από την επομένη θα αναλάμβανε τη σύνταξη της εφημερίδας ο Κεφαλλονίτης φίλος του Παναγιώτης Πανάς.⁶³ Στις 19 Σεπτεμβρίου 1860 απελευθερώθηκαν ο Καρατάσος και ο Καρύδης με βούλευμα του Συμβουλίου των Εφετών μετά από φυλάκιση 70 ημερών.⁶⁴ Λόγω της δεινής οικονομικής κατάστασης στην οποία είχε περιέλθει ο δεύτερος από τις κατασχέσεις και τις φυλακίσεις και λόγω της βεβαρυμμένης κατάστασης της υγείας του, συστάθηκε στην Αθήνα επιτροπή από σημαντικούς και αξιοσέβαστους πολίτες για να συλλέξει χρήματα υπέρ αυτού.⁶⁵

2.4 Το τέλος του

Το τελευταίο διάστημα της ζωής του ο Καρύδης της πέρασε νοσηλευόμενος στο δημοτικό νοσοκομείο⁶⁶ με καρκίνο του πνεύμονα.⁶⁷ Στις 15 Αυγούστου του 1893 έγραψε εκεί το τελευταίο ποίημά του με τίτλο *Εις την Λύραν μου*, το οποίο δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Νέα Εφημερίς* μαζί με την τελευταία του επιστολή προς τον Ιωάννη Καμπούρογλου, εκδότη της εφημερίδας, στον οποίο έδινε οδηγίες για την καύση του λειψάνου του και ανέθετε την επιμέλεια των ανέκδοτων έργων του.⁶⁸ Παρατίθενται οι τελευταίες συγκινητικές στροφές του:

«...Σὲ βλέπω γέρνεις ἔς τὰ γόνατά μου
Ἄπαρηγόρητος καὶ βωβὴ
Κρυφοστενάζεις ἔς τὰ βάσανά μου
Καὶ περιμένεις ἔς τὰ βλέφαρά μου

⁶¹ *Φως*, 13 Ιουλίου 1860, φύλλο 125, σ. 1-2.

⁶² *Φως*, 18 Ιουλίου 1860, φύλλο 128 σ. 2.

⁶³ *Φως*, 2 Αυγούστου 1860, φύλλο 139, σ. 2.

⁶⁴ *Φως*, 20 Σεπτεμβρίου 1860, φύλλο 167 σ. 2' *Αιών*, 21 Σεπτεμβρίου 1860, φύλλο 1923, σ. 4.

⁶⁵ *Πειραιεύς*, 22 Νοεμβρίου 1860, φύλλο 59, σ. 3. Η εφημερίδα στο ίδιο σημείο προτρέπει τους συνδρομητές του «Φωτός» να εκπληρώσουν τις οικονομικές τους υποχρεώσεις.

⁶⁶ Η *Εφημερίς*, 4 Σεπτεμβρίου 1893, φύλλο 247, σ. 1, αναφέρει ότι νοσηλευόταν στον «Ευαγγελισμό», ενώ στο κηδεύσημό του, που δημοσιεύθηκε στη *Νέα Εφημερίδα*, 4 Σεπτεμβρίου 1893, φύλλο 247, σ. 7, αναφέρεται ότι η εκφορά του νεκρού θα γινόταν από το δημοτικό νοσοκομείο «Ελπίς».

⁶⁷ Πετράκου, *Θεατρολογικά Miscellanea*, σ. 32 σημ. 4.

⁶⁸ *Νέα Εφημερίς*, 19 Αυγούστου 1893, φύλλο 231, σ. 5.

Πότε ό ύπνος θα κατεβή.

*Γύρε 'ς τὸ πλάγι, χρυσή μου λύρα
Κί' αγρύπν' άπόψε με τὸν φανό,
Καί τῆς ζωῆς μου άμα τὴν θύρα
Ίδῆς νά κλείσει σιγὰ ἡ Μοίρα,
Χῦσε τὸ δάκρυ σου τὸ στερνό.»*

Ο Καρύδης άφησε την τελευταία του πνοή στις 3 Σεπτεμβρίου 1893, πενήντα ακριβώς χρόνια μετά την επανάσταση που έδωσε στη χώρα το πρώτο της Σύνταγμα, υπερασπιστής της τήρησης του οποίου υπήρξε ο εκλιπών με τη μαχητική του αρθρογραφία. Η κηδεία του, για την οποία φρόντισε επιτροπή φίλων του αποτελούμενη από τον δημοσιογράφο Ιωάννη Καμπούρογλου, τον θεατρικό συγγραφέα Ηλία Καπετανάκη και τους ηθοποιούς Διονύσιο Ταβουλάρη, Ευάγγελο Παντόπουλο και Δημήτριο Κοτοπούλη, έγινε στον ναό του Αγίου Γεωργίου, χοροστατούντος του Μητροπολίτη Αθηνών Γερμανού. Παρέστησαν άνθρωποι της τέχνης και των γραμμάτων, όπως ο συντοπίτης του Καρύδη καθηγητής φιλολογίας Γεώργιος Μυστριώτης, ο ποιητής Αχιλλέας Παράσχος, ο δημοσιογράφος Ιωάννης Δαμβέργης, ο συγγραφέας και δημοσιογράφος Στέφανος Ξένος, ο ηθοποιός Δημοσθένης Αλεξιάδης, ενώ μόνο δύο εκπρόσωποι του πολιτικού κόσμου τίμησαν τον θανόντα. Το μοναδικό στεφάνι που κατατέθηκε στη μνήμη του ήταν αυτό των ελλήνων ηθοποιών, δια χειρός Διονυσίου Ταβουλάρη, ο οποίος, συγκινημένος, εκφώνησε τον επικήδειο λόγο. Η αττική γη δέχθηκε το σώμα του, καθώς ο ίδιος είχε προβλέψει ότι η επιθυμία του να αποτεφρωθεί δεν θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί με δεδομένα τα τεχνικά μέσα και τα ήθη της εποχής και σε δεύτερη, μη δημοσιευμένη επιστολή του προς τον Καμπούρογλου διασαφήνισε πως η ικανοποίηση του αιτήματός του αυτού δεν ήταν υποχρεωτική.⁶⁹

⁶⁹ *Νέα Εφημερίς*, 5 Σεπτεμβρίου 1893, φύλλο 248, σ. 4-5.

2.5 Συνοπτική παρουσίαση του συγγραφικού και δημοσιογραφικού του έργου

Η εμφάνιση του Σοφοκλή Καρύδη στα γράμματα έγινε ήδη από την εφηβική του ηλικία, από όταν δηλαδή ζούσε ακόμα στην Τρίπολη. Το 1846 και 1847 απέστειλε ποιήματά του στις αθηναϊκές εφημερίδες *Ελπίς* και *Ζέφυρος* καθώς και στα περιοδικά *Ευτέρπη* και *Πανδώρα*, σημειώνοντας δίπλα από το όνομά του τη φράση «εν Τριπόλει».⁷⁰ Η φιλοτιμία του τον οδηγούσε πολύ συχνά στη συμμετοχή σε ποιητικούς διαγωνισμούς, οι οποίοι αποτελούσαν για την Αθήνα των μέσων του 19^{ου} αιώνα σημαντικό γεγονός της κοινωνικής ζωής.⁷¹ Η άνθηση του θεατρικού λόγου την ίδια περίοδο οδήγησε τον Καρύδη στη δημιουργία δικού του θιάσου με το όνομα «Σοφοκλής», που δραστηριοποιήθηκε κατά τη διετία 1867 – 1868,⁷² με τον οποίο παρουσίαζε εκτός από τα δικά του θεατρικά έργα και έργα άλλων ελλήνων και ξένων συγγραφέων, συμπεριλαμβανομένων και κλασικών έργων της αρχαίας δραματουργίας αλλά και του Σαίξπηρ, του Μολιέρου, του Ουγκώ, του Σίλερ, του Δουμά.⁷³ Η πρωτοβουλία του να ιδρύσει ελληνικό θέατρο με ελληνικά έργα στο παραστασεολόγιό του, θεωρείται ως η πρώτη προσπάθεια σύστασης Εθνικού Θεάτρου.⁷⁴

Από το 1853 ξεκίνησε και το δημοσιογραφικό του έργο με την έκδοση του σατιρικού περιοδικού *Βέλος*. Ακολούθησε το επίσης σατιρικό περιοδικό *Αριστοφάνης και Μαγνητιζομένη* (1858 – 1859) και από το 1860 ως το 1877 εξέδιδε την πολιτική και σατιρική εφημερίδα *Φως*, που θα αποτελέσει τη βάση της παρούσας μελέτης για την πολιτική ζωή στην Ελλάδα κατά τα δύο πρώτα έτη της κυκλοφορίας του. Η δημοσιογραφική του δράση συμπληρώθηκε με την έκδοση ορισμένων «βραχύβιων σατιρικών εφημερίδων»,⁷⁵ οι οποίες παρουσιάζονται παρακάτω.

Πιο αναλυτικά, το συγγραφικό έργο του Σοφοκλή Καρύδη μπορεί να διαιρεθεί στα εξής τμήματα:

⁷⁰ Χατζηδάκης, *Ένας λησμονημένος*, σ. 7.

⁷¹ Δημαράς, *Ιστορία Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, σ. 339.

⁷² Πετράκου, *Θεατρολογικά Miscellanea*, σ. 36· Σιδέρης, *Ιστορία Νέου Ελληνικού Θεάτρου*, σ. 183· Χατζηδάκης, *Ένας λησμονημένος*, σ. 20.

⁷³ Αικατερίνη Δεμέστιχα, *Η θεατρική ζωή στην Αθήνα την εποχή του Γεωργίου Α' (1864 – 1900). Οι παραστάσεις*, διδακτορική διατριβή, Τμήμα Θεατρικών Σπουδών ΕΚΠΑ, 2013, σ. 515 – 518· Δάλκου, *Ο Διόνυσος στην Αρκαδία*, σ. 94.

⁷⁴ Χατζηδάκης, *Ένας λησμονημένος*, σ. 20· Σαπρανίδης, *Ιστορία Ελληνικής Γελοιογραφίας*, σ. 100.

⁷⁵ *Εγκυκλοπαίδεια Ελληνικού Τύπου*, τ. 2, σ. 528.

A. Ποιητικό έργο⁷⁶

Το 1847 ο Καρύδης πραγματοποίησε την πρώτη του έκδοση με την *Ωδή ο Ιωάννης Κωλέττης*.⁷⁷ Το ποίημα γράφτηκε με αφορμή τον θάνατο του γνωστού πολιτικού και αποτελεί έναν ύμνο στη δυναμική προσωπικότητά του. Κάνει εντύπωση η επιλογή του Καρύδη να επαινέσει ένα πρόσωπο γνωστό ιστορικά για τις άκρως αντιδημοκρατικές μεθόδους με τις οποίες πολιτεύτηκε ως πρωθυπουργός και εν γένει με χαρακτηριστικά τα οποία ο Καρύδης απέρριπτε και σατίριζε σε άλλους πολιτικούς, αλλά το ποίημα είναι κυρίως εμπνευσμένο από τη σύλληψη εκ μέρους του της Μεγάλης Ιδέας, την οποία ο ποιητής υποστήριζε σθεναρά. Άλλωστε, το νεαρό της ηλικίας του – το γράφει πριν κλείσει τα είκοσι του χρόνια – δικαιολογεί τον ιδεαλισμό που το διακατέχει. Χαρακτηριστικοί είναι οι στίχοι:

«Καὶ τί θα ἦτον ἡ Ἑλλάς μετὰ ὀλίγους χρόνους,
Ἄν ἔζη θὰ τὸ ἔδειχνεν ἀνὴρ ὁ μεγαλόνομος
Πῶς ἤθελεν αὐξήσει·
Καὶ ποῦ τὸν μέγαν θρόνον του ὁ Βασιλεὺς μας στήσει...»

Ακολούθησε το 1849 η *Λύρα*,⁷⁸ μια συλλογή ποικίλων ποιημάτων. Στον πρόλογο ο ποιητής αναφέρει πως είχαν δημοσιευθεί κατά καιρούς σε διάφορες εφημερίδες και περιοδικά και ότι τα εξέδωσε ως συλλογή κατόπιν προτροπής φίλων του. Διακρίνονται σε Πατριωτικά, όπου επαινούνται οι αγώνες για την απελευθέρωση της Ελλάδας αλλά και γίνεται κριτική της σύγχρονης κατάστασης, και Κωμικά, τα οποία καυτηριάζουν τα πολιτικά και κοινωνικά ήθη της εποχής. Η τρίτη ενότητα της συλλογής αποτελείται από έμμετρα αινίγματα.

Με το όνομα *Λύρα* ο Καρύδης υπέβαλλε συλλογή τριών ποιημάτων στον πρώτο Ράλλειο ποιητικό διαγωνισμό το 1851.⁷⁹ Περιλάμβανε τα ποιήματα *Το όνειρον του κ. Α. Σ. Ράλλη*, το οποίο αποτελούσε έμμετρο έπαινο της πρωτοβουλίας του

⁷⁶ Λόγω της ποικιλίας του περιεχομένου των περισσότερων ποιητικών συλλογών του Καρύδη, επιλέχθηκε η παρουσίασή τους με βάση τη χρονολογία έκδοσης και όχι η θεματική κατάταξη. Σημειώνεται επίσης, ότι οι περισσότερες ποιητικές συλλογές είναι αφιερωμένες σε κάποιο πρόσωπο ή σε πρόσωπα για τα οποία ο Καρύδης έτρεφε ιδιαίτερη εκτίμηση.

⁷⁷ Χατζηδάκης, *Ένας λησμονημένος*, σ. 8· Καρύδης, *Ιωάννης Κωλέττης*.

⁷⁸ Σοφοκλέους Κ. Καρύδη Τριπολίτου, *Η Λύρα, ήτοι Συλλογή Διαφόρων Ποιημάτων*, Μέρος πρώτον, Τύποις Αλεξάνδρου Κ. Γκαρμπολά, εν Αθήναις 1849· Γριτσόπουλος, *Ιστορία Τριπολιτσάς*, σ. 605.

⁷⁹ Πετράκου, *Θεατρολογικά Miscellanea*, σ. 33.

αγωνοθέτη να συστήσει τον διαγωνισμό,⁸⁰ *Η νυξ της 24ης Μαρτίου 1821*⁸¹ και η *Σαμία ηρωίς*.

*Ανθοδέσμη*⁸² ονόμασε ο Καρύδης τη συλλογή ποιημάτων που εξέδωσε το 1851, εκ των οποίων ορισμένα αποτελούν παραφράσεις ποιημάτων αρχαίων ποιητών και άλλα είναι πρωτότυπα ποιήματά του με θρηνητικό περιεχόμενο για τον πρόωρο θάνατο φιλικών του προσώπων, «ελεγεία», όπως τα ονομάζει στον πρόλογο. Αναφέρει ότι οι παραφράσεις των αρχαίων ποιημάτων στην νέα ελληνική, άλλες σε καθαρεύουσα και άλλες σε δημοτική, έγιναν με σκοπό να τα γνωρίσει το ευρύ κοινό.

Το 1854 εκδόθηκε η συλλογή *Άσματα πολεμιστήρια*.⁸³ Τα ποιήματά της αποπνέουν το κλίμα της εποχής με τα επαναστατικά κινήματα που ξέσπασαν στις αλύτρωτες περιοχές επ' αφορμή του Κριμαϊκού πολέμου. Περιλαμβάνει τρία εθνεγερτικά ποιήματα, που καλούν τους νέους της Ελλάδας στα όπλα εναντίον της Τουρκίας με στόχο την εθνική αποκατάσταση, και ένα θρηνητικό ποίημα για τον φίλο του Καρύδη Αγησίλαο Λεβέντη, που σκοτώθηκε στο πεδίο της μάχης στον Πλάτανο της Θεσσαλίας στις 11 Μαρτίου 1854.

Το 1857 ο Καρύδης έγραψε το ποίημα *Μυρσίνη και Φώτος*, με το οποίο πήρε μέρος στον Ράλλειο ποιητικό διαγωνισμό την ίδια χρονιά.⁸⁴ Επηρεασμένο από το ρεύμα του ρομαντισμού που άρχισε τότε να ακμάζει, εμφανίζει θεματική συγγένεια με τον *Λάμπρο* του Σολωμού,⁸⁵ έχοντας ως πυρήνα μια ερωτική και ταυτόχρονα οικογενειακή τραγωδία. Ο «ιδιωτικός» χαρακτήρας της υπόθεσής του και το γεγονός ότι δεν αναδεικνύει κοινωνικές αξίες όπως η ελευθερία και η ευνομία αλλά αντιθέτως περιλάμβανε θέματα «*ηθικώς μεμπτά*» καθώς και τα γλωσσικά – ορθογραφικά

⁸⁰ Στο ίδιο· Δημαράς, *Ιστορία Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, σ. 339.

⁸¹ Ο Χατζηδάκης, *Ένας λησμονημένος*, σ. 11, χαρακτηρίζει το ποίημα «Η Νυξ της 24 Μαρτίου» «*έργο μεγάλης αξίας, μια ποιητική έκρηξη [...] μυθική, άγρια και ηρωική απεικόνιση της κοσμογονικής νύχτας της γεμάτης με υπεράνθρωπα όντα.*»

⁸² Σοφοκλέους Κ. Καρύδης, *Ανθοδέσμη, ήτοι Συλλογή Διαφόρων Ποιημάτων*, Μέρος πρώτον, εκ του τυπογραφείου Ν. Αγγελίδου, εν Αθήναις 1851, Γριτσόπουλος, *Ιστορία Τριπολιτσάς*, σ. 605· *Εγκυκλοπαίδεια Ελληνικού Τύπου*, τ. 2, σ. 528.

⁸³ Σοφοκλέους Κ. Καρύδης, *Άσματα πολεμιστήρια*, φυλλάδιον α', Τύποις Μιλτ. Γκαρπολά, Αθήνησι 1854.

⁸⁴ Πετράκου *Θεατρολογικά Miscellanea*, σ. 33.

⁸⁵ Στο ίδιο, σ. 34, σημ. 8.

αποτήματά του κρίθηκαν αρνητικά από την κριτική επιτροπή.⁸⁶ Δημοσιεύθηκε στο *Φως* σε συνέχειες στις αρχές του 1864.⁸⁷

Εξόριστος στην Κωνσταντινούπολη, ο Καρύδης έγραψε τα ποιήματα της συλλογής *Οι μάρτυρες της Πατρίδος*⁸⁸ τον Ιούνιο του 1862 για να τιμήσει τον θάνατο των Ιωάννη Παγώνη, Σπύρου Δυοβουνιώτη και Γρηγορίου Κουμουνδούρου, που έπεσαν κατά τη Ναυπλιακή επανάσταση και Νικολάου Λεωτσάκου, Περικλέους Μωραϊτίνη και Αγαμέμνονος Σκαρβέλη, που σκοτώθηκαν από τους βασιλικούς σε συμπλοκή στην Κύθνο κατά τις επαναστατικές κινήσεις εναντίον του Όθωνα.

Η συλλογή του *Όνυχες* υποβλήθηκε το 1863 στον Βουτσιναίο διαγωνισμό αποτελούμενη από τα ηρωικά ποιήματα *Η καταστροφή, Η λεία, Τα θύματα, Το λάφυρον, Η αιχμάλωτος, Το πτώμα*. Δημοσιεύθηκε στο *Φως* με τον τίτλο *Όνυχες ή επεισόδια του 1821*⁸⁹ και αργότερα συμπεριλήφθηκε στον πρώτο τόμο του έργου του *Έμμετρα και πεζά*, ενώ εκδόθηκε και ως αυτόνομο βιβλίο το 1876.⁹⁰

Η συλλογή *Έμμετρα και πεζά εις βιβλία δέκα*⁹¹ κυκλοφόρησε το 1866. Αποτελείται από δέκα υποσυλλογές, εκ των οποίων οι πρώτες εννέα φέρουν το όνομα καθεμίας από τις εννέα Μούσες και η δέκατη ονομάζεται *Απόλλων*. Πρόκειται για έργο που συγκεντρώνει ποιήματα του Καρύδη που είχαν δημοσιευθεί στο περιοδικό *Αριστοφάνης* και στις εφημερίδες *Βέλος* και *Φως*, τα οποία αποδίδουν την ηρωική, πολιτική και κοινωνική εικόνα της Ελλάδας στα χρόνια του Όθωνα, ενώ το προτελευταίο βιβλίο περιλαμβάνει λογοπαίγνια, αινίγματα, γρίφους και άλλα γλωσσικά παιχνίδια και το τελευταίο μεταφρασμένα ποιήματα αρχαίων Ελλήνων και ξένων ποιητών.

Ακολούθησε η συλλογή *Ο εστεμμένος Τυρταίος*,⁹² που εκδόθηκε το 1868 με αφορμή τον θάνατο του Λουδοβίκου Α΄ βασιλιά της Βαυαρίας και πατέρα του βασιλιά

⁸⁶ Στο ίδιο, σ. 33-34.

⁸⁷ *Φως*, 1 Ιανουαρίου 1864, φύλλο 557 - 14 Μαρτίου 1864, φύλλο 568.

⁸⁸ Σοφοκλέους Κ. Καρύδης, *Οι μάρτυρες της Πατρίδος, ήτοι Ελεγεία εις τους υπέρ της πασχούσης πατρίδος πεσόντας Ι. Παγώνην, Σπ. Δυοβουνιώτην, Γ. Κουμουνδούρον, Ν. Λεωτσάκον, Π. Μωραϊτίνην και Α. Σκαρβέλην*, Τυπογραφείον του Φωτός, εν Αθήναις 31862* *Εγκυκλοπαίδεια Ελληνικού Τύπου*, τ. 2, σ. 528.

⁸⁹ *Φως*, 16 Νοεμβρίου 1863, φύλλο 551 - 21 Δεκεμβρίου 1863, φύλλο 556* Πετράκου, *Θεατρολογικά Miscellanea*, σ. 35.

⁹⁰ Σοφοκλέους Κ. Καρύδου, *Λυρικά ποιήματα. Όνυχες*, εν Αθήναις 1876* Γριπόπουλος, *Ιστορία Τριπολιτσάς*, σ. 605.

⁹¹ Σοφοκλέους Κ. Καρύδου, *Έμμετρα και πεζά εις βιβλία δέκα*, εκ του τυπογραφείου του «Φωτός», εν Αθήναις 1866* Πετράκου, *Θεατρολογικά Miscellanea*, σ. 35.

⁹² Σοφοκλέους Κ. Καρύδου, *Ο εστεμμένος Τυρταίος, ήτοι Ποιήματα περί Ελλάδος, του βασιλέως της Βαυαρίας Λουδοβίκου Α΄, μετάφρασις ελευθέρα*, Τύποις Σοφοκλέους Κ. Καρύδου, Αθήνησι 1868.

Όθωνα, και περιλαμβάνει φιλελληνικά ποιήματα γραμμένα από τον θανόντα βασιλιά σε μετάφραση του Καρύδη.

Το 1869 κυκλοφόρησε η συλλογή *Βωμός, ήτοι αγώνες και μαρτύρια της Κρήτης, Ηπείρου και Θεσσαλίας*,⁹³ που αποτελείται από δύο μέρη: το πρώτο υμνεί την Κρητική επανάσταση του 1866 – 1869 και το δεύτερο τους επαναστατικούς αγώνες που ξέσπασαν κατά το ίδιο διάστημα στην Ήπειρο και τη Θεσσαλία. Η συλλογή αποτελείται, σύμφωνα με τα λεγόμενα του ποιητή στον πρόλογο, από ποιήματα που είχαν δημοσιευθεί κατά την τριετία αυτή στο *Φως* και στόχος της δεν είναι το «*μνημόσυνον ταφής*» των επαναστατικών αυτών προσπαθειών, όπως χαρακτηριστικά γράφει, αλλά ο πανηγυρισμός για τους αγώνες των αλύτρωτων περιοχών και η ενδυνάμωση του πατριωτικού φρονήματος, ώστε να επιτευχθεί η ποθούμενη απελευθέρωσή τους.

Μια εκτενέστατη συλλογή με σκωπτικά ποιήματα και εύθυμο γενικά περιεχόμενο είδε το φως της δημοσιότητας το 1869. Ονομάζεται *Φύλλα, ήτοι παίγνια ποιητικά*⁹⁴ και περιλαμβάνει λογοπαίγνια, γρίφους, ακροστιχίδες, αριθμητικά τεχνάσματα και αινίγματα. Στόχος του ποιητή ήταν, κατά τα λεγόμενά του στον πρόλογο, να δημιουργήσει ένα ευχάριστο ανάγνωσμα για αναγνώστες κάθε είδους. Τα ποιήματα είναι αντλημένα από τις εφημερίδες που εξέδιδε και κυρίως από το *Φως*, ιδιαίτερα το μέρος εκείνο της συλλογής που φέρει τον τίτλο *Επιγράμματα*, τα ολιγόστιχα ποιήματα του οποίου είχαν δημοσιευθεί στη στήλη *Διάφορα* της εφημερίδας.

*Δάκρυα*⁹⁵ ονόμασε ο Καρύδης μια συλλογή από θρηνητικά ποιήματα που εξέδωσε το 1876. Τα περισσότερα ποιήματα είναι γραμμένα επί τω θανάτω προσφιλών στον ποιητή προσώπων – μάλιστα αυτά που αφορούν τον θάνατο φίλων και συμμαθητών του είναι τα μακροσκελέστερα – μεταξύ των οποίων συγκαταλέγεται και το ποίημα που είχε γράψει το 1857 για τον θάνατο του αδελφού του Βίκτωρα και το ποίημα που έγραψε για το θάνατο της μητέρας του Βασιλικής.

⁹³ Σοφοκλέους Κ. Καρύδου, *Βωμός, ήτοι αγώνες και μαρτύρια της Κρήτης, Ηπείρου και Θεσσαλίας*, Τύποις Σοφοκλέους Κ. Καρύδου, Αθήνησι 1869.

⁹⁴ Σοφοκλέους Κ. Καρύδου, *Φύλλα, ήτοι παίγνια ποιητικά*, Έτος πρώτον, Τύποις Σοφοκλέους Κ. Καρύδου, Αθήνησι 1869.

⁹⁵ Σοφοκλέους Κ. Καρύδου, *Λυρικά ποιήματα, Δάκρυα*, εν Αθήναις 1876 * Γριτσόπουλος, *Ιστορία Τριπολιτσάς*, σ. 605 * *Εγκυκλοπαίδεια του Ελληνικού Τύπου*, τ. 2, σ. 528.

Το 1876 εκδόθηκε η αποτελούμενη από τρία μέρη με διαφορετικό περιεχόμενο συλλογή *Τρίχορδον*.⁹⁶ Το πρώτο περιλαμβάνει ποιήματα πανηγυρικά, που αφορούν την έξωση του Όθωνα, την ενσωμάτωση των Επτανήσων στην ελληνική επικράτεια, τον νέο βασιλιά Γεώργιο Α΄ και σημαίνουσες προσωπικότητες της ελληνικής κοινωνίας της εποχής, όπως τον νομικό Ν. Σαρίπολο και τον εθνικό ευεργέτη Α. Συγγρό. Το δεύτερο μέρος αποτελείται από ποιήματα με αλυτρωτικό και πατριωτικό περιεχόμενο, κάποια από τα οποία είχαν δημοσιευθεί και στο Β΄ μέρος της συλλογής *Βωμός*, και το τρίτο είναι αφιερωμένο στην ευωχία του κρασιού.

Πέραν των παραπάνω έργων, ο Τ. Γρισόπουλος παραθέτει τους τίτλους των ποιητικών συλλογών του Καρύδη *Πλειάς*, *Βέλη*, *Χαρακτήρες*, *Ρόδα*, ενώ αναφέρει ότι υπάρχει ανέκδοτο έργο που αντλεί το περιεχόμενό του από την κοινωνική και εθνική ζωή, αλλά και από τα προσωπικά βιώματα του ποιητή.⁹⁷ Τέλος, ο Γ. Χατζηδάκης αναφέρεται σε μία ακόμα ωδή με τίτλο *Φερραίως*,⁹⁸ που εκδόθηκε λίγο μετά την *Ωδή, ο Ιωάννης Κωλέττης*.⁹⁹

B. Θεατρικά έργα

Ο Καρύδης υπήρξε πολυγραφώτατος και ως θεατρικός συγγραφέας, καθώς συνέγραψε τόσο δραματικά όσο και κωμικά έργα. Κάποια από τα τελευταία, μάλιστα, έχουν παρασταθεί και από σύγχρονους θεατρικούς θιάσους, μαρτυρώντας τη διαχρονικότητα της θεματολογίας του. Πιο συγκεκριμένα το θεατρικό του ρεπερτόριο μπορεί να διαιρεθεί σε:

i. Δράματα

Ένα από τα πιο αξιόλογα δραματικά έργα του Καρύδη είναι *Τα τέκνα του Δοξαπατρή*,¹⁰⁰ που γράφτηκε το 1868. Πρόκειται για ένα έμμετρο δραματικό έργο σε

⁹⁶ Σοφοκλέους Κ. Καρύδου, *Λυρικά ποιήματα, Τρίχορδον*, εν Αθήναις 1876· Γρισόπουλος, *Ιστορία Τριπολιτσάς*, σ. 605· *Εγκυκλοπαίδεια του Ελληνικού Τύπου*, τ. 2, σ. 528.

⁹⁷ Γρισόπουλος, *Ιστορία Τριπολιτσάς*, σ. 605.

⁹⁸ Ως τίτλος καταγράφεται μεταξύ των έργων του Σοφοκλή Καρύδη που υπάρχουν στην Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος, όμως ως τεκμήριο δεν είναι διαθέσιμο.

⁹⁹ Χατζηδάκης, *Ένας λησμονημένος*, σ. 8.

¹⁰⁰ Σοφοκλέους Κ. Καρύδου, *Τα τέκνα του Δοξαπατρή, δράμα εις πράξεις τρεις. Στεφθέν εν τω ποιητικω διαγωνισμω του 1868*, Τύποις Σοφοκλέους Κ. Καρύδου, Αθήνησι 1868· Χατζηδάκης, *Ένας λησμονημένος*, σ. 19· *Εγκυκλοπαίδεια Ελληνικού Τύπου*, τ. 2, σ. 528· Δάλκου, *Ο Διόνυσος στην Αρκαδία*, σ. 92.

τρεις πράξεις, που διαδραματίζεται στο κάστρο του Αρακλόβου της Αρκαδίας την εποχή της κατάκτησής του από τους Φράγκους και θεωρείται συνέχεια του έργου *Μαρία Δοξαπατρή*, του Δημητρίου Βερναρδάκη.

Οι τρεις τάφοι,¹⁰¹ έργο με δραματική υπόθεση που γράφτηκε το 1870, καταπιάνεται με σύγχρονα του συγγραφέα γεγονότα, κάτι που αποτελεί πρωτοπορία στη δραματική τέχνη της εποχής και λόγο για τον οποίο ο Καρύδης αναγορεύθηκε «πατέρας του σύγχρονου δράματος»¹⁰². Υποβλήθηκε στον Βουτσιναίο διαγωνισμό το 1870, χωρίς να φέρει στον συγγραφέα τη χαρά της βράβευσης, κάτι που αυτός πληροφορήθηκε εκ των προτέρων, γι' αυτό και, αποτυγχάνοντας να το αποσύρει, το δημοσίευσε στο *Φως* προκειμένου να άρει την ανωνυμία της συμμετοχής.¹⁰³

Ο προδότης,¹⁰⁴ που γράφτηκε το 1876, είναι ένα δραματικό έργο σε ιαμβικό μέτρο, με ιστορική υπόθεση,¹⁰⁵ επίσης επηρεασμένο από τον *Λάμπρο* του Σολωμού.¹⁰⁶

Πέραν των παραπάνω δραματικών έργων, στη βιβλιογραφία αναφέρεται και ο τίτλος του δραματικού έργου *Αρματολοί και Κλέφτες*.¹⁰⁷

Ο Καρύδης εξέδωσε επίσης μεταφράσεις έμμετρων και πεζών ξένων έργων¹⁰⁸ αλλά και αρχαίων τραγωδιών,¹⁰⁹ όπως της *Αντιγόνης* και του *Οιδίποδα τυράννου*.¹¹⁰

ii. Κωμωδίες

Ο Καρύδης έγραψε για πρώτη φορά μονόπρακτες κωμωδίες που αντανakλούσαν πρόσωπα και γεγονότα της σύγχρονης του Ελλάδας. Γι' αυτό η συνεισφορά του στην ελληνική θεατρική γραφή θεωρείται εξαιρετικά σημαντική σε μια εποχή που ο συρμός επέβαλλε την παρουσίαση ευτελών γαλλικών και ιταλικών έργων ή αρχαιοπρεπών νεοκλασικών δραμάτων «χωρίς καμμιά σύγχρονη

¹⁰¹ Γριτσόπουλος, *Ιστορία Τριπολιτσάς*, σ. 605* Δάλκου, *Ο Διόνυσος στην Αρκαδία*, σ. 92.

¹⁰² Χατζηδάκης, *Ένας λησμονημένος*, σ. 19.

¹⁰³ *Φως*, 27 Απριλίου 1870, φύλλο 905, 4 και 11 Μαΐου 1870, φύλλο 906, 907* Πετράκου, *Θεατρολογικά Miscellanea*, σ. 41.

¹⁰⁴ Γριτσόπουλος, *Ιστορία Τριπολιτσάς*, σ. 605* Δάλκου, *Ο Διόνυσος στην Αρκαδία*, σ. 92.

¹⁰⁵ Χατζηδάκης, *Ένας λησμονημένος*, σ. 19.

¹⁰⁶ Ο Σιδέρης, *Ιστορία Νέου Ελληνικού Θεάτρου*, σ. 34, το χαρακτηρίζει γι' αυτό τον λόγο «βυρωνικό».

¹⁰⁷ Γριτσόπουλος, *Ιστορία Τριπολιτσάς*, σ. 605* Δάλκου, *Ο Διόνυσος στην Αρκαδία*, σ. 92

¹⁰⁸ Γριτσόπουλος, *Ιστορία Τριπολιτσάς*, σ. 605.

¹⁰⁹ Δάλκου, *Ο Διόνυσος στην Αρκαδία*, σ. 92.

¹¹⁰ Χατζηδάκης, *Ένας λησμονημένος*, σ. 19.

απήχηση». ¹¹¹ Έχει γράψει 30 με 40 μονόπρακτα θεατρικά έργα, ¹¹² τα οποία δημοσιεύονταν στις εφημερίδες του για να ενισχύσουν τον πολιτικό του αγώνα για εξυγίανση της κοινωνίας και όχι χάριν της θεατρικής παραγωγής, κάτι που παραπέμπει στην πρακτική του Α. Σούτσου. ¹¹³ Θεωρείται μάλιστα, ότι τα «περίεργα πολιτικά θεατρογραφήματα» του είχαν κάποια συμβολή στη διαμόρφωση του θεατρικού είδους της Επιθεώρησης. ¹¹⁴

Ο *Υποψήφιος Βουλευτής* ¹¹⁵ είναι ένα μεγάλο μονόπρακτο, το πρώτο θεατρικό έργο του συγγραφέα, ¹¹⁶ που είχε δημοσιευθεί σε συνέχειες στο περιοδικό *Αριστοφάνης και Μαγνητιζομένη* από τις 31 Δεκεμβρίου 1858 έως τις 30 Απριλίου 1859. Στο τέλος του έργου, ο συγγραφέας σημείωνε ότι η κωμωδία αυτή ήταν έργο αυτοσχέδιο, που γραφόταν κατά τις ημέρες που επρόκειτο να εκδοθεί το περιοδικό και γι' αυτό, όπως όλα τα έργα του, αποτελούσε έργο «της στιγμής». ¹¹⁷ Ο Καρύδης στηλιτεύει σε αυτό τη διαβλητότητα της εκλογικής διαδικασίας, την αμάθεια και την ακαταλληλότητα των βουλευτών, την αλαζονεία της εξουσίας, την κατάργηση της δημοσιογραφικής ακεραιότητας και το ήθος των γυναικών, που συχνά βρίσκεται στο στόχαστρό του.

Μία ακόμα από τις γνωστές κωμωδίες του Καρύδη είναι *Ο Μημουάππου*. ¹¹⁸ Η μονόπρακτη αυτή κωμωδία παίχτηκε το 1867 και σύμφωνα με τον Σιδέρη δημοσιεύθηκε σε συνέχειες στο *Φως* από τις 15 Αυγούστου 1871. ¹¹⁹ Το πιθανότερο, όμως, είναι η κωμωδία που δημοσιεύθηκε στο *Φως* να αποτελεί ένα διαφορετικό επεισόδιο με τον ίδιο πρωταγωνιστή, έναν άνθρωπο υποκριτή και δόλιο. ¹²⁰

¹¹¹ Στο ίδιο.

¹¹² Χριστοφιλάκης, «Καρύδης και Χουρμούζης», σ. 131· Δάλκου, *Ο Διόνυσος στην Αρκαδία*, σ. 92.

¹¹³ Σιδέρης, *Ιστορία Νέου Ελληνικού Θεάτρου*, σ. 134.

¹¹⁴ Δάλκου, *Ο Διόνυσος στην Αρκαδία*, σ. 117, σημ. 53.

¹¹⁵ *Αριστοφάνης και Μαγνητιζομένη*, 31 Δεκεμβρίου 1858, τόμος Α', φύλλο 23 και 24-30 Απριλίου 1859, τόμος Β', φ.32· *Εγκυκλοπαίδεια του Ελληνικού Τύπου*, σ. 528· Δάλκου, *Ο Διόνυσος στην Αρκαδία*, σ.92- 95.

¹¹⁶ Χατζηδάκης, *Ένας λησμονημένος*, σ. 18

¹¹⁷ *Ο Αριστοφάνης και Μαγνητιζομένη*, 30 Απριλίου 1859, τόμος Β', φυλλάδιον 32, σ. 97·

¹¹⁸ Χατζηδάκης, *Ένας λησμονημένος*, σ. 19· Δάλκου, *Ο Διόνυσος στην Αρκαδία*, σ. 92· Δεμέστιχα, *Η θεατρική ζωή*, σ. 515.

¹¹⁹ Σιδέρης, *Ιστορία Νέου Ελληνικού Θεάτρου*, σ. 134.

¹²⁰ Η αναζήτηση του έργου στο *Φως* (δημοσιεύεται από τις 15 έως τις 29 Αυγούστου 1871) κατέληξε στην ανακάλυψη ενός κειμένου με πρωταγωνιστή τον ομώνυμο ήρωα, αλλά με εντελώς διαφορετικούς συμπρωταγωνιστές και πλοκή από το θεατρικό κείμενο που μου παραχώρησε η Γεωργία Δάλκου από το προσωπικό της αρχείο, το οποίο όμως δεν φέρει στοιχεία ταυτότητας άλλα πέραν του ονόματος του συγγραφέα.

Η Κοινωνία των Αθηνών,¹²¹ γραμμένη το 1868, είναι τετράπρακτη κωμωδία αφιερωμένη στον Ιωάννη Βουτσινά που θεσμοθέτησε τον Βουτσιναίο ποιητικό διαγωνισμό.¹²² Φωτογραφίζει την αθηναϊκή κοινωνία της εποχής και παρά τη δομική της χαλαρότητα, χαρακτηρίζεται από αριστοτεχνικές σκηνές όπου διακωμωδούνται τα κακώς κείμενα της ζωής στην πρωτεύουσα.¹²³ Ο Καρύδης επικρίνει με θάρρος τους Φαναριώτες και το ήθος των κυριών της Αθήνας, εκφράζοντας ουσιαστικά την πλήρη απογοήτευσή του από την κοινωνική και πολιτική κατάσταση της εποχής του. Και σε αυτό το έργο, όπως και στον *Υποψήφιο Βουλευτή*, τα ονόματα των ηρώων αναλογούν προς τις ιδιότητές τους, κάτι που ουσιαστικά δημιουργεί χαρακτηριστικούς τύπους ανθρώπων προς τους οποίους στρέφονται τα βέλη της σάτιρας του συγγραφέα.

Ο *Φλύαρος*¹²⁴ είναι ένας θεατρικός μονόλογος, γραμμένος σε έναν «φερωτό *ίαμβο*».¹²⁵ Υποβλήθηκε στον Βουτσιναίο διαγωνισμό το 1869 και ενώ το θέμα του θεωρήθηκε ενδιαφέρον, τα τεχνικά του μειονεκτήματα του στέρησαν το πρώτο βραβείο.¹²⁶ Πρωταγωνιστής είναι ένας φλύαρος άνθρωπος, που η αμετροπέπιά του τον απομακρύνει τόσο από τους άλλους, που κουράζονται να τον ακούν να μονολογεί, όσο κι από την ίδια την πραγματικότητα.

Το 1876 ο Καρύδης έγραψε δύο μονόπρακτα που κυκλοφόρησαν σε ενιαία έκδοση με τον τίτλο *Κούτρας και Μικρομέγας*.¹²⁷ Ως προς το περιεχόμενο αποτελούν ουσιαστικά διαίρεση της ιστορίας του *Υποψηφίου Βουλευτή* με ορισμένες παραλλαγές στα ονόματα των ηρώων. Τα θέματα που θίγονται, επομένως, είναι τα ίδια με αυτά

¹²¹ Σοφοκλής Καρύδης, *Η κοινωνία των Αθηνών* (απόσπασμα), Πύλη για την Ελληνική γλώσσα, <https://www.greek-language.gr/greekLang/literature/anthologies/new/show.html?id=45> [ημερομηνία ανάκτησης 11/11/2025]· Χατζηδάκης, *Ένας λησμονημένος*, σ.19· *Εγκυκλοπαίδεια Ελληνικού Τύπου*, τ. 2, σ. 528· Δάλκου, *Ο Διόνυσος στην Αρκαδία*, σ. 92· Δεμέστιχα, *Η θεατρική ζωή*, σ. 516.

¹²² Δάλκου, *Ο Διόνυσος στην Αρκαδία*, σ. 94-95.

¹²³ Γεωργουσόπουλος, «Η ελληνική κοινωνία», σ. 135.

¹²⁴ Σοφοκλέους Κ. Καρύδου, *Ο Φλύαρος, κωμωδία μονοπρόσωπος εις πράξεις τρεις, λαβούσα τα δευτερεία εν τω ποιητικώ διαγωνισμώ του 1869*, Τύποις Σοφοκλέους Κ. Καρύδου, Αθήνησι 1869· Γριστόπουλος, *Ιστορία Τριπολιτσάς*, σ. 605· Χατζηδάκης, *Ένας λησμονημένος*, σ. 19· Χριστοφιλάκης, «Καρύδης και Χουρμούζης», σ. 132· *Εγκυκλοπαίδεια Ελληνικού Τύπου*, τ. 2, σ. 528· Δάλκου, *Ο Διόνυσος στην Αρκαδία*, σ. 92.

¹²⁵ Σιδέρης, *Ιστορία Νέου Ελληνικού Θεάτρου*, σ. 132.

¹²⁶ Πετράκου, *Θεατρολογικά Miscellanea*, σ. 39.

¹²⁷ Σοφοκλέους Κ. Καρύδου, *Κωμωδία Κούτρας, Μικρομέγας*, εν Αθήναις 1876· Γριστόπουλος, *Ιστορία Τριπολιτσάς*, σ.605· Δάλκου, *Ο Διόνυσος στην Αρκαδία*, σ. 92· Δεμέστιχα, *Η θεατρική ζωή*, σ. 515.

που παρουσίασε στον *Υποψήφιο Βουλευτή* το 1859. Τα δύο μονόπρακτα μαζί με ένα ακόμα με τον τίτλο *Άγραφος κωμωδία* παίχτηκαν στις 16 Δεκεμβρίου 1867.¹²⁸

Άλλοι τίτλοι έργων του Καρύδη που εμφανίζονται στη βιβλιογραφία είναι: *Ο γεροδιάβολος και οι γενιά του*,¹²⁹ *Η Παραμονή της Πρωτοχρονιάς*,¹³⁰ *Ψυχούλης*,¹³¹ *Η παμπόνηρος*, *Τα Τρελλοκόριτσα*, *Οι τραμπούκοι*, *Ο Μωρογιάννης*, *Η κόρη του Ψωμά*, *Ο φόβος των Ιουδαίων*,¹³² *Γιατρός*, *Αστυνόμος*, *Αποτυχόντες ως υποψήφιοι*,¹³³ *Η άπιστη σύζυγος*, *Ο Αργυρώνητος*, *Αι Εργολάβαι*,¹³⁴ *Η ξελογιασμένη λύρα μου*.¹³⁵ *Τα ορφανά της Κρήτης*, *Ο εν Κρήτη εθελοντής*¹³⁶ *Η πρόσφυξ Κρήσσα*,¹³⁷ *Τα Κρητικόπουλα*, *Η παράφρων*, *Ο αποχαιρετισμός του παληκαριού*, *Ο πληγωμένος εθελοντής*, *Ο γεροδήμος*.¹³⁸

Γ. Δημοσιογραφία

Η εμφάνιση του Καρύδη στον στίβο της δημοσιογραφίας έγινε με την έκδοση της τετρασέλιδης εβδομαδιαίας εφημερίδας *Βέλος*, που κυκλοφορούσε από τον Μάρτιο έως τον Αύγουστο του 1853,¹³⁹ με υπότιτλο «*εἰς τὰ στήθη ὄσων πλήττουσιν τῆς Πατρίδος μας τὰ στήθη*». Το περιεχόμενό της ήταν ποικίλο και περιλάμβανε ειδησεογραφικά άρθρα, σατιρικά κυρίως αλλά και άλλα ποιήματα, σχολιασμό του περιεχομένου άλλων εφημερίδων αινίγματα και λογοπαίγνια. Από τις 15 Μαρτίου του 1859 κυκλοφόρησε ως παράρτημα του περιοδικού *Αριστοφάνης και*

¹²⁸ Σιδέρης, *Ιστορία Νέου Ελληνικού Θεάτρου*, σ. 134. Αναφέρει στη συνέχεια ότι τα δυο πρώτα μονόπρακτα εκδόθηκαν την ίδια χρονιά και χαρακτηρίζει και τις τρεις κωμωδίες ως προς το κείμενό τους «*φλύαρες, ασυμμάζευτες και καθόλου “θεατρικές”*»· Πετράκου, *Θεατρολογικά Miscellanea*, σ. 41.

¹²⁹ Σιδέρης, *Ιστορία Νέου Ελληνικού Θεάτρου*, σ. 134· Δεμέστιχα, *Η θεατρική ζωή*, σ. 516.

¹³⁰ Χατζηδάκης, *Ένας λησμονημένος*, σ. 19· Σιδέρης, *Ιστορία Νέου Ελληνικού Θεάτρου*, σ. 134· Δεμέστιχα, *Η θεατρική ζωή*, σ. 516.

¹³¹ Σιδέρης, *Ιστορία Νέου Ελληνικού Θεάτρου*, σ. 134· Δάλκου, *Ο Διόνυσος στην Αρκαδία*, σ. 92.

¹³² Χατζηδάκης, *Ένας λησμονημένος*, σ. 19· Δάλκου, *Ο Διόνυσος στην Αρκαδία*, σ. 92.

¹³³ Δάλκου, *Ο Διόνυσος στην Αρκαδία*, σ. 92.

¹³⁴ Χατζηδάκης, *Ένας λησμονημένος*, σ. 19.

¹³⁵ *Εγκυκλοπαίδεια Ελληνικού Τύπου*, τ. 2, σ. 528.

¹³⁶ Μάγερ, *Ιστορία ελληνικού Τύπου*, σ. 87· *Εγκυκλοπαίδεια Ελληνικού Τύπου*, τ. 2, σ. 528.

¹³⁷ Στα ίδια· Δεμέστιχα, *Η θεατρική ζωή*, σ. 515.

¹³⁸ Δεμέστιχα, *ό.π.*, σ. 515.

¹³⁹ *Το Βέλος*, 25 Μαρτίου 1853, φύλλο 1 και 23 Αυγούστου 1853, φύλλο 20.

Μαγνητιζομένη.¹⁴⁰ Επανακυκλοφόρησε από το τυπογραφείο του Φωτός ως δισέλιδη στις 4 Ιουνίου του 1870.

Από τον Ιανουάριο του 1858 ως και τον Δεκέμβριο του 1859 ο Καρύδης εξέδιδε δύο φορές το μήνα το εικονογραφημένο περιοδικό *Αριστοφάνης και Μαγνητιζομένη*.¹⁴¹ Στο προοίμιο του πρώτου τεύχους παρουσιάζεται ο Αριστοφάνης, έχοντας επιστρέψει από τον Άδη με άδεια του Πλούτωνα. Φοράει ευρωπαϊκά ρούχα για να μπορεί να περιδιαβαίνει την Αθήνα και να συγκεντρώνει υλικό ώστε να γράφει νέες κωμωδίες για τη σύγχρονη κατάσταση που επικρατεί στην Ελλάδα.¹⁴² Στο ίδιο τεύχος, επισκέπτεται τον εκδότη η «Μαγνητιζομένη», δηλαδή αυτή που υπνωτίζεται, και της ανακοινώνεται ότι θα αποτελεί παράρτημα του *Αριστοφάνους* καθώς και η αποστολή της: να μεταβαίνει υπνωτισμένη από τη μαγνητική ράβδο του σε κάθε μέρος όπου συμβαίνουν παρασκηνιακά γεγονότα και να τα αποκαλύπτει.¹⁴³ Ο Καρύδης στις 21 Ιανουαρίου 1861 ανήγγειλε στο *Φως* την επανέκδοση του *Αριστοφάνους* από την 1 Φεβρουαρίου κατά δύο φορές τον μήνα.¹⁴⁴

Η πιο γνωστή και μακροβιότερη εφημερίδα που εξέδιδε ο Καρύδης ήταν το *Φως*,¹⁴⁵ καθώς κυκλοφορούσε συνεχώς από την 1η Φεβρουαρίου 1860 μέχρι τις 13 Νοεμβρίου 1877 με περιεχόμενο πολιτικό και σατιρικό. Το *Φως* ήταν μια μικρού μεγέθους εφημερίδα τεσσάρων σελίδων με τον υπότιτλο «*Δεύτε λάβετε φῶς*», που λειτούργησε αναβαθμιστικά για τον σατιρικό Τύπο της εποχής.¹⁴⁶ Μέχρι τις 9 Σεπτεμβρίου του 1860 κυκλοφορούσε καθημερινά, κάτι εξαιρετικά σπάνιο για την εποχή, καθώς οι περισσότερες εφημερίδες ήταν εβδομαδιαίες ή κυκλοφορούσαν δύο φορές την εβδομάδα.¹⁴⁷ Στη συνέχεια εκδιόταν «*τετράκις της εβδομάδος*», αργότερα δύο φορές και από την 1 Οκτωβρίου 1863 μία φορά την εβδομάδα, πιο πυκνογραμμένη, με τέσσερις στήλες ανά σελίδα, καθώς μετά την έξωση του Όθωνα

¹⁴⁰ Το Βέλος. Παράρτημα του Αριστοφάνους, 15 Μαρτίου 1859, αρ. 1* Σαπρανίδης, *Ιστορία Ελληνικής Γελοιογραφίας*, σ. 100.

¹⁴¹ Λούβη, *Περιγέλωτος βασιλείον*, σ. 68* *Εγκυκλοπαίδεια Ελληνικού Τύπου*, τ. 2, σ. 528* Σαπρανίδης, *Ιστορία Ελληνικής Γελοιογραφίας*, σ. 100.

¹⁴² *Αριστοφάνης και Μαγνητιζομένη*, τόμος πρώτος, φυλλάδιον Α' Ιανουάριος 1858, Τυπογραφείον Σοφοκλέους Κ. Γκαρπολά, εν Αθήναις 1858, σ. 1.

¹⁴³ Χατζηδάκης, *Ένας λησμονημένος*, σ. 16.

¹⁴⁴ *Φως*, 21 Ιανουαρίου 1861, φύλλο 225, σ. 2.

¹⁴⁵ Λούβη, *Περιγέλωτος βασιλείον*, σ.67-70, 101-120* *Εγκυκλοπαίδεια Ελληνικού Τύπου*, τ. 4, σ. 319-320* Σαπρανίδης, *Ιστορία Ελληνικής Γελοιογραφίας*, σ. 101.

¹⁴⁶ Λούβη, *Περιγέλωτος βασιλείον*, σ. 18.

¹⁴⁷ Σπ. Β. Μαρκεζίνης, *Πολιτική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος 1828 -1964*, Πάπυρος, Αθήναι 1966, σ. 250.

εκδιδόταν σε μεγαλύτερο μέγεθος.¹⁴⁸ Συνέχισε να εκδίδεται μία ή δύο φορές την εβδομάδα μέχρι το 1877. Η εφημερίδα γραφόταν σχεδόν εξολοκλήρου από τον ίδιο τον Καρύδη και μόνο κατά το τελευταίο έτος της κυκλοφορίας της έγραφαν σε αυτή ως συντάκτες ο Ι. Βερβέρης και ο Γ. Σουρής.¹⁴⁹

Από τον Μάρτιο του 1868 και για έναν μόνο χρόνο – καθώς αποδείχθηκε οικονομικά ασύμφορη – κυκλοφόρησε η *Εφημερίς των Εφημερίδων*, με σκοπό την παρουσίαση των δημοσιευμάτων όλων των άλλων εφημερίδων προς πληρέστερη ενημέρωση του κοινού.¹⁵⁰

Το *Κόσκιον* ήταν τετρασέλιδο σατιρικό έντυπο, που εκδόθηκε με αρ. φύλλου 1 τις 24 Δεκεμβρίου 1868 και τον υπότιτλο «*Ἐκδίδεται σήμερον καὶ αὐριον ὄχι*». Ήταν το πρώτο περιοδικό που γραφόταν στο σύνολό του στη δημοτική γλώσσα.¹⁵¹ Στο πρώτο άρθρο του με τίτλο «*Ἄχνη*», δηλωνόταν ότι «*ἐκδίδεται για τὸν λαὸ, ᾗς ἡ γλῶσσα ποῦ μιλεῖ [...] για ὅσους δὲν τρώγουν ἄχυρα*» και διατεινόταν ότι θα «κοσκινίσει» τον εγωισμό, τη φιλαρχία, την πονηριά, τη φιλαργυρία και την ανοησία των βουλευτών.

Από τις 29 Δεκεμβρίου 1868 μέχρι τις 16 Μαρτίου 1869 εκδόθηκε εκτάκτως η τετρασέλιδη εφημερίδα *Κρησάρα*.¹⁵² Στο έντυπο αυτό ο Καρύδης αναδημοσίευσε τα πατριωτικά ποιήματά του για την Επανάσταση στην Κρήτη.¹⁵³

Η *Πινακωτή* ήταν μια εφημερίδα που εκδιδόταν από το τυπογραφείο του *Φωτός* με υπότιτλο *Εφημερίς του ωραίου φύλου* από τις 16 Φεβρουαρίου 1869 ως τον Απρίλιο του 1869.¹⁵⁴ Στο εισαγωγικό άρθρο με τίτλο «*Το Προγραμμάτιον μου*» η υποτιθέμενη εκδότρια, «*συνταξιούχος Πινακωτή*», απευθυνόταν στις αναγνώστριές της με γλώσσα λαϊκή, βρίθουσα από αστεία γραμματικά και εκφραστικά λάθη, παρουσιάζοντας πράγματι την εικόνα μιας γυναίκας λαϊκής καταγωγής που αποφάσισε να εκδώσει εφημερίδα όπου θα αναπτύσσονται «*πάντα τὰ γυναικεῖα και νὰ διδάσκη [...] διὰ νὰ προοδέψη ἀνεξευρέτως τὸ φύλον μας, ἄφοῦ οἱ ἄνδρροι εἶνε*

¹⁴⁸ Στο ίδιο.

¹⁴⁹ Λούβη, *Περιγέλωτος βασιλείον*, σ. 68.

¹⁵⁰ Σαπρανίδης, *Ιστορία Ελληνικής Γελοιογραφίας*, σ. 102.

¹⁵¹ Στο ίδιο, σ. 86.

¹⁵² *Εγκυκλοπαίδεια Ελληνικού Τύπου*, τ. 2, σ. 630.

¹⁵³ Στο ίδιο, σ. 610, 630. Σαπρανίδης, *Ιστορία Ελληνικής Γελοιογραφίας*, σ. 102.

¹⁵⁴ *Εγκυκλοπαίδεια Ελληνικού Τύπου*, τ. 2, σ. 528, 610.

όπισθοπεριπατητικοί [...] και ἡμεῖς νὰ ἐξαελέγχωμεν, νὰ ἐπταελέγχωμεν καὶ νὰ χιλιοελέγχωμεν ἀπτοὺς εἰς ὅλα τὰ πάντα.»¹⁵⁵

Το Κόσκινο, η Κρησάρα, η Πινακωτή και μια τέταρτη εφημερίδα, ο Φούρνος, έκλεισαν στις αρχές Απριλίου 1869.¹⁵⁶

Από την 1 Ιανουαρίου μέχρι τις 6 Απριλίου 1870 ο Καρύδης εξέδιδε ένα εικονογραφημένο δίφυλλο με τον τίτλο *Πειρασμός*. Για να επιβεβαιώσει το «σατανικό» του περιεχόμενο, απεικόνιζε στην πρώτη σελίδα τον διάβολο και τον όφι του πειρασμού, ενώ στη δεύτερη σελίδα υπήρχε στήλη με τίτλο *Το βιβλίο της Σολομωνικής*. Στο λήμμα της *Εγκυκλοπαίδειας του Ελληνικού Τύπου* για τον Σοφοκλή Καρύδη, αναφέρεται ως έτος κυκλοφορίας της εφημερίδας και το 1876.¹⁵⁷ Σύμφωνα με ειδοποίηση του Καρύδη στην εφημερίδα αυτή, το 1870 εκδιόταν ανά διμηνία έντυπο με τον τίτλο *Πλειάς*.¹⁵⁸

Ο *Πανταχού Παρών*¹⁵⁹ ήταν εβδομαδιαία τετρασέλιδη σατιρική εφημερίδα, που εκδιόταν από τις 14 Οκτωβρίου 1876 με αρ. φύλλου 1 ως τις 2 Μαρτίου 1877 με αρ. φύλλου 10. Εκτός από τα σκωπτικά διαλογικά της κείμενα, περιλάμβανε σατιρικά ποιήματα, παιχνίδια, αινίγματα και ολοσέλιδες γελοιογραφίες στην τελευταία σελίδα κάθε φύλλου.

Τέλος, ο Καρύδης κυκλοφόρησε για μικρό χρονικό διάστημα την τετρασέλιδη εβδομαδιαία σατιρική εφημερίδα *Σκότος*,¹⁶⁰ που εκδόθηκε τον Μάρτιο του 1877. Αποτέλεσε την συγχώνευση των εφημερίδων *Αριστοφάνης* και *Πανταχού Παρών*.¹⁶¹ Αντικείμενό της η «*ἀναμόχλευσις πάντων τῶν ἐν τῷ σκότει πραττομένων*».¹⁶² Χαρακτηριζόταν από μαχητική γραφή και από μια ολοσέλιδη γελοιογραφία στις τέταρτες σελίδες των φύλλων. Κάποιες από τις γελοιογραφίες είχαν δημοσιευθεί προηγουμένως στην εφημερίδα *Πανταχού Παρών*.

¹⁵⁵ *Πινακωτή*, 16 Φεβρουαρίου 1869, φύλλο 1, σ. 1.

¹⁵⁶ Σαπρανίδης, *Ιστορία Ελληνικής Γελοιογραφίας*, σ. 102· *Εγκυκλοπαίδεια Ελληνικού Τύπου*, τ. 2, σ. 610.

¹⁵⁷ Στο ίδιο, σ. 528.

¹⁵⁸ *Πειρασμός*, 4 Απριλίου 1870, φύλλο 12, σ. 2.

¹⁵⁹ *Εγκυκλοπαίδεια Ελληνικού Τύπου*, τ. 2, σ. 610.

¹⁶⁰ Στο ίδιο· Σαπρανίδης, *Ιστορία Ελληνικής Γελοιογραφίας*, σ. 101.

¹⁶¹ *Πανταχού Παρών*, 2 Μαρτίου 1877, φύλλο 10, σ. 4.

¹⁶² Λούβη, *Περιγέλωτος βασιλείον*, σ. 68.

Κεφάλαιο 3^ο

Δύο αντικείμενα της πολιτικής σάτιρας του Καρύδη στο *Φως* κατά την τελευταία διετία της βασιλείας του Όθωνα

Φως, 28 Ιουνίου 1861, βινιέτα, σ. 1.

3.1 Η σάτιρα για την κατάργηση της ελευθερίας του Τύπου

3.1.1 Ο «ενταφιασμός» της ελευθεροτυπίας

Ένα από τα θέματα με τα οποία καταπιάστηκε ο Καρύδης ευθύς εξ αρχής στο *Φως* ήταν η ελευθεροτυπία και ο σκληρός περιορισμός της από το καθεστώς Μιαούλη. Κάνοντας μια μικρή αναδρομή επί του θέματος, αξίζει να αναφέρουμε ότι η ελευθερία του Τύπου θεσπιζόταν από όλες τις επαναστατικές Εθνοσυνελεύσεις ως απαραβίαστη. Το πρώτο *Ψήφισμα κανονίζον τα περί του Τύπου* εγκρίθηκε από τη Γερουσία στις αρχές του 1831 επί Καποδίστρια και αποτέλεσε τον πρώτο ελληνικό νόμο που περιόριζε την ελευθεροτυπία.¹⁶³ Οι νόμοι, όμως, που υπήρξαν «τυποκτόνοι»¹⁶⁴ ήταν οι νόμοι του 1833 και του 1837 που εισήγαγε το οθωνικό καθεστώς και που, παρά την κατοχύρωση της ελευθερίας του Τύπου στο Σύνταγμα του 1844,¹⁶⁵ ίσχυαν ακόμη στα χρόνια που εξετάζουμε και μάλιστα γίνονταν σκληρότεροι όσο ενισχυόταν το αντιδυναστικό κλίμα.¹⁶⁶

¹⁶³ Μάγερ, *Ιστορία Ελληνικού Τύπου*, σ. 38· Νικολάου Αθ. Αντωνόπουλου, *Η ελευθερία του τύπου εν Ελλάδι*, Αθήναι 1965, σ. 35.

¹⁶⁴ Νίκος Κ. Αλιβιζάτος, *Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη Νεοελληνική Ιστορία 1800 -2010*, Πόλις, Αθήνα 2011, σ. 80.

¹⁶⁵ Αντωνόπουλος, *ό.π.*, σ. 39.

¹⁶⁶ Λούβη, *Περιγέλωτος βασιλείων*, σ. 67.

Στον νόμο του 1833 περιλαμβανόταν διάταξη περί της «Αστυνομίας του Τύπου», στο άρθρο 6 της οποίας οριζόταν η προκαταβολή 5.000 δραχμών από τον υπεύθυνο συντάκτη της κάθε εφημερίδας για μελλοντικά πρόστιμα που θα λάμβανε, κάτι που προεξοφλούσε ουσιαστικά την επιβολή ή έστω τη διάθεση επιβολής προστίμων.¹⁶⁷ Στον νόμο του 1837, που επιγραφόταν *Νόμος περί εξυβρίσεων εν γένει και περί τύπου*, οριζόταν ως προϋπόθεση για την απόκτηση της ιδιότητας του υπεύθυνου συντάκτη εφημερίδας, εκτός των άλλων, η ύπαρξη ακίνητης περιουσίας τουλάχιστον 5.000 δραχμών, ενώ μετά την παρέλευση πέντε ετών από την έκδοση του νόμου ήταν υποχρεωτικό κάθε υπεύθυνος εκδότης να κατέχει πανεπιστημιακό τίτλο.¹⁶⁸ Η δε άδεια για την απόκτηση της ιδιότητας του υπεύθυνου συντάκτη γινόταν μετά από μια διαδικασία στην οποία εμπλεκόταν ο τοπικός διοικητής, ο εισαγγελέας και το αρμόδιο δικαστήριο, ενώ η έκδοση εφημερίδας χωρίς την εν λόγω άδεια του υπεύθυνου συντάκτη διακοπτόταν και ο εκδότης πλήρωνε πρόστιμο.¹⁶⁹

Είναι εμφανές ότι το κράτος θέτοντας τόσες πολλές προϋποθέσεις προσπαθούσε να περιορίσει την έκδοση εφημερίδων. Ο νόμος του 1837, ακόμα πιο αυστηρός από τον νόμο του 1833, καθόριζε ρητά πάμπολλες περιπτώσεις δημοσιογραφικών παραπτώματων που επέσυραν την ποινή της φυλάκισης και άπειρες άλλες που καθόριζαν την επιβολή χρηματικών προστίμων. Θέτοντας περιορισμούς στον δημόσιο λόγο εν γένει, ουσιαστικά καταργούσε την ελευθερία έκφρασης σε λογοτέχνες και δημόσιους ομιλητές,¹⁷⁰ ενώ σε ξεχωριστό τμήμα του με τίτλο «Έξυβρισις τῆς τιμῆς» έθετε πολύ σημαντικούς περιορισμούς στη σάτιρα.¹⁷¹

Το πρόβλημα ήταν κυρίως η ερμηνεία της έννοιας της εξύβρισης. Οι κρατικοί διώκτες των αντιφρονούντων, στηριζόμενοι στον νόμο, μπορούσαν να ερμηνεύουν κατά βούληση τα γραφόμενα ή τα λεγόμενα κάποιου ως ύβρη. Σε άρθρο του στο *Φως* της 4 Σεπτεμβρίου 1864 ο Καρύδης, με αφορμή τη συζήτηση στην Εθνοσυνέλευση

¹⁶⁷ *Εφημερίς της Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδος*, αριθμ.29, Ναύπλιον 14 Σεπτεμβρίου 1833, Άρθρο 6, σ. 215.

¹⁶⁸ *Εφημερίς της Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδος*, αριθμ. 57, Εν Αθήναις, 23 Νοεμβρίου 1837, Άρθρο 54, παρ. 6, 7, σ. 151-152· Μάγερ, *Ιστορία Ελληνικού Τύπου*, σ. 81.

¹⁶⁹ Στο ίδιο, Άρθρο 55, σ. 152.

¹⁷⁰ Στο ίδιο, Άρθρο 20, σ. 148· Μάγερ, *Ιστορία Ελληνικού Τύπου*, σ.46· Μαριλίζα Μήτσου, «Ο “Νόμος περί εξυβρίσεως εν γένει και περί Τύπου” και η λογοτεχνία (1837-1844)» στο: Ίλια Χατζηπαναγιώτη – Σανγκmeister, Κατερίνα Δέδε, Δημήτρης Δημητρόπουλος, Ειρήνη Παπαδάκη (επιμ.), *Έλεγχος ιδεών και λογοκρισία από τις απαρχές της ελληνικής τυπογραφίας μέχρι το Σύνταγμα του 1844. Πρακτικά συνεδρίου, Λευκωσία 18 -20 Νοεμβρίου 2015*, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα 2018, σ. 407-423, εδω σ. 410.

¹⁷¹ *Εφημερίς της Κυβερνήσεως* αριθμ. 57, Άρθρα 29, 30, 31, σ. 149.

για την κατάρτιση σχεδίου νόμου περί κατασχέσεων, αναφέρεται σε ό, τι στο παρελθόν θεωρείτο «έμμεση ύβρις» προς το πρόσωπο του ανώτατου άρχοντα. Τέτοια, αναφέρει, θεωρείτο για παράδειγμα η διατύπωση κατηγοριών εναντίον κάποιου υπουργού, ακόμα και απλού κρατικού υπαλλήλου, που εκλαμβάνονταν ως κατηγορία εναντίον του βασιλιά, αφού αυτός τους διόριζε. Ακόμα και η παράθεση ενός μύθου για το λιοντάρι ή τον αετό που είναι βασιλείς των ζώων και των πτηνών αντίστοιχα και τρέφονται με σάρκες άλλων ζώων, θα μπορούσε να εκληφθεί ως αλληγορία που υπονοεί εκείνον.¹⁷²

Μέσα σε αυτό το κλίμα, δεν προκαλεί εντύπωση που το *Φως*, από την πρώτη εβδομάδα που κυκλοφόρησε, γνώρισε τη ρομφαία της εξουσίας επί του σώματός του. Το φύλλο της 8 Φεβρουαρίου 1860 κατασχέθηκε εξ αιτίας της δημοσίευσης σε αυτό άρθρου με τον τίτλο «Η πολιτική βαρύτης των Υπουργών», το οποίο εξέταζε την πολιτική αξία του Πρωθυπουργού και Υπουργού των στρατιωτικών Α. Μιαούλη, καταλήγοντας στο συμπέρασμα ότι αυτή δεν είναι η απαιτούμενη για την πρωθυπουργία.¹⁷³ Στόχος του Καρύδη ήταν να συνεχίσει το άρθρο και σε επόμενα φύλλα εξετάζοντας αναλόγως και τους υπόλοιπους Υπουργούς της κυβέρνησης, αλλά η πρόθεσή του αυτή έμεινε μετέωρη λόγω της κατάσχεσης. Έτσι, στις 9 Φεβρουαρίου, στη θέση εκείνου του άρθρου δημοσίευσε μια «Νεκρολογία» με υπότιτλο «Ο ενταφιασμός της Ελευθεροτυπίας», για την οποία είχε δικαστεί και αθωωθεί τρεις μήνες πριν.¹⁷⁴

Το δημοσίευμα ξεκινούσε ως εξής: «*Χθές, μετὰ πολυώδυνον άσθένειαν, προελθοῦσαν από πολλά τραύματα τὰ όποια έλαβε κατά καιρούς ή προσφιλης κόρη τοῦ Συντάγματος, ή Έλευθεροτυπία, παρέδωκεν τὸ πνεῦμα πρὸς τὸν Κύριον!*» Μετά την έκθεση των προτερημάτων της θανούσης όσο ήταν εν ζωή, άρχισε η αφήγηση της εξοδίου ακολουθίας με τον Εισαγγελέα, τον Διευθυντή της Αστυνομίας και τους δύο Αντιεισαγγελείς να μεταφέρουν το φέρετρο, ενώ χωροφύλακες και κλητήρες προπορεύονταν κρατώντας τα εξαπτέρυγα. Μετά την είσοδο στον ναό της

¹⁷² *Φως*, 4 Σεπτεμβρίου 1864, φύλλο 602, σ. 2· Χαρίτων Κοριζής, *Η πολιτική ζωή εις την Ελλάδα 1821-1910*, Αθήναι 1976, σ. 81.

¹⁷³ *Φως*, 8 Φεβρουαρίου 1860, φύλλο 7, σ. 1-2.

¹⁷⁴ *Φως*, 9 Φεβρουαρίου 1860, φύλλο 8, σ. 1-2· Η εφημερίδα *Μακεδονία*, 7 Φεβρουαρίου 1975, φύλλο 18.689, σ. 2, σε άρθρο της που αφορά τον Καρύδη και τη σάτιρά του αναφέρεται στη συγκεκριμένη νεκρολογία δίνοντας την πληροφορία ότι είχε δημοσιευθεί σε παράρτημα του Αριστοφάνους τον Μάρτιο του 1859.

Κοιμήσεως, οι δύο Αντιεισαγγελείς αναλαμβάνοντας χρέη δεξιού και αριστερού ψάλτη άρχισαν να ψάλλουν:

«Μετά πτωμάτων δικαίων διαλελυμένων τὸ πτῶμα τῆς δούλης σου,
Θάνατε, ανάπαυσον, φυλάττων αὐτό εἰς τάφον κατάκλειστον ἀπὸ πᾶσαν
νεκρανάστασιν!» [...]

“ Ἄμωμοι ἐν Μενδρεσέ”

“ Ἀλληλούια” [...]

“Τῶν δημοσιογράφων ὁ χορὸς εὔρε πηγὴν χλευασμῶν καὶ θύρα τοῦ
Μενδρεσέ· εὔρω κἀγὼ τὴν ὁδὸν διὰ τῆς τιμωρίας· τῶν προβάτων ὁ
λύκος ἐγὼ εἰμί, ἀναγνώρισόν με λαὲ καὶ δόξασον.”...»

Ο Καρύδης «τα έψαλλε» με αυτόν τον τρόπο στους ιθύνοντες που με τις πρακτικές τους οδηγούσαν σε ενταφιασμό την ελευθεροτυπία, παραφράζοντας τα τροπάρια της επιμνημόσυνης δέησης και τους ψαλμούς της νεκρώσιμης ακολουθίας, κατά το μελωδικό πρότυπο των οποίων ο αναγνώστης φανταζόταν να ψέλνονται οι ευτράπελοι στίχοι του. Η πρακτική αυτή, βέβαια, της χρήσης παραφρασμένων υμνογραφικών προτύπων δεν είναι επινόηση του Καρύδη. Είναι κοινός τόπος στη λογοτεχνική παραγωγή, που εκμεταλλεύεται την οικειότητα του λαϊκού αναγνώστη με τα πρωτότυπα κείμενα και ανάγεται στα Βυζαντινά χρόνια.¹⁷⁵ Τέτοιου είδους παραϋμνογραφήματα έκαναν συχνά την εμφάνισή τους κατά την οθωνική περίοδο και κατά την πλειοψηφία τους είναι συνδεδεμένα με τον σατιρικό λόγο, όπως συνέβαινε γενικότερα στην περίοδο της νεότερης ιστορίας.¹⁷⁶ Έτσι, δεν είναι τυχαίο που η παραϋμνογραφική σάτιρα αποτελεί προσφιλή μέθοδο του Καρύδη και χρησιμοποιείται πολύ συχνά στο *Φως*.

Το «φτυάρι» που άνοιξε τον τάφο της ελευθεροτυπίας ήταν η πληθώρα των κατασχέσεων που λάμβαναν χώρα επί καθεστώτος Μιαούλη. Καταμετρώντας τις κατασχέσεις που ανακοινώνονται μόνο στο *Φως* κατά τη διετία 1860 – 1862, προκύπτει ότι πρώτο στην κατάταξη των κατασχεμένων εφημερίδων ερχόταν το ίδιο με είκοσι οκτώ κατασχέσεις, δεύτερο το *Μέλλον της Πατρίδος* με δεκαεννέα, τρίτη η *Αθηνά* με δέκα, τέταρτος ο *Φιλόπατρις* με εννέα, πέμπτος ο *Αιών* με επτά και

¹⁷⁵ Γεώργιος Δ. Μεταλληνός, «Αντοθωνικά παραψαλμωδήματα εκ Πατρών» στο: *Πρακτικά του ΣΤ΄ Διεθνούς Συνεδρίου Πελοποννησιακών Σπουδών. Τρίπολις 24-29 Σεπτεμβρίου 2000*, τόμος τρίτος Νεώτερος Ελληνισμός, χορηγία Ιδρύματος Σταύρου Νιάρχου, Αθήνα 2001-2002, σ. 54· Δημαράς, *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, σ. 35.

¹⁷⁶ Μεταλληνός, ό.π., σ. 53.

ακολουθούν είκοσι έξι ακόμα εφημερίδες, μεταξύ των οποίων και επαρχιακές, που υπέστησαν κατάσχεση από μία έως τέσσερις φορές.

Τις άδικες καταδιώξεις του Τύπου από τα όργανα της εξουσίας επιβεβαίωσε με λόγο του στη Γερουσία ο Γερουσιαστής Χρηστίδης. Ο Καρύδης στις 21 Ιουνίου 1861 αναφερόμενος στην εν λόγω συνεδρίαση της Γερουσίας, που είχε γίνει δύο μήνες πριν, αναφέρει ότι οι γερουσιαστές Χρηστίδης, Παλαμήδης και Μαγγίνας μίλησαν για τις αντισυνταγματικές ενέργειες της κυβέρνησης και ότι ο πρώτος, όταν πήρε τον λόγο, αναφέρθηκε στην ελευθεροτυπία και στην πολεμική που δεχόταν ο Τύπος από το καθεστώς.¹⁷⁷ Πράγματι, στον μακροσκελή του λόγο ο Χρηστίδης επιβεβαίωνε τις καταπιέσεις που υφίστατο τότε ο χώρος της δημοσιογραφίας, καθώς μεταξύ άλλων κατήγγειλλε ότι:

«Όσοι μάλιστα προσβάλλουν και κατά μικρόν την Κυβέρνησιν, ἢ τὰ πρόσωπα τῶν ὑπουργῶν, τί τραβοῦν ἀπὸ τὸν εἰσαγγελέα, ὁ Κύριος τὸ γινώσκει ! Κεφάλι δὲν ἤμποροῦν νὰ σηκώσουν! Ἀπὸ κατασχέσεις εἰς κατασχέσεις ! Ἀπὸ καταδιώξεις εἰς καταδιώξεις πιπτοσηκόνονται ! Ἔλεος δὲν εὐρίσκουν! [...] Δὲν εἶναι ἄτοπον διὰ μίαν Κυβέρνησιν νὰ παραποιῇ ἄνευ συστολῆς τὰς ἰδέας τῶν δημοσίων ἀγορευόντων;...»¹⁷⁸

Η παραδοχή από επίσημα χείλη της αστυνόμευσης του δημόσιου λόγου επί Μιαούλη καταδεικνύει το μέγεθος των καταπιέσεων που δεχόταν ο Τύπος και δικαιολογεί το εμπνευσμένο από παρόμοιους στίχους του Α. Σούτσου¹⁷⁹ τετράστιχο που γράφει ο Καρύδης στο *Φως*:

*«Εἶν' ἐλεύθερος ὁ τύπος, φθάνει μόνον νὰ μὴ βλάβῃς
Τῆς Ἀρχῆς τοὺς ὑπαλλήλους
Καὶ τῶν ὑπουργῶν τοὺς φίλους
Εἶν' ἐλεύθερος ὁ τύπος, φθάνει μόνον νὰ μὴ γράψῃς.»¹⁸⁰*

¹⁷⁷ *Φως*, 21 Ιουνίου 1861, φύλλο 301, σ. 2.

¹⁷⁸ *Πρακτικά των συνεδριάσεων της Γερουσίας κατά την Πρώτην Σύνοδον της Εβδόμης Βουλευτικής περιόδου*, εκ του Δημοσίου Τυπογραφείου, Εν Αθήναις 1861, Συνεδρίασις 14 Απριλίου 1861, σ. 210, 212.

¹⁷⁹ Βουρνάς, «Η δημοσιογραφική σάτιρα», σ. 156.

¹⁸⁰ *Φως*, 17 Αυγούστου 1862, φύλλο 425, σ. 3.

Ένας άλλος τρόπος με τον οποίο η εξουσία προσπαθούσε να επιβληθεί στον Τύπο και να περιορίσει την ελευθεροστομία του ήταν η εξώνηση των εφημερίδων. Ο Καρύδης εξαπέλυε μύδρους εναντίον των εφημερίδων που επέδειξαν τέτοιου είδους ηθική υποχώρηση και σε ξεχωριστά σατιρικά ποιήματα, που δημοσιεύθηκαν στο *Φως* από τις 12 μέχρι τις 24 Ιουνίου 1861, αλλά και με το ποίημά του «Ο χορός των εφημερίδων», που δημοσιεύθηκε στις 28 Ιουνίου, στο οποίο τις σατιρίζει συνολικά. *Ελπίς, Αυγή, Φωνή της Ελευθερίας, Χρόνος, Φήμη, Ανέγερσις, Ανατολή, Μέλλον της Πατρίδος, Αιών, Φιλόλαος και Μέριμνα* χορεύουν τραγουδώντας η καθεμιά τη δική της τιμή «πώλησης»:

«Έγώ ποῦ σέρνω τὸν χορὸ μὲ ταῖς πολλαῖς ταῖς γλώσσαίς,

Χίλιαις ἄρπάζω στρογγυλαῖς

Δὲν εἶν' μὲ φαίνεται πολλαῖς.

Ἐλπίζω ὅμως ὡς Ἐλπίς νὰ πάρω ἄλλες τόσαις. [...]

- Ἐγὼ ἢ ψευτρα, ἢ μικρὴ καὶ πονηρὴ Αὐγοῦλα

Διακόσαις πέρνω καὶ σιγῶ!... [...]

- Χίλια τοὺς ἄρπαξα ἐγὼ τὸ Μέλλον τῆς Πατρίδος,

Χίλια καὶ σήμερον σιγῶ. [...]

- Διακόσαις ὁ Φιλόλαος κτυπᾷ τὸν κάθε μῆνα

Εἶναι μισθὸς ποῦ τὸν ἀρκεῖ.

- Ἡ Μέριμνα ἢ γνωστικὴ,

Μὲ τετρακόσαις λησμονεῖ τῆς φυλακῆς τὴν πεῖνα...»¹⁸¹

Το Μέλλον της Πατρίδος, που ήταν η εφημερίδα της φοιτητιώσας νεολαίας, και η εξαγορά συνείδησης του εκδότη της Γ. Βιτάλη, είναι ένα θέμα με το οποίο ασχολήθηκε αρκετά ο Καρύδης. Ο Βιτάλης, πρώην καταδιωκόμενος του καθεστώτος, στάλθηκε με έξοδα της κυβέρνησης για σπουδές στο Παρίσι¹⁸² προκειμένου να εγκαταλείψει τον αντιδυναστικό αγώνα. Ο Καρύδης τον παρουσιάζει να λέει:

«Νεολαία! Νεολαία! Φεύγω διὰ τὴν Γαλλίαν,

Καὶ σ' ἀφίνω τὴν υγιάν!

¹⁸¹ *Φως*, 28 Ιουνίου 1861, φύλλο 307, σ. 1.

¹⁸² *Φως*, 7 Ιουνίου 1861, φύλλο 295, σ. 2.

*Ἴδου ὄλα τέλος πάντων, καὶ θυσίαι μας καὶ κόποι,
Ἄντεμείφθησαν γενναίως, καὶ πηγαίνω ἔς τὴν Εὐρώπη!
Χίλια, φίλοι, ταλαράκια μ' ἔβαλαν εἰς τὸ καπέλον
Καὶ τοὺς πούλησα τὸ Μέλλον!...»¹⁸³*

Εκτός των πρώην αντιπολιτευόμενων εφημερίδων, στο στόχαστρο του Καρύδη μπήκε και το κρατικό δημοσιογραφικό ὄργανο, η *Γενική Εφημερίς*, στην οποία υποχρεούνταν να γίνουν συνδρομητές ὄλοι οι υπαξιωματικοί¹⁸⁴ και ὄλοι οι δημόσιοι υπάλληλοι,¹⁸⁵ ἀπὸ τον μισθὸ των ὁποίων γινόταν κράτηση για τη συνδρομή. Στο *Φως* της 15 Δεκεμβρίου 1860 δημοσιεύθηκε ἐπιστολή προς τον Κεντρικὸ Ταμῖα του Κράτους, του καθηγητῆ του Πανεπιστημίου Στ. Κουμανούδη, ο ὁποῖος ζητούσε την ἐπιστροφή του ποσού που του παρακρατήθηκε γι' αὐτὸν τον λόγο, καθώς δεν ἔπαιρνε την εφημερίδα.¹⁸⁶ Η *Γενική Εφημερίς* ἦταν ὄργανο της ἐξουσίας και ωραιοποιούσε τις ἀντισυνταγματικές κινήσεις της κυβέρνησης. Γι' αὐτὸ και ἀνταμειβόταν κατάλληλα. Στο *Φως* της 7 Ιουνίου 1861 ἀνακοινωνόταν ὅτι στον προϋπολογισμό του κράτους εἶχαν πιστωθεῖ 40.000 δραχμές για τα ἐξοδὰ της.¹⁸⁷ Ο Καρύδης την ονόμαζε «Γενική Πατσαβούρα» και ἔγραψε γι' αὐτὴν ὁμώνυμο σατιρικὸ ποίημα, ἐξαιτίας του ὁποῖου κατασχέθηκε η εφημερίδα,¹⁸⁸ ἀπὸ ὅπου οι παρακάτω στίχοι:

*«Τῶν Κυρ Ὑπουργῶν μας εἶμαι τ' ὄργανον, ἡ καραμοῦντζα. [...]
Πότε γίγαντας καὶ πότε τοὺς ἀποκαλῶ φωστῆρας [...]
Ὅλας τὰς στραβάς τῶν πράξεις, ὄλας τὰς παρανομίας
Καὶ τὰ ἔργα τῶν τὰ ἄλλα
τὰ κηρύττω ὡς μεγάλα...»¹⁸⁹*

Στις 10 Ιουλίου 1861 ο Καρύδης ἔγραψε ὅτι μόνο η *Αθηνά* και το *Φως* εἶχαν παραμείνει ἀντιπολιτευόμενες εφημερίδες και ὅτι ἔμενε στις δυο τους πλέον η ἀσκηση κριτικῆς στην Εξουσία.¹⁹⁰

¹⁸³ *Φως*, 22 Ιουνίου 1861, φύλλο 304, σ. 1.

¹⁸⁴ *Φως*, 8 Μαΐου 1861, φύλλο 278, σ. 2.

¹⁸⁵ *Φως*, 15 Δεκεμβρίου 1860, φύλλο 208, σ. 2.

¹⁸⁶ Στο ἴδιο, σ. 2-3.

¹⁸⁷ *Φως*, 7 Ιουνίου 1861, φύλλο 295, σ. 2.

¹⁸⁸ *Φως*, 4 Μαΐου 1861, φύλλο 276, σ. 3.

¹⁸⁹ *Φως*, 3 Μαΐου 1861, φύλλο 275, σ. 1.

3.1.2 Ο εισαγγελέας Μουντζουρίδης

Το πρόσωπο που δέχτηκε τα περισσότερα ίσως βέλη της σάτιρας του Καρύδη για τη δράση του κατά της ελευθεροτυπίας ήταν ο Εισαγγελέας Πλημμελειοδικών Ιωάννης Μουντζουρίδης, που είχε διοριστεί στην Εισαγγελία Αθηνών τον Δεκέμβριο του 1859.¹⁹¹ Ο Καρύδης τον περιγράφει ως ξερακιανό, ατημέλητο και ανοικοκύρευτο, που υποδεχόταν πολίτες κάθε τάξης και ιδιότητας στο γραφείο του με τη ρόμπα και τις παντόφλες του.¹⁹² Σε πάμπολλα άρθρα του επεφύλασσε ειρωνικά σχόλια ή εκφράσεις αγανάκτησης για τον άνθρωπο αυτόν, που επιδείκνυε ιδιαίτερη σκληρότητα απέναντι στις αντιπολιτευόμενες εφημερίδες, εφαρμόζοντας λογοκρισία με κάθε θεμιτό και αθέμιτο μέσο, ακόμη και προβαίνοντας στην αντισυνταγματική ενέργεια της παραβίασης του απορρήτου των επιστολών: ακολουθούσε την τακτική να πηγαίνει κάθε βράδυ στο Ταχυδρομείο, να αποσφραγίζει τα πακέτα, να διαβάσει όλες τις εφημερίδες που αποστέλλονταν στην επαρχία και να κατάσχει όποια από αυτές ήθελε.¹⁹³ Σύμφωνα με την εφημερίδα *Τηλέγραφος Αθηνών*, επί Μουντζουρίδη η εισαγγελία έγινε «*γραφείον άποσφραγίσεως*» επιστολών.¹⁹⁴ Ο Καρύδης καταγγέλλει ότι τη Μ. Παρασκευή του 1861 ο Μουντζουρίδης έστειλε κλητήρες για να κατάσχουν το φύλλο της ημέρας, που στο πρωτοσέλιδό του δημοσίευε το ποίημα «*Ή σταύρωσις τῆς πατρίδος*», κάνοντας κατανοητό σε όλους ότι είναι «*ὁ Πιλάτος τοῦ Τύπου*».¹⁹⁵ Το διάστημα δε που ο Καρύδης έγραφε τα άρθρα του *Φωτός* φυλακισμένος στις φυλακές Γκαρμπολά για την υπόθεση Καρατάσου, η ύλη της εφημερίδας υφίστατο τέτοιες περικοπές και αλλοιώσεις, που ο δαιμόνιος ιδιοκτήτης της τοποθέτησε στη θέση του ονόματος του υπεύθυνου συντάκτη το όνομα του Μουντζουρίδη!¹⁹⁶

Ο Καρύδης εκτιμούσε ότι αντικειμενικός στόχος του Μουντζουρίδη ήταν να τον εξαντλήσει τόσο σωματικά, κλείνοντάς τον στη φυλακή, όσο και οικονομικά, με τις συνεχείς κατασχέσεις, ώστε να καταφέρει να «σβήσει» το *Φως*.¹⁹⁷ Η εικόνα που αποκομίζει κανείς γι' αυτόν διαβάζοντας την εφημερίδα εμπνέει γενικώς την αίσθηση

¹⁹⁰ *Φως*, 10 Ιουλίου 1861, φύλλο 313, σ. 2.

¹⁹¹ *Ο Αστήρ της Ανατολής*, 24 Δεκεμβρίου 1859, φύλλο 102, σ. 816.

¹⁹² *Φως*, 18 Ιουνίου 1860, φύλλο 106, σ. 2.

¹⁹³ *Φως*, 7 Νοεμβρίου 1860, φύλλο 192, σ. 1.

¹⁹⁴ *Τηλέγραφος Αθηνών*, 17 Αυγούστου 1862, φύλλο 34, σ. 1.

¹⁹⁵ *Φως*, 27 Απριλίου 1861, φύλλο 271, σ. 2.

¹⁹⁶ *Φως*, 19 Ιουλίου 1860, φύλλο 129, σ. 4.

¹⁹⁷ *Φως*, 27 Σεπτεμβρίου 1860, φύλλο 170, σ. 1.

ότι επρόκειτο για έναν μονομανή πολέμιο της ελευθεροτυπίας, γι' αυτό και ο Καρύδης του αφιερώνει τους στίχους:

*«Δὲν μ' ἀρέσει οὐδ' ἡ κότα ἢ ψητὴ οὐδ' οἱ μαρίδες
Οὐδέ τὸ καλὸν χαβιάρι, ὅσον αἱ ἐφημερίδες.
Εἰς αὐτάς καὶ τίποτ' ἄλλο εἶναι ὅλη μου ἡ ἔννοια
Καὶ ὁ ἔρωσ μου πρὸς ταύτας ἐκατήντησεν ἀσθένεια.
Ἀπὸ τὴν ὁποῖαν πάσχω!*

Γράφετε γιὰ νὰ διαβάζω, γράφετε γιὰ νὰ κατάσχω...»¹⁹⁸

Τα τόσα σχόλια και οι μομφές του Καρύδη εναντίον του Μουντζουρίδη θα μπορούσαν να θεωρηθούν προϊόν εμπάθειας. Όμως, απ' ό, τι φαίνεται με μια γρήγορη ματιά σε άλλες εφημερίδες της εποχής, υπήρχαν κι άλλοι που συμμερίζονταν την απέχθεια του Καρύδη για τον άτεγκτο εισαγγελέα. Η εφημερίδα *Αθηνά*, λόγου χάρη, ανακοίνωσε την ακύρωση της δημοσίευσης άρθρου που είχε προαναγγείλει με θέμα τον καθορισμό του όρου «συνωμοσία», καθώς θεωρούσε βέβαιη την κατάσχεσή της από τον Μουντζουρίδη σε τέτοια περίπτωση.¹⁹⁹ Σε άλλο φύλλο παρέθετε παράδειγμα εντάλματος φυλάκισης που είχε συντάξει ο Μουντζουρίδης, όπου δεν αναγραφόταν η αιτία φυλάκισης των συλληφθέντων και γενικώς δεν τηρείτο καμία τυπικότητα ως προς το περιεχόμενο και τη μορφή του, αλλά έμοιαζε περισσότερο με σημείωμα και όχι με επίσημο έγγραφο. Ο αρθρογράφος δεν απόρησε με την πρακτική του εισαγγελέα και την ερμήνευσε ως προσπάθεια διευκόλυνσης του «έργου» του να φυλακίζει πολίτες χωρίς λόγο, που, κατά την εκτίμηση του γράφοντος, τού είχε καταστεί εθισμός.²⁰⁰ Ο *Αστήρ της Ανατολής* τον κατηγόρησε για αναιτιολόγητη κατάσχεση εκφράζοντας τη λύπη του για τις συχνές και άδικες διώξεις του Τύπου, που το μόνο που κατάφερναν ήταν ο πολιτικός «θάνατός» του εισαγγελέα και η περιβολή του ονόματός του με αισχύνη.²⁰¹ Στην εφημερίδα *Αιών* εμφανιζόταν το σχόλιο «*ώραίαν τωόντι μνήμην θέλει αφήση ὁ εἰσαγγελεὺς Μουντζουρίδης ἐν Αθήναις*»,²⁰² ενώ η εφημερίδα *Μέριμνα* εκτιμούσε ότι «ὁ δικαστικὸς

¹⁹⁸ Φως, 21 Δεκεμβρίου 1860, φύλλο 211, σ. 1.

¹⁹⁹ *Αθηνά*, 10 Οκτωβρίου 1861, φύλλο 3021, σ. 3.

²⁰⁰ *Αθηνά*, 23 Ιουνίου 1862, φύλλο 3063, σ. 3.

²⁰¹ *Ο Αστήρ της Ανατολής*, 14 Ιανουαρίου 1861, φύλλο 157, σ. 1256.

²⁰² *Αιών*, 28 Σεπτεμβρίου 1860, φύλλο 1925, σ. 4.

*οὗτος ὑπάλληλος [...] παρεγνώρισεν ἢ μᾶλλον παρέβη τὴν καλῶς ἐννοουμένην ἐκπλήρωσιν τῶν καθηκόντων τῆς θέσεώς του».*²⁰³

Στις 22 Ιουνίου 1862 ο Μουντζουρίδης μετατέθηκε στη Χαλκίδα.²⁰⁴ Νωρίτερα, πλήθος μηνύσεων είχε κατατεθεί εναντίον του στον Εισαγγελέα Εφετών για τις καταχρήσεις και τις παραβιάσεις που διέπραξε κατά την περίοδο της τρομοκρατίας του οθωνικού καθεστώτος, λίγο πριν αυτό καταρρεύσει.²⁰⁵

²⁰³ *Μέριμνα*, 26 Μαΐου 1862, φύλλο 275, σ. 3.

²⁰⁴ *Ο Χρόνος*, 23 Ιουνίου 1862, φύλλο 52, σ. 2.

²⁰⁵ *Φως*, 13 Ιουνίου 1862, φύλλο 406, σ. 2.

3.2 Η σατιρική αποτύπωση των εκλογών του 1861

3.2.1 Τα γεγονότα που οδήγησαν στις εκλογές, οι παρατυπίες και τα πρώτα βέλη της σάτιρας του Καρύδη

Οι πολιτικές διαδικασίες και ειδικά οι εκλογές αποτελούν συχνά πρόσφορο έδαφος για τη σάτιρα. Οι εκλογές του 1861, ειδικότερα, με την έκταση που πήραν οι παρατυπίες και οι κρατικές επεμβάσεις κατά τη διάρκειά τους, έδωσαν πλούσιο υλικό για σάτιρα στον Καρύδη. Οι εκλογές αυτές ήταν οι τελευταίες που έγιναν επί της βασιλείας του Όθωνα και καθόρισαν τις μετέπειτα εξελίξεις πυροδοτώντας τον επαναστατικό αναβρασμό που είχε ως αποτέλεσμα την έξωσή του.²⁰⁶ Τα γεγονότα που οδήγησαν στην κήρυξή τους ξεκίνησαν στις 3 Νοεμβρίου του 1860, όταν άρχισε η δεύτερη σύνοδος της έκτης βουλευτικής περιόδου, οπότε έπρεπε να εκλεγεί πρόεδρος της Βουλής. Κυβερνητικός υποψήφιος ήταν ο Δ. Καλλιφρονάς, ενώ υποψήφιος της αντιπολίτευσης, που είχε αρχίσει μόλις να σχηματίζεται, χωρίς συγκεκριμένο αρχηγό ή πρόγραμμα αλλά συγκεντρώνοντας όλους εκείνους τους βουλευτές που επιθυμούσαν «αλλαγή», ορίστηκε ο Θρ. Ζαΐμης, πρώην Υπουργός Εκκλησιαστικών και Δημοσίας Εκπαίδευσης της κυβέρνησης Μιαούλη, που παραιτήθηκε και προσχώρησε στην αντίπαλη μερίδα.²⁰⁷ Παρ' όλες τις ενέργειες του Όθωνα προκειμένου να εξασφαλίσει την ανάδειξη σε πρόεδρο της Βουλής του κυβερνητικού υποψηφίου, νικητής της αναμέτρησης αναδείχθηκε ο Θρ. Ζαΐμης με 62 ψήφους έναντι 48 του Καλλιφρονά. Το γεγονός προκάλεσε ενθουσιασμό στον λαό και στις αντιπολιτευόμενες εφημερίδες.²⁰⁸ Ο Καρύδης σε άρθρο του στο *Φως* με τίτλο «Ο θρίαμβος» μεταφέρει τη λαϊκή αντίδραση στα νέα της νίκης της αντιπολίτευσης γράφοντας «*Βλέπω τὸν λαὸν τῶν Ἀθηνῶν εὐωχοῦντα καὶ πανηγυρίζοντα τὴν ἡμέραν αὐτὴν ὡς χαρμόσουνον ἡμέραν ἀπελευθερώσεως, ἡμέραν τῆς πτώσεως τοῦ Συστήματος...*».²⁰⁹

²⁰⁶ Γιώργος Δημ. Καρανικόλας, *Νόθες εκλογές στην Ελλάδα (1844 -1936)*, Αθήνα 21973, σ. 225.

²⁰⁷ Αλκιβιάδης Προβατάς, *Πολιτική Ιστορία της Ελλάδος 1821 -1980*, Αθήναι 1980, σ. 277· Φωτιάδης, *Η έξωση*, σ. 475· Οδυσσεύς Δημητρακόπουλος, «Ο αντιδυναστικός αγώνας και η έξωση του Όθωνος» στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμος ΙΓ', Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1977, σ. 186-199, εδώ σ. 188.

²⁰⁸ Επαμεινώνδα Δεληγεώργη, *Πολιτικά Ημερολόγια – Πολιτικά Σημειώσεις – Πολιτικά Επιστολαί. Μέρος πρώτον 1859 – 1862*, Τυπογραφείον Σ. Κ. Βλαστού, εν Αθήναις 1896, σ. 38· Φωτιάδης, *Η έξωση*, σ. 477.

²⁰⁹ *Φως*, 12 Νοεμβρίου 1860, φύλλο 194, σ. 1.

Ο Όθωνας δεν δέχτηκε το αίτημα ακρόασης του Ζαΐμη ως εκλεγμένου προέδρου της Βουλής ούτε και την παραίτηση της κυβέρνησης Μιαούλη, ενώ στις 16 Νοεμβρίου προχώρησε σε διάλυση της Βουλής.²¹⁰ Ως ένας από τους λόγους της διάλυσης προβλήθηκε στην πρώτη κιόλας παράγραφο του «Προγράμματος του Υπουργείου» που εκδόθηκε στις 4 Ιανουαρίου, το ότι «πλειονοψηφία ἐξ ἑτερογενῶν στοιχείων σχηματισθεῖσα κατηνέχθη ἀπ' ἀρχῆς ἐχθρικῶς κατὰ τοῦ Ὑπουργείου δείξασα πρόθεσιν νὰ φέρει προσκόμματα εἰς τὴν πορείαν του». Στη συνέχεια, μετά την έκθεση των επωφελών για τον λαό σχεδίων της κυβέρνησης, που ακυρώθηκαν εξαιτίας της αντίπραξης της αντιπολίτευσης, και που ουσιαστικά αποτελούν ταυτόχρονα προγραμματικές δηλώσεις της πρώτης, τονίζεται ότι υπήρξε κι άλλος σημαντικός λόγος που κατέστησε αναγκαία την επέμβασή της και αυτός είναι ότι «ἡ βουλή δὲν ἐσκέφθη ὅτι ἡ ἀντίπραξις αὐτῆς ἐσχηματίζετο ἐν τῷ μέσῳ χαλεποῦ τινός ἐκτραχηλισμοῦ, τοῦ ὁποίου ἡχῶ ἐγίνοντο ὄργανα τινὰ τοῦ τύπου.»²¹¹

Η κυβερνητική ρητορεία αποσκοπούσε, ως φαίνεται, να δημιουργήσει την εντύπωση ότι εξυφαινόταν μια εκτεταμένη συνωμοσία εναντίον της τάξης και της ομόνοιας, την οποία δήθεν υπέθαλπε ο Τύπος, ο συνήθης αποδιοπομπαίος τράγος του «συστήματος», διαστρεβλώνοντας μια καθ' όλα συνταγματική διαδικασία, την απώλεια της εμπιστοσύνης της Βουλής από την κυβέρνηση. Με αυτόν τον τρόπο ουσιαστικά εκφόβιζε τους πολίτες προσπαθώντας να αναστείλει την περαιτέρω ενδυνάμωση της αντιπολίτευσης.

Ο Καρύδης, στις 12 Ιανουαρίου διακωμωδούσε έμμετρα το «Πρόγραμμα» ειρωνευόμενος τις δικαιολογίες για τη διάλυση της Βουλής αλλά και τη συνωμοσιολογία των κυβερνητικών υποψηφίων γράφοντας:

«... Πῶς; Ἐξήντα μασκαράδες,
Ἐτερογενῆ στοιχεῖα, κὶ ὄλοι κάλπικοι παράδες, [...]
Καὶ τοὺς βλέπαμεν ὅτ' εἶνε μασκαράδες μὲ κουδούνια,
Νὰ δεχθῶμεν τέτοια ζῶα νὰ μᾶς σπάσουν τὰ ρουθούνια; [...]
Ἄλλ' ὑπήρχε, συμπολίται,
Κι' ἄλλος λόγος, τὸν ὁποῖον σεῖς ποσῶς δὲν ἐννοεῖτε [...]
Ἦθελαν οἱ ἐναντίοι, στάκτη ὄλοι νὰ γενοῦμεν!

²¹⁰ Δημητρίου Α. Πετρακάκου, *Κοινοβουλευτική Ιστορία της Ελλάδος, τόμος δεύτερος / Οθώνειος περίοδος (1833 – 1862)*, εκ του Εθνικού Τυπογραφείου, Αθήναι 1935, σ. 185.

²¹¹ Ο *Φιλόπατρις*, 10 Ιανουαρίου 1861, φύλλο 324, σ.2.

*Καὶ γιὰ τοῦτο εἶχαν τόσῃν οἱ ἀφωρεσμένοι λύσσαν,
Καὶ μπαρούτη ἀναμμένη αἱ ἐφημερίδες ἦσαν!
Ἐκινδύνευσε τὸ Κράτος ἀπὸ μίαν ἀναρχία
Κι' ἀπὸ τὰ ἴδικά μας χέρια νὰ πεταξ' ἡ ἐξουσία!...».²¹²*

Βέβαια, ἀπὸ τα βέλη τῆς σάτιρας τοῦ Καρύδη δὲν ξέφυγε καὶ τὸ «πρόγραμμα» τῆς ἀντιπολίτευσης πού ἐκδόθηκε στὶς 5 Ἰανουαρίου καὶ τὸ ὁποῖο, ἀρκετὰ συντομότερο τοῦ κυβερνητικοῦ, ἐξέθετε τὶς προθέσεις τῶν ἀντιπολιτευομένων ὑποψηφίων:

«Φίλοι Συμπολίται!

[...] πρεσβεύομεν [...] Μεταρρύθμισιν τοῦ φορολογικοῦ συστήματος πρὸς ἀνακούφισιν τῆς γεωργίας καὶ ἐμψύχωσιν αὐτῆς [...], ἀνάπτυξιν δημοσίων ἔργων [...], αὐστηρὰν οἰκονομίαν [...], ἐπέκτασιν πιστωτικῶν ἰδρυμάτων πρὸς διάδοσιν κεφαλαίων, ἀπλοποίησιν τῆς διοικητικῆς μηχανῆς καὶ συγχώνευσιν ὄλων τῶν ἐκλογικῶν νόμων [...]. ταῦτα ἐπικαλοῦνται οἱ καιροὶ.

Ἡ ἐξόπλισις ὄλων τῶν Ἑλλήνων, ὥστε πᾶς πολίτης νὰ γίνῃ στρατιώτης τῆς ἐθνικῆς αὐτονομίας, ἀλλὰ ἄνευ ἐξαντλήσεως τῶν δημοσίων πόρων...»²¹³

Να πῶς «μεταφράζονται» ὅλα αὐτὰ στὴ σατιρικὴ γλῶσσα τοῦ Καρύδη:

*«...Τὶ ἐπικαλοῦνται τάχα
Οἱ καιροὶ, καταλαμβάνεις, ὦ λαὲ κουτὲ καὶ χάχα;
Ἄκουσέ τα· Τίνι τρόπῳ τὸν ἄγρον σου νὰ ὀργώνῃς
Καὶ τοὺς φόρους σου ἀνέτως καὶ ὀλίγους νὰ πληρώνῃς.
Ἡ κυβέρνησις εἰς ἔργα νὰ δοθῇ οὐχὶ γελοία,
Καὶ εἰς ὅλα νὰ ὑπάρχῃ αὐστηρὰ οἰκονομία.
Τράπεζαι κεφαλαιοῦχοι πανταχοῦ νὰ ἰδρυθῶσι,
Οἱ δὲ νόμοι μας νὰ βράσουν καὶ νὰ λαμπικαρισθῶσι
Καὶ νὰ ἡμεθα ἐν γένει
Ὅλ' οἱ Ἕλληνες μὲ πράσσα μακριὰ ἀρματωμένοι,*

²¹² Φως, 12 Ἰανουαρίου 1861, φύλλο 220, σ. 1-2.

²¹³ Αθηνά, 9 Ἰανουαρίου 1961, φύλλο 2943, σ. 1.

*Τὰ ὁποῖα δὲν κουστίζουσι πρὸς ἀσφάλειαν τοῦ Κράτους
Κι' ὁ Θεὸς θὰ ἦνε τότε μὲ ἐμᾶς τοὺς ἀδυνάτους...»²¹⁴*

Ο Καρύδης στέκεται αντικειμενικός παρατηρητής των γεγονότων και κατακεραυνώνει ποιητικά και τις δύο παρατάξεις, εντοπίζοντας τα τρωτά σημεία των διακηρύξεών τους, προβλέποντας ταυτόχρονα τις βιαιότητες που θα συνόδευαν την εκλογική αναμέτρηση. Αντιστοίχως, δεν «αδικεί» καμία από τις δύο ως προς τη σάτιρα των υποψηφίων της. Την τοποθέτησή του, άλλωστε, ὅσον αφορά κυβερνητικούς και αντιπολιτευομένους υποψηφίους τη δηλώνει ευθαρσῶς στο φύλλο της 12^{ης} Δεκεμβρίου 1860, ὅπου γράφει:

*«...οἱ δὲ ἀγῶνες καὶ θυσίαι ἡμῶν οὐδέποτε ἀπέβλεψαν εἰς πρόσωπα,
ἀλλ' ἔτεινον ὅπως ἐπέλθῃ μεταβολὴ τῶν πραγμάτων, καὶ ἀνακτῆσθαι ὁ
λαὸς τὰς καταπατουμένας ἐλευθερίας του, ἀδιάφορον ἀπὸ ποίους [...] Ἀλλὰ ποῖαι εἶνε καὶ τῶν ἀντιπολιτευομένων αἱ θυσίαι [...] τοῦ ὁ
πατριωτισμὸς καὶ ἡ αὐταπάρνησις; Πατριώτης δὲν λέγεται ἐκεῖνος, ὅστις
ἐκμεταλλεύεται τὴν τύχην τῆς Πατρίδος διὰ τὴν [...] λάβῃ το
χαρτοφυλάκιον τοῦ Ὑπουργοῦ [...] καὶ τὴν διανεῖμῃ τὰς θέσεις εἰς τοὺς
συγγενεῖς του. [...] Πατριώτης εἶναι ὁ προσφέρων ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ καλοῦ
τὰ πλοῦτη του, [...] καὶ ἐν ἀνάγκῃ, προσφερόμενος καὶ ὁ ἴδιος θῦμα.
Δείξατέ μας ἓνα τοιοῦτον μεταξὺ τῶν ἀντιπολιτευομένων...»²¹⁵*

Στο φύλλο της 22 Δεκεμβρίου, δημοσιεύει ἓνα προεκλογικὸ «Πρόγραμμα» που υποτίθεται ὅτι εἶχε φτάσει ἀνώνυμα στα γραφεῖα του Φωτὸς πρὸς δημοσίευση, ὁπότε δὲν εἶναι σαφές ἀν προέρχεται ἀπὸ τοὺς κυβερνητικούς ἢ ἀπὸ τοὺς ἀντιπολιτευομένους υποψηφίους, καὶ δημοσιεύεται ὑπὸ τὸν τίτλο «*Ἐμεῖς οἱ ἀφεντάδες σ' ἐσᾶς τοὺς μασκαράδες*». Ο Καρύδης καλεῖ τοὺς ἀναγνώστες νὰ μαντέψουν τὴν προέλευσή του ὄντας σίγουρος ὅτι δὲν θὰ το καταφέρουν, παρουσιάζοντας ουσιαστικά ὡς κοινές τις μεθόδους καὶ τις ἐπιδιώξεις καὶ τῶν δύο παρατάξεων. Χαρακτηριστικὸς εἶναι ὁ στίχος «*Τοῦ Βουλευτοῦ τὴν θέσιν δι' ἄλλον δὲν ζητοῦμε, παρά ὡς ἀφεντάδες καὶ ἄρχοντες νὰ ζοῦμε*».²¹⁶

²¹⁴ Φως, 16 Ιανουαρίου 1861, φύλλο 222, σ. 1-2.

²¹⁵ Φως, 12 Δεκεμβρίου 1860, φύλλο 206, σ. 1.

²¹⁶ Φως, 22 Δεκεμβρίου 1860, φύλλο 212, σ. 2.

Από τα πρώτα σατιρικά ποιήματα της εκλογικής περιόδου είναι αυτό που αναφέρεται στον διορισθέντα στις 7 Δεκεμβρίου Υπουργό Εσωτερικών Ν. Παπαλεξόπουλο,²¹⁷ ο οποίος επιφορτίστηκε με τη διεξαγωγή των εκλογών. Εκτός από τον διορισμό των ευνοουμένων του «συστήματος», τη δωροδοκία των δημοσίων λειτουργών και την υποσχισιολογία των υποψηφίων, στο ποίημα ο Καρύδης σατιρίζει και την υπόδειξη εκ μέρους της κυβέρνησης στους Νομάρχες της επικράτειας των προσώπων που προέκρινε για βουλευτές και την πάγια τακτική της να διαιωνίζει με κάθε μέσο την εξουσία της με τους στίχους:

*Ἐστὴν καθέδραν τοὺς Νομάρχας ἀν καλῶμεν μετὰ βίας,
Τοὺς καλοῦμεν διὰ νὰ λάβουν τὰς δεούσας ὁδηγίας,
Καὶ ὡς βουλευτὰς νὰ στείλουν ὄσους θέλ' ἢ Ἐξουσία. [...]
Κόρακας τὸ Ἵπουργεῖον θὲ νὰ γίνῃ εἰς τὰ χρόνια,
Καὶ θὰ πέρνῃ τοὺς ἐχθροὺς του πάντοτε μὲ τὰ λεμόνια...»²¹⁸*

Σε επόμενο φύλλο του *Φωτός*, γράφει περιπαικτικά ότι ακούστηκε στο Υπουργικό Συμβούλιο η εξής ψαλμωδία από τον πρωθυπουργό: «*Νομάρχαι μου ἐκ περάτων συναθροισθέντες ἐνθάδε στηρίζατέ μου τοὺς φίλους· κι ἐσύ χαμάλη λαέ μου, ἀπόστειλέ τους ἐνταύθα*».²¹⁹ Η απρόσμενη εμφάνιση της αντιπολίτευσης στις προηγούμενες εκλογές τού 1859 είχε αναστατώσει τον θρόνο και την κυβέρνηση, γι' αυτό και δόθηκαν στους εκπροσώπους της τοπικής αυτοδιοίκησης αυστηρές οδηγίες για τον τρόπο διεξαγωγής των εκλογών, ώστε να αποκλειστούν από τα βουλευτικά έδρανα οι αντιπολιτευόμενοι υποψήφιοι.²²⁰

Οι εκλογές προκηρύχθηκαν στις 19 Δεκεμβρίου²²¹ και διάρκεσαν τρεις μήνες, από τις αρχές Ιανουαρίου²²² μέχρι τον Μάρτιο του 1861. Το κλίμα μέσα στο οποίο διεξάχθηκε ο εκλογικός αγώνας παρέπεμπε στη «βία και νοθεία» που επικρατούσαν επί Κωλέττη: διώξεις και φυλακίσεις των αντιπολιτευομένων και απροκάλυπτη

²¹⁷ Προβατάς, *Πολιτική Ιστορία*, σ. 278.

²¹⁸ *Φως*, 14 Δεκεμβρίου 1860, φύλλο 207, σ. 1.

²¹⁹ *Φως*, 21 Δεκεμβρίου 1860, φύλλο 211, σ. 2, παραύμνογράφημα κατά το Εξαποστειλάριο της Κοιμήσεως της Θεοτόκου: «*Ἀπόστολοι ἐκ περάτων συναθροισθέντες ἐνθάδε, Γεθημανῆ τῷ χωρίῳ, κηδεύσατέ μου τὸ σῶμα· καὶ Σὺ Ἰγίε καὶ Θεέ μου παράλαβέ μου τὸ πνεῦμα*».

²²⁰ Καρανικόλας, *Νόθες εκλογές*, σ. 233.

²²¹ Φωτιάδης, *Η έξωση*, σ. 486.

²²² Στην εφημερίδα *Αθηνά*, 9 Ιανουαρίου 1861, φύλλο 2943, σ. 1, αναφέρεται ότι οι εκλογές είχαν αρχίσει το προηγούμενο Σάββατο, επομένως στις 7 Ιανουαρίου.

καλπονοθεία, προκειμένου να «επανεκλεγεί» η κυβέρνηση Μιαούλη.²²³ Φυσικά, αυτό δεν αποτελούσε εξαίρεση.

*«Ἄλλά μὴ τὰ αὐτὰ δὲν ἔγιναν καὶ δὲν γίνονται παντοῦ καὶ πάντοτε; Εἶνε
κουφότης νὰ λέγωμεν ὅτι δύνανταί ποτε νὰ ἐνεργηθοῦν ἐν Ἑλλάδι
ἐκλογαί ἐλεύθεροι καὶ ἀπαραβίαστοι, αφοῦ
Καὶ ὁ Δεῖνας καὶ ὁ Τάδες
εἶνε ὅλοι μασκαράδες.»*

σχολιάζει ο Καρύδης στο *Φως*,²²⁴ «αιτιολογώντας» την κατάσταση με το δίστιχο που έγινε σήμα κατατεθέν της εφημερίδας. Η επέμβαση των καθεστωτικών στις εκλογές ήταν σύνηθες φαινόμενο και η μόνη κυβέρνηση που έχασε τις εκλογές που διοργάνωσε η ίδια κατά τη διάρκεια της συνταγματικής μοναρχίας ήταν η πρώτη, αυτή του Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου το 1844.²²⁵ Ο Όθωνας και το ανακτοβούλιό του στην πραγματικότητα καθόριζαν τα εκλογικά αποτελέσματα προωθώντας τους ευνοούμενους τους υποψηφίους και καταδιώκοντας τους αντιπολιτευόμενους.²²⁶

Αξιοσημείωτη είναι και η τρίμηνη διάρκεια των εκλογών. Η αντιπολιτευόμενη εφημερίδα *Αθηνά*, φέρνοντας σε αντιπαράθεση τις ελληνικές με τις εκλογές της Ιταλίας που ολοκληρώθηκαν μέσα σε οκτώ ημέρες, παρατηρούσε ότι «Ο σκοπός της παρατάσεως αυτής είναι προφανής και δεν χρήζει σχολίων».²²⁷ Αυτό που υπονοεί η εφημερίδα είναι ότι στόχος της κυβέρνησης ήταν η μη επανεκλογή των 62 βουλευτών που είχαν ψηφίσει τον αντιπολιτευόμενο Ζαΐμη ως πρόεδρο της Βουλής.²²⁸ Για να το πετύχει αυτό χρειαζόταν τη συνδρομή της χωροφυλακής και του στρατού, που θα εκφόβιζαν τους εκλογείς ώστε να ψηφίσουν τους υπουργικούς υποψηφίους ή θα προέβαιναν στις απαραίτητες παρατυπίες για να επιτευχθεί ο σκοπός αυτός. Επειδή, όμως, ο στρατός και η χωροφυλακή δεν επαρκούσαν για να επιτηρούν ταυτόχρονα την εκλογική διαδικασία σε όλη την επικράτεια, οι εκλογές έγιναν «με δόσεις», όπως χαρακτηριστικά γράφει ο Δ. Φωτιάδης, αφού ο στρατός μετακινούνταν από νομό σε

²²³ Καρανικόλας, *Νόθες εκλογές*, σ. 229· Δημητρακόπουλος, «Ο αντιδυναστικός αγώνας», σ. 188.

²²⁴ *Φως*, 16 Ιανουαρίου 1861, φύλλο 222, σ. 2.

²²⁵ Αλιβιζάτος, *Το Σύνταγμα και οι εχθροί του*, σ. 97.

²²⁶ Καρανικόλας, *Νόθες εκλογές*, σ. 232· Κοριζής, *Η πολιτική ζωή εις την Ελλάδα*, σ. 82·

²²⁷ *Αθηνά*, 2 Φεβρουαρίου 1861, φύλλο 2950, σ. 3.

²²⁸ Ο στόχος αυτός αναφέρεται ως αυτονόητος και επιδιωκόμενος με κάθε θεμιτό και αθέμιτο μέσο και από την εφημερίδα *Φιλόπατρις*, 4 Μαρτίου 1861, φύλλο 331, σ. 2.

νομό προκειμένου να εκφοβίζει εφορευτικές επιτροπές και ψηφοφόρους.²²⁹ Για να διευκολυνθεί η διαδικασία της νόθευσης των αποτελεσμάτων έγιναν και οι απαραίτητες μεταθέσεις δημοσίων λειτουργών. Αρχικά το υπουργείο εσωτερικών πέρασε από τον Λ. Κρεσταινίτη στον Α. Κουντουριώτη, τον οποίο το «σύστημα» μπορούσε να χειρίζεται ευκολότερα,²³⁰ ενώ πάμπολλες παύσεις και μεταθέσεις σημειώθηκαν σε όλη την επικράτεια.

Στις εκλογές του 1861 η βία και η νοθεία συνόδευσαν την εκλογική διαδικασία σε ολόκληρη τη χώρα. Στη δε πρωτεύουσα, εκδηλώθηκαν αιματηρά επεισόδια τη δεύτερη κιόλας ημέρα των εκλογών στον ναό της Χρυσοσπηλιώτισσας στην οδό Αιόλου στο κέντρο της Αθήνας, καθώς ο στρατός που είχε συγκεντρωθεί κοντά στην εκκλησία για να διασφαλίσει την τάξη στις εκλογές, επιτέθηκε με τις λόγχες στο πλήθος των ψηφοφόρων όταν εκδηλώθηκε ένταση μεταξύ τους και τα αποτελέσματα ήταν ένας νεκρός, ένας βαριά τραυματισμένος, ορισμένοι ελαφρότερα τραυματισμένοι και η καταστροφή του γραφείου της αντιπολίτευσης που βρισκόταν απέναντι από την εκκλησία. Από την επόμενη ημέρα, στρατός τοποθετήθηκε σε όλους τους δρόμους της πρωτεύουσας, ενώ πολίτες συνελήφθησαν και οδηγήθηκαν στις φυλακές του Μενδρεσέ ως υπαίτιοι για τα γεγονότα.²³¹

²²⁹ Φωτιάδης, *Η έξωση*, σ. 488-489.

²³⁰ Στο ίδιο, σ. 482. Ο Προβατάς, *Πολιτική Ιστορία*, σ. 278, αναφέρει ότι ο Κουντουριώτης ανέλαβε προσωρινά και το Υπουργείο Εσωτερικών (ήταν Υπουργός Εξωτερικών και του Βασιλικού Οίκου) μετά την παραίτηση του Λ. Κρεσταινίτη και πριν τον διορισμό του Ν. Παπαλεξόπουλου τον Δεκέμβριο του 1860. Προσωρινά το ανέλαβε και τον Ιανουάριο του 1861, κάτι που αναφέρεται και στο *Φως*, 21 Ιανουαρίου 1861, φύλλο 225, σ. 2.

²³¹ *Αθηνά*, 9 Ιανουαρίου 1861, φύλλο 2943, σ. 1· *Φως*, 10 Ιανουαρίου 1861, φύλλο 219, σ. 2· *Φιλόπατρις*, 10 Ιανουαρίου 1861, φύλλο 324, σ. 3· *Αιών*, 11 Ιανουαρίου 1861, φύλλο 1955, σ. 1.

3.2.2 Η καλπονοθεία στην Αττική και η σατιρική της παρουσίαση στο Φως

Φως, 26 Ιανουαρίου 1861, βινιέτα, σ. 1.

Μία από τις βασικές παρατυπίες των εκλογών ήταν η καλπονοθεία, που σημειώθηκε σε ολόκληρη την επικράτεια και η οποία, όσον αφορά την Αττική, καυτηριάστηκε από τον σατιρικό κάλαμο του Καρύδη. Αυτό που διευκόλυνε τη νοθεία στις εκλογές ήταν ο ίδιος ο εκλογικός νόμος, που όριζε την ψήφο με χρήση ψηφοδελτίου, πάνω στο οποίο οι ψηφοφόροι θα έγραφαν τα ονόματα των υποψηφίων που προτιμούσαν. Τα υψηλά ποσοστά αναλφαβητισμού, όμως, καθιστούσαν το ψηφοδέλτιο το ευκολότερο μέσο για παραποίηση ψήφων, μιας και οι εφορευτικές επιτροπές, μέλη των οποίων ήταν επιφορτισμένα με την παροχή βοήθειας σε αναλφάβητους ψηφοφόρους, καταρτίζονταν από δημοσίους υπαλλήλους,²³² που εύλογα δέχονταν υποδείξεις άνωθεν. Άλλωστε, το ψηφοδέλτιο ήταν εύκολο να καταστραφεί ή να αντικατασταθεί. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του Γραμματέα της Δημαρχίας στον Δήμο Περαιάς Αττικής, ο οποίος υποκρινόταν ότι του έπεφτε το κονδύλιο ή χαρτιά και όταν ο ψηφοφόρος έσκυβε για να τα πιάσει, άλλαζε το ψηφοδέλτιο με άλλα που είχε έτοιμα στην ποδιά του.²³³

Η καλπονοθεία στην περιφέρεια Αττικής γενικότερα υπήρξε πρωτοφανής στις εκλογές του 1861. Οι εκλογικοί κατάλογοι ονομάστηκαν «νεκρικοί», καθώς περιλάμβαναν πλείστα ονόματα νεκρών προς δικαιολόγηση των παρατυπιών.²³⁴ Στο Φως στις 18 Ιανουαρίου ο Καρύδης, με ειρωνική διάθεση, δημοσίευσε «Προσκλητήριο» των νεκρών ψηφοφόρων σε ευχαριστήριο δείπνο εκ μέρους των

²³² Αλιβιζάτος, *Το Σύνταγμα και οι εχθροί του*, σ. 98.

²³³ *Μέλλον της Πατρίδος*, 19 Ιανουαρίου 1861, φύλλο 124, σ. 2.

²³⁴ Καρανικόλας, *Νόθες εκλογές*, σ. 230· Κοριζής, *Η πολιτική ζωή εις την Ελλάδα*, σ. 83.

κυβερνητικών υποψηφίων, για τον κόπο που έκαναν να έρθουν από τον Άδη για να τους ψηφίσουν.²³⁵

Από το επόμενο φύλλο και για δέκα συνεχόμενα έγραψε με θεατρικό ύφος έναν φανταστικό διάλογο μεταξύ των καλπών της Αττικής, οι οποίες συγκεντρωμένες μέσα στον ναό, προφανώς της Χρυσοσπηλιώτισσας, πριν αρχίσει η διαλογή των ψήφων διηγούνταν η μία στην άλλη τα «παθήματά» τους κατά τη διάρκεια των εκλογών. Η ιστορία ξεκινά με τον μονόλογο – εξομολόγηση της κάλπης των Αθηνών, που βρίσκεται μόνη της στον ναό περιμένοντας τις υπόλοιπες να φτάσουν από τους γύρω Δήμους της Αττικής:

«Θεέ και Παναγιά μου!

Σᾶς προσκυνεῖ ἡ ταπεινὴ κι ἁμαρτωλὴ κοιλιὰ μου!

Ἀντί νὰ φέρει τοῦ λαοῦ τὴν θέλησιν γραμμένην

Ἴδου πῶς με κατήντησαν! Τὴν ἔχουν γεμισμένην

Ὅσοι κουτσοί, ὅσοι στραβοί, ὅσοι νεκροὶ καὶ ζῶντες

Παρόντες καὶ ἀπόντες! [...]

Ἡ ἁμαρτία μοῦ Θεέ! ἄς μὴ σὲ παροργήσῃ!

Ὡς ἡ Βουλὴ μεθαύριον θενὰ με συγχωρήσῃ...»²³⁶

Οι κάλπες που συγκεντρώνονται σε λίγο στον ναό έχουν όλες να διηγηθούν παρόμοια γεγονότα. Ο Καρύδης καταγράφει με τους σκωπτικούς του λάμπους την επικαιρότητα, καθώς οι έμμετρες διηγήσεις των καλπών μεταδίδουν πραγματικά γεγονότα που σημειώθηκαν στους Δήμους της Αττικής. Αυτό επιβεβαιώνεται από το κείμενο της ένστασης του Α. Καλού, μετέπειτα Διευθυντή Αστυνομίας Αθηνών,²³⁷ που δημοσιεύθηκε στον Τύπο.²³⁸ Η ένσταση έγινε «κατά τοῦ κύρους τῆς ἐνεργηθείσης ἐκλογῆς τῶν Βουλευτῶν τῆς ἐπαρχίας Αττικῆς» και αιτιολογήθηκε με εκτενέστατη έκθεση των παρανομιών που σημειώθηκαν στους Δήμους της κατά τη διάρκεια των εκλογών.

²³⁵ Φως, 18 Ιανουαρίου 1861, φύλλο 223, σ. 4.

²³⁶ Φως, 20 Ιανουαρίου 1861, φύλλο 224, σ. 1.

²³⁷ Πετρακάκος, *Κοινοβουλευτική Ιστορία*, σ. 496, όπου παρατίθεται το πρακτικό της συνεδρίασης της Προσωρινής Κυβερνήσεως και των Υπουργών της Επικρατείας στις 11 Οκτωβρίου 1862, στο οποίο αναφέρεται ο διορισμός του. Ο Επαμεινώνδας Δεληγεώργης, *Πολιτικά ημερολόγια*, σ. 45 αναφέρει το όνομα αυτό ως όνομα ενός από τους συγκαταρούμενους του στις φυλακές Γκαρμπολά μαζί με τους οποίους μεταφέρθηκε στην Κύθνο στις 18 Φεβρουαρίου 1862 ως πολιτικός υπόδικος.

²³⁸ *Αιών*, 21 Ιανουαρίου 1861, φύλλο 1958, σ. 2. *Αθηνά*, 25 Ιανουαρίου 1861, φύλλο 2948, σ. 3.

Κατ' αρχάς τονιζόταν ότι στόχος της κινητοποίησης των ενόπλων δυνάμεων σε ολόκληρη την περιφέρεια δεν ήταν η τήρηση της τάξης αλλά ο εκφοβισμός των ψηφοφόρων, ο αποκλεισμός των αντιπολιτευομένων εκλογέων από τη διαδικασία και η δικαιολόγηση της καλπνοθείας εκ μέρους των κυβερνητικών, ενώ διατυπωνόταν και η κατηγορία ότι κατά τα γεγονότα της 8^{ης} Ιανουαρίου στη Χρυσοσπηλιώτισσα η στρατιωτική επέμβαση υπήρξε μονομερής εναντίον των υποστηρικτών της αντιπολίτευσης. Όσον αφορά τους επιμέρους Δήμους, καταγγελλόταν ότι, με την υποστήριξη των ενόπλων δυνάμεων και των Δημοτικών αρχών, οι εφορευτικές επιτροπές δεν επέτρεπαν την ψηφοφορία παρά μόνο σε όσους δέχονταν τα ψηφοδέλτια που τους έδιναν.

Πιο συγκεκριμένα, πληροφορούμαστε ότι στον Δήμο Λαυρίου ο Δήμαρχος και ο ενωμοτάρχης συνέλαβαν και φυλάκισαν τον εκλεγμένο γραμματέα της επιτροπής και με την πρόφαση της πρόληψης ταραχών έκλεισαν την κάλπη, προκειμένου να εμποδίσουν τους κατοίκους των Καλυβίων να ψηφίσουν. Ο Καρύδης αποδίδει ποιητικά τα γεγονότα παρουσιάζοντας την κάλπη του Λαυρίου να αφηγείται:

*«...Μ' έκύτταζαν οί κάτοικοι άπ' έξω τοῦ χωρίου,
Κεκηρυγμένοι ἄπαντες κατὰ τοῦ Ὑπουργείου,
Ἀλλά δὲν ἄφιναν, κἀνεῖς, κἀνεῖς τῶν νὰ σημῶση,
Τὴν ψῆφον ὅπου ἤθελεν ἐλεύθερος νὰ δώση.
Τὰς ψήφους τῶν ὑπουργικῶν 'ς ἓνα πανέρι εἶχον,
Κ' ἐφώναζεν ὁ Δήμαρχος 'ς τοὺς ψηφοφόρους βήχων,
“ Ἡ ρίπτετε ἄπὸ αὐτὰς τὰς ψήφους, διαβόλοι,
ἢ θενὰ 'πᾶτε γενικῶς κατὰ διαβόλου ὄλοι”...»*

Παρακάτω, η κάλπη της Κρωπίας στη δική της αφήγηση αναφέρει πως

*«...Καὶ δεξιὰ κι' ἀριστερὰ τριάντα στρατιῶται
Ἐφώναζαν, ὀρίσατε, τὴν ψῆφόν σας καὶ δότε!
Εἶνε ἐλεύθερος κάθεῖς τὴν ψῆφον του νὰ δώση!
Ἀρκεῖ εἰς τὸ πανέρι μας τὸ χέρι του ν' ἀπλώση [...]
Ὁ Δήμαρχος κι' ὁ Γραμματεὺς ἀρχήτερα δυὼ μέραις
Εἶχαν παυθῆ κι' ἀποπεμφθῆ μὲ δώδεκα φλογέραις! [...]
Οἱ χωρικοὶ [...] ἐσκάρωσαν ἀναφορὰν μιὰν πῆχην,*

Πρὸς τὸν Νομάρχην, γράφοντες τῆς ἐκλογῆς τὴν τύχην!
Ἀλλὰ τί τύχην εἶχα ἄγω, αὐτὸ μὴν τὸ ρωτᾶτε.
Εἰς τοῦ Παρέδρου δούλευαν τρεῖς νύκτας αἱ κανάται,
Καὶ τὴν δίκῃ μου τὴν κοιλιὰ, σιγά κι' ἀγάλι' ἀγάλι,
Μὲ ψηφοδέλτια κάλπικα ἐγέμιζαν οἱ ἄλλοι!...»²³⁹

Ὅλα αυτά αντιστοιχοῦν στις καταγγελίες του Καλοῦ ὅτι στον Δήμο Κρωπίας ο Δήμαρχος, ο Β΄ Πάρεδρος και ο Γραμματέας παύθηκαν την παραμονή των εκλογών και ο Γ΄ Πάρεδρος, που εκτελούσε χρέη Δημάρχου, μαζί με αστυνομική δύναμη επιτίθεντο εναντίον των αντιπολιτευομένων, ενώ συμπληρωμένα ψηφοδέλτια δίνονταν στους εκλογεῖς ἀπὸ ἓνα υγειονομοφύλακα, τα οποία αν κάποιος δεν δεχόταν, αποπεμπόταν χωρίς να του επιτραπεί να ψηφίσει. Το αποτέλεσμα ἦταν να ριχθούν στην κάλπη 250 πλαστά ψηφοδέλτια, ενώ ορισμένοι πολίτες κατέφυγαν στη Νομαρχία για να παραπονεθούν για τα γεγονότα.

Στη συνέχεια της ἔνστασης αναφέρεται ὅτι στον Δήμο Μαραθῶνος ο ενωμοτάρχης, ο επιστάτης και ο δημόσιος εισπράκτορας σε συνεργασία με τον πρόεδρο της εφορευτικῆς επιτροπῆς ἄλλαζαν τα ψηφοδέλτια των εκλογέων πριν τα ρίξουν στην κάλπη, κάτι που καταθέτει ἔμμετρα ο Καρύδης ως εξής:

«...Ἄλλ' ἓνας Κύρ ἐπίτροπος, γαιδοῦρι τῶν ἀνθρώπων,
Τα ψηφοδέλτια ἔπερνε μὲ γέλοια πεπλασμένα,
Καὶ βήχων εἰς ταῖς κάλτσαις του τὰ ἔχων' ἓνα ἓνα,
Κ' ἐντός μου ἄλλα ἔρριπτε, που εἶχεν εἰς τὸ χέρι!
Να τοὺς γελάση ἤθελεν ἡμέρα μεσημέρι!...»²⁴⁰

Ἡ δε κάλπη της Φυλῆς ἐξεγείρεται λέγοντας:

«...Ποτὲ δὲν εἶδα ἐκλογὴ τοσοῦτον μασκαρένια.
Κ' οἱ τράγοι νὰ ψηφοφοροῦν, διότι ἔχουν γένια!
Εἰς τοὺς ἀνθρώπους ἔλεγαν, κάνεις σας δὲν ἐμβαίνη,
Διότι 'ς τὸν κατάλογον δὲν εἶσθ' ἐγγεγραμμένοι...»²⁴¹

και η της Αθήνας παραδέχεται:

²³⁹ Φως, 21 Ιανουαρίου 1861, φύλλο 225, σ. 1-2.

²⁴⁰ Φως, 26 Ιανουαρίου 1861, φύλλο 228, σ. 1.

²⁴¹ Φως, 30 Ιανουαρίου 1861, φύλλο 230, σ. 2.

«...Ἄν εἶχεν ἡ κοιλία μου παράθυρα δυὼ τρία,
Πῶς εἶνε, θὰ ἐβλέπατε, τὰ δυὼ νεροταφεῖα!
Νοσοκομεῖον τῶν κουτσῶν, τυφλῶν καὶ ἀλληθόρων,
Πλατεῖα τῶν στρατιωτῶν, γωνιὰ τῶν ἀχθοφόρων...»²⁴²

Τα παραπάνω αντιστοιχούν στη διαμαρτυρία του Καλού για τη μη επικαιροποίηση του εκλογικού καταλόγου του Δήμου Αθηναίων, που περιλάμβανε εκλογείς οι οποίοι είχαν πεθάνει, ήταν στρατιώτες ή μη δημότες Αθηναίων, ενώ κάποιοι δεν ήταν καν Έλληνες πολίτες, κάτι που σημαίνει ότι τουλάχιστον πεντακόσιοι ψηφοφόροι έπρεπε να έχουν αποκλειστεί από την ψηφοφορία, καθώς προσήλθαν για να ψηφίσουν με πλαστό όνομα και μάλιστα περισσότερες από μία φορές.²⁴³

Οι εκλογές επικύρωσαν την πρωθυπουργία Μιαούλη, επιτυγχάνοντας τον σκοπό για τον οποίο προκηρύχθηκαν: να απομακρυνθούν από τα βουλευτικά έδρανα οι 62 βουλευτές που είχαν ψηφίσει υπέρ του Ζαΐμη.²⁴⁴ Στη νέα Βουλή, οι αντιπολιτευόμενοι Βουλευτές ήταν μόνο οκτώ, ενώ τα σημαίνοντα ονόματα της αντιπολίτευσης, Ζαΐμης, Δεληγεώργης, Κουμουνδούρος, Παλαμήδης απέτυχαν παταγωδώς.²⁴⁵ Έτσι, επιβεβαιώθηκε η πρόβλεψη του Καρύδη στο *Φως* ήδη από τις 10 Ιανουαρίου ότι η αντιπολίτευση που τότε προηγείτο, «θὰ χάση ἐπὶ τέλους...».²⁴⁶

²⁴² *Φως*, 1 Φεβρουαρίου 1861, φύλλο 231, σ. 1.

²⁴³ *Φως*, 16 Ιανουαρίου 1861, φύλλο 222, σ. 2· *Φιλόπατρις*, 21 Ιανουαρίου 1861, φ. 325, σ. 2· Κοριζής, *Η πολιτική ζωή εις την Ελλάδα*, σ. 83: αναφέρεται ότι πολλοί άνθρωποι, καθοδηγούμενοι, μεταμφιέζονταν πολλές φορές μέσα στην ημέρα και ψήφιζαν με διαφορετικό κάθε φορά όνομα (απόσπασμα από την κατάθεση του Στ. Κολιάτσου στη Βουλή στις 2 Νοεμβρίου 1865)· Ο Φωτιάδης, *Η έξωση*, σ. 491, αναφέρει ότι οδηγούνταν στην κάλπη άνθρωποι που είχαν μεταφερθεί στην Αθήνα από τις επαρχίες ή από τις τουρκοκρατούμενες περιοχές, ακόμα και Σύριοι πρόσφυγες.

²⁴⁴ Μαρκεζίνης, *Πολιτική Ιστορία*, σ. 254.

²⁴⁵ Φωτιάδης, *Η έξωση*, σ. 492.

²⁴⁶ *Φως*, 10 Ιανουαρίου 1861, φύλλο 219, σ. 2.

Συμπεράσματα

Ο Σοφοκλής Καρύδης υπήρξε μια ιδιαίτερη προσωπικότητα με ποικίλα ενδιαφέροντα και πολύπτυχη δράση. Στην αρχή της ενήλικης ζωής του αναδείχθηκε σε ικανότατο επιχειρηματία και απέκτησε σημαντική περιουσία. Αυτό που τον συγκινούσε όμως περισσότερο από την ύλη ήταν το πνεύμα. Η διαδικασία της αναζήτησης των πρωτότυπων έργων του έφερε στο φως μια ακούραστη προσπάθεια πνευματικής δημιουργίας, αντλημένης από τον κοινωνικό ή τον ατομικό βίο με κάθε αφορμή: για να υμνήσει τις εθνικές νίκες, για να τιμήσει την αγωνιστικότητα των Ελλήνων ακόμα και στις ήττες, για να εκθειάσει μεγαλόπνοες ιδέες, για να προβάλλει αξιόλογες πνευματικές προσπάθειες άλλων, για να προσφέρει διασκέδαση, για να θρηνήσει και κυρίως για να διδάξει και να συνετίσει. Είχε αναλάβει έναν ρόλο μαχητή εναντίον της ανηθικότητας, της ανελευθερίας και της αναξιοπρέπειας, κάτι που τον έφερνε συχνά σε σύγκρουση με φορείς της εξουσίας ή και ιδιώτες των οποίων τα συμφέροντα θίγονταν από τον καυστικό του λόγο. Αμετακίνητος στις ιδέες του, υπέστη άπειρες διώξεις από τους κρατικούς εντεταλμένους και προσωπικές επιθέσεις που έθεσαν ουκ ολίγες φορές σε κίνδυνο την ίδια του τη ζωή. Παρόλα αυτά δεν άλλαξε ποτέ στρατόπεδο και τακτική· συνέχισε να κατακεραυνώνει ό, τι του φαινόταν παράλογο, διεφθαρμένο, αντεθνικό. Θελγόταν ιδιαίτερα από τους εθνικούς αγώνες των προγόνων του και θεωρούσε μειονεξία το ότι δεν είχε χρειαστεί να πολεμήσει για την Ελλάδα.

Άνθρωπος με σπινθηροβόλο πνεύμα και χιούμορ, χειριζόταν άριστα τη γλώσσα πλάθοντας λογοπαίγνια, έμμετρους γρίφους και αινίγματα και αρθρώνοντας ποιητικό και θεατρικό λόγο με ποικιλία μορφών, χωρίς να περιορίζεται ειδολογικά. Χρησιμοποίησε τον έντεχνο και δημόσιο λόγο όχι για την προσωπική του ανάδειξη – αν και δεν του ήταν κι αυτή όλως διόλου αδιάφορη, αφού συμμετείχε πολύ συχνά σε λογοτεχνικούς διαγωνισμούς – αλλά κυρίως για να υπηρετήσει κοινωνικούς και εθνικούς στόχους, να αφυπνίσει το κοινό και να στηρίξει τις φιλελεύθερες ιδέες και αξίες. Ανάλογη στόχευση είχε και η θεατρική του δράση, αφού επιδίωκε και από σκηνης να υποδείξει το δέον και να επικρίνει τα κακώς κείμενα της πολιτικής και κοινωνικής ζωής, ενώ συνέδραμε την επαφή των συγχρόνων του με το αρχαίο δράμα μεταφράζοντας και ανεβάζοντας αρχαίες τραγωδίες.

Η περιδιάβαση στην επικαιρότητα των ετών 1860 – 1862, όπως αποτυπωνόταν στο *Φως* και σε άλλες εφημερίδες της εποχής, επιβεβαίωσε τον αυταρχισμό του οθωνικού καθεστώτος, δικαιολογώντας την αντιπολιτευτική δράση του Καρύδη αλλά και την ένταση του αντιδυναστικού κλίματος της εποχής γενικά. Η διηλεκτική μέριμνα της κυβέρνησης Μιαούλη για τη διαιώνιση της εξουσίας της και η υποστήριξη που δεχόταν από το βασιλικό περιβάλλον δημιουργούσαν ένα κλίμα αστυνόμευσης και ανελευθερίας με κατάφωρη την καταστρατήγηση βασικών συνταγματικών αρχών. Παράλληλα, έγινε εμφανής ο ρόλος του Τύπου στη διαμόρφωση του αντιδυναστικού ρεύματος. Η μαχητικότητα των εφημερίδων και εν προκειμένω του *Φωτός*, παρά τις καταπιέσεις της εξουσίας, δεν κάμφθηκε. Οι κατασχέσεις έκαναν ακόμη πιο λαοφιλή την εφημερίδα και τον Καρύδη γνωστό ως άκαμπτο και ίσως ιδιόρρυθμο πολέμιο του καθεστώτος, που δεν φοβόταν να συγκρουστεί μαζί του. Η αλήθεια είναι, βέβαια, ότι δεν δρούσε εντελώς μόνος. Ο Τύπος υπήρξε δυναμικός στην πολεμική του απέναντι στον αυταρχισμό της εξουσίας, γι' αυτό και εκείνη προσπάθησε με αυστηρούς νόμους και καταπιέσεις να αναστείλει την ορμή του.

Ο Καρύδης, αν και αντιμετώπισε φυλακίσεις, επιθέσεις, κατασχέσεις, συνέχισε μέχρι το 1877 να «φωτίζει» τα κακώς κείμενα στο ελληνικό κράτος και να αντιπαράκειται σε κάθε κυβερνώντα, όταν οι πράξεις του δεν συμβάδιζαν με το ήθος και το εθνικό συμφέρον, ανεξάρτητα από την παράταξη στην οποία ανήκε, παρόλο που τα τελευταία χρόνια της κυκλοφορίας του *Φωτός* θεωρείται ότι η σατιρική του γραφή δεν είχε το σθένος της εποχής του Όθωνα και της μεταπολίτευσης. Επιλέγοντας το μετερίζι της σάτιρας, ο ίδιος δεν τοποθετούνταν πολιτικά, αλλά βρισκόταν πάντα σε απόσταση βολής από κάθε παρατυπία και παρανομία, ανεξάρτητα από το ποιος τη διέπραττε. Απεχθανόταν, άλλωστε, και τις εφημερίδες που ήταν υποτελείς στην εξουσία ή ξεπουλούσαν την ιδεολογία τους και δεν γλύτωνε καμία από αυτές από τη σάτιρά του.

Όσον αφορά τις εκλογές, η πείρα του Καρύδη τον είχε διδάξει ότι αυτές γίνονταν μόνο για το φαίνεσθαι επί Όθωνα και αποτελούσαν επίφαση δημοκρατικής διαδικασίας. Στο *Φως* αποτύπωνε τόσο με την αρθρογραφία του όσο και με τα σατιρικά του κείμενα όλα τα παράδοξα και ενίοτε θλιβερά της εκλογικής αναμέτρησης και παρωδούσε τις διακηρύξεις των πολιτικών που έκρινε ότι ήταν «έτεια πτερόεντα».

Η βαθιά γνώση των πρακτικών του καθεστώτος τον κατέστησε ικανό να προβλέψει το αποτέλεσμα των εκλογών του 1861 και την τελική επικράτηση του «συστήματος» τη στιγμή που όλοι πανηγύριζαν για τις πρώτες νίκες της αντιπολίτευσης.

Αμετανόητος ιδεολόγος, ο Σοφοκλής Καρύδης προτίμησε να χάσει τη σημαντικής αξίας περιουσία του και να ζήσει τα τελευταία χρόνια της ζωής του σε κατάσταση πενίας παρά να προδώσει τα ιδεώδη του. Ευτύχησε να δει την Ελλάδα να μεγαλώνει με την ενσωμάτωση των Ιονίων νήσων το 1864 και να εκτείνεται μέχρι τα σύνορα της Θεσσαλίας με τη Μακεδονία το 1881, κάτι που ήταν γι' αυτόν θέμα εθνικής υπερηφάνειας πέρα από θέμα εθνικής επιβίωσης. Οι πατριωτικοί του σίχοι θα φανερώνουν ότι υπήρξε πρώτα απ' όλα Έλληνας και έπειτα λογοτέχνης και δημοσιογράφος.

Βιβλιογραφία

Πρωτογενείς Πηγές

Καρύδης, Σάντος Κ., *Ωδή ο Ιωάννης Κωλέττης*, Αθήνησι 16 την Οκτωβρίου 1847.

Καρύδης, Σοφοκλής Κ., *Τριπολίτης, Η Λύρα, ήτοι Συλλογή Διαφόρων Ποιημάτων*, Μέρος πρώτον, Τύποις Αλεξάνδρου Κ. Γκαρμπολά, εν Αθήναις 1849.

Καρύδης, Σοφοκλής Κ., *Ανθοδέσμη, ήτοι Συλλογή Διαφόρων Ποιημάτων*, Μέρος πρώτον, εκ του τυπογραφείου Ν. Αγγελίδου, εν Αθήναις 1851.

Καρύδης, Σοφοκλής Κ., *Άσματα πολεμιστήρια*, φυλλάδιον α', Τύποις Μιλτ. Γκαρμπολά, Αθήνησι 1854.

Καρύδης, Σοφοκλής Κ., *Οι μάρτυρες της Πατρίδος, ήτοι Ελεγεία εις τους υπέρ της πασχούσης πατρίδος πεσόντας Ι. Παγώνην, Σπ. Δυοβουνιώτην, Γ. Κουμουνδούρον, Ν. Λεωτσάκον, Π. Μωραϊτίνην και Α. Σκαρβέλην*, Τυπογραφείον του Φωτός, εν Αθήναις ³1862.

Καρύδης, Σοφοκλής Κ., *Έμμετρα και πεζά εις βιβλία δέκα*, εκ του τυπογραφείου του «Φωτός», εν Αθήναις 1866.

Καρύδης, Σοφοκλής Κ., *Ο εστεμμένος Τυρταίος, ήτοι Ποιήματα περί Ελλάδος, του βασιλέως της Βαυαρίας Λουδοβίκου Α', μετάφρασις ελευθέρα*, Τύποις Σοφοκλέους Κ. Καρύδου, Αθήνησι 1868.

Καρύδης, Σοφοκλής Κ., *Τα τέκνα του Δοξαπατρή, δράμα εις πράξεις τρεις. Στεφθέν εν τω ποιητικω διαγωνισμω του 1868*, Τύποις Σοφοκλέους Κ. Καρύδου, Αθήνησι 1868.

Καρύδης, Σοφοκλής Κ., *Βωμός, ήτοι αγώνες και μαρτύρια της Κρήτης, Ηπείρου και Θεσσαλίας*, Τύποις Σοφοκλέους Κ. Καρύδου, Αθήνησι 1869.

Καρύδης, Σοφοκλής Κ., *Ο Φλύαρος, κωμωδία μονοπρόσωπος εις πράξεις τρεις, λαβούσα τα δευτερεία εν τω ποιητικώ διαγωνισμώ του 1869*, Τύποις Σοφοκλέους Κ. Καρύδου, Αθήνησι 1869.

Καρύδης, Σοφοκλής Κ., *Φύλλα, ήτοι παίγνια ποιητικά*, Έτος πρώτον, Τύποις Σοφοκλέους Κ. Καρύδου, Αθήνησι 1869.

Καρύδης, Σοφοκλής Κ., *Κωμωδίαι Κούτρας, Μικρομέγας*, εν Αθήναις 1876.

Καρύδης, Σοφοκλής Κ., *Λυρικά ποιήματα, Δάκρυα*, εν Αθήναις 1876.

Καρύδης, Σοφοκλής Κ., *Λυρικά ποιήματα. Όνυχες*, εν Αθήναις 1876.

Καρύδης, Σοφοκλής Κ., *Λυρικά ποιήματα, Τρίχορδον*, εν Αθήναις 1876.

Καρύδης, Σοφοκλής, *Η κοινωνία των Αθηνών* (απόσπασμα), Πύλη για την Ελληνική γλώσσα,

<https://www.greeklanguage.gr/greekLang/literature/anthologies/new/show.html?id=45>

[ημερομηνία ανάκτησης 11/11/2025].

ΚΡΑΤΙΚΑ ΕΓΓΡΑΦΑ

Εφημερίς της Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδος, αριθμ. 29, Ναύπλιον 14 Σεπτεμβρίου 1833.

Εφημερίς της Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδος, αριθμ. 57, Εν Αθήναις, 23 Νοεμβρίου 1837.

Πρακτικά των συνεδριάσεων της Γερουσίας κατά την Πρώτην Σύνοδον της Εβδόμης Βουλευτικής περιόδου, εκ του Δημοσίου Τυπογραφείου, Εν Αθήναις 1861.

ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ – ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ

Αθηνά

Αιών

Αριστοφάνης και Μαγνητιζομένη

Ασμοδαίος

Αστήρ της Ανατολής

Βέλος (το)

Βέλος (το). Παράρτημα του Αριστοφάνους

Εφημερίς (η)

Μακεδονία

Μέλλον της Πατρίδος

Μέριμνα

Νέα Εφημερίς

Πανταχού Παρών

Πειραιεύς

Πειρασμός

Πινακωτή

Τηλέγραφος Αθηνών

Φιλόπατρις

Φως

Χρόνος

Δευτερογενής Βιβλιογραφία

Αλιβιζάτος, Νίκος Κ., *Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη Νεοελληνική Ιστορία 1800-2010*, Πόλις, Αθήνα 2011.

Αντωνόπουλος, Νικόλαος Αθ., *Η ελευθερία του τύπου εν Ελλάδι*, Αθήναι 1965.

Ασπρέας, Γεώργιος, *Πολιτική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος*, εκδ. Χρήσιμα Βιβλία, Αθήνα 1930.

Βουρνάς, Τάσος, «Η δημοσιογραφική σάτιρα (Σ. Καρύδης, Κλ. Τριαντάφυλλος, Βλ. Γαβριηλίδης, Γ. Σουρής)» στο: *Σάτιρα και πολιτική στη Νεώτερη Ελλάδα. Από τον Σολωμό ως τον Σεφέρη*, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού & Γενικής Παιδείας, Αθήνα 1979, σ. 154-180.

Γενοβέλης, Δ. Ι., *Δημοσιογραφικά χρονικά. Αναμνήσεις και ανέκδοτα*, Τύποις Π. Ι. Βαβαρέτου, Αθήναι χ.ε.

Γεωργουσόπουλος, Κώστας, «Η ελληνική κοινωνία μέσα από το Θέατρο του 19^{ου} αιώνα» στο: Δημήτριος Γ. Τσαούσης (επιμ.) *Όψεις της ελληνικής κοινωνίας του 19^{ου} αιώνα*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 32013, σ.123-148.

Γριτσόπουλος, Τάσος Αθ., *Ιστορία της Τριπολιτσάς*, τόμος Β2, Έκδοσις Ενώσεως Τριπολιτών Αττικής, Αθήναι 1976.

Δάλκου, Γεωργία, *Ο Διόνυσος στην Αρκαδία. Από την Αρκαδία του Μύθου στην Τρίπολη του Μαλλιαροπουλείου θεάτρου*, Δήμος Τρίπολης, 2013.

Δεληγεώργης, Επαμεινώνδας, *Πολιτικά Ημερολόγια – Πολιτικά Σημειώσεις – Πολιτικά Επιστολαί. Μέρος πρώτον 1859-1862*, Τυπογραφείον Σ. Κ. Βλαστού, εν Αθήναις 1896.

Δεμέστιχα, Αικατερίνη, *Η θεατρική ζωή στην Αθήνα την εποχή του Γεωργίου Α' (1864-1900). Οι παραστάσεις*, διδακτορική διατριβή, Τμήμα Θεατρικών Σπουδών ΕΚΠΑ, 2013.

Δημαράς, Κ. Θ., *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, Ίκαρος, ⁸1987.

Δημητρακόπουλος, Οδυσσεύς, «Ο αντιδυναστικός αγώνας και η έξωση του Όθωνος» στο: *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμος ΙΓ', Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1977, σ. 186-199.

Καιροφύλας, Γιάννης, *Η αθηναϊκή σάτιρα*, Εκδ. Στρατή Γ. Φιλιππότη, Αθήνα 1991.

Καρανικόλας, Γιώργος Δημ., *Νόθες εκλογές στην Ελλάδα (1844 -1936)*, Αθήνα ²1973.

Κοριζής, Χαρίτων, *Η πολιτική ζωή εις την Ελλάδα 1821-1910*, Αθήναι ²1976.

Κυριαζόπουλος, Θανάσης – Πανόπουλος, Κώστας, *Πνευματική Αρκαδία*, Τόμος Πρώτος, Έκδοση Οδός Αρκαδίας, Τρίπολη 2006.

Λούβη, Λίνα, *Περιγέλωτος Βασίλειον. Οι σατιρικές εφημερίδες και το εθνικό ζήτημα (1875-1886)*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 2002.

Λούβη, Λίνα, «Φως» στο: Λουκία Δρούλια – Γιούλα Κουτσοπανάγου (επιμ.), *Εγκυκλοπαίδεια του Ελληνικού Τύπου 1784-1974*, Τόμος Τέταρτος Ρ-Ω, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών / Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα 2008, σ. 319-320.

Μάγερ, Κώστας, *Δημοσιογραφικά πορτραίτα*, βιβλίο πρώτο, Αθήνα 1950.

Μάγερ, Κώστας, *Ιστορία του Ελληνικού Τύπου*, τόμος Α΄ 1790 -1900 , Εκδότης Α. Δημόπουλος, Αθήναι 1957.

Μαρκεζίνης, Σπ. Β., *Πολιτική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος 1828-1964*, Πάπυρος, Αθήναι 1966.

Μεταλληνός, Γεώργιος Δ., «Ανθοθωνικά παραφαλμωδήματα εκ Πατρών» στο: *Πρακτικά του ΣΤ΄ Διεθνούς Συνεδρίου Πελοποννησιακών Σπουδών. Τρίπολις 24-29 Σεπτεμβρίου 2000*, τόμος τρίτος Νεώτερος Ελληνισμός, χορηγία Ιδρύματος Σταύρου Νιάρχου, Αθήνα 2001-2002, σ. 49-64.

Μήτσου, Μαριλίζα, «Ο “Νόμος περί εξυβρίσεως εν γένει και περί Τύπου” και η λογοτεχνία (1837 - 1844)» στο: Ίλια Χατζηπαναγιώτη – Sangmeister, Κατερίνα Δέδε, Δημήτρης Δημητρόπουλος, Ειρήνη Παπαδάκη (επιμ.), *Έλεγχος ιδεών και λογοκρισία από τις απαρχές της ελληνικής τυπογραφίας μέχρι το Σύνταγμα του 1844. Πρακτικά συνεδρίου, Λευκωσία 18 – 20 Νοεμβρίου 2015*, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα 2018, σ. 407-423.

Μπόλης, Γιάννης, Παυλόπουλος, Δημήτρης, *Ελληνική χαρακτηριστική 1843 – 1915. Ιστορία – Λεξικό χαρακτών*, Εκδ. Da Vinci, 2012.

Μυστακίδου, Κατερίνα, *Η Μεγάλη Ιδέα στον Τύπο του Γένους. Ο Τύπος στην Ελλάδα και την Οθωμανική Αυτοκρατορία (1800-1923)*, Πατάκης, Αθήνα 2004.

Πετρακάκος, Δημήτριος Α., *Δημοσιογράφοι και Δημοσιογραφία*, Τυπογραφείον «Εστία», εν Αθήναις 1921.

Πετρακάκος, Δημήτριος Α., *Κοινοβουλευτική Ιστορία της Ελλάδος, τόμος δεύτερος Ι Οθώνειος περίοδος (1833 – 1862)*, εκ του Εθνικού Τυπογραφείου, Αθήναι 1935.

Πετράκου, Κυριακή, *Θεατρολογικά Miscellanea*, Δίαυλος, Αθήνα 2004.

Προβατάς, Αλκιβιάδης, *Πολιτική Ιστορία της Ελλάδος 1821-1980*, Αθήναι 1980.

Σαπρανίδης, Δημήτρης, *Ιστορία της Ελληνικής Γελοιογραφίας*, πρώτος τόμος, Ποταμός, Αθήνα ²2005.

Σαπρανίδης, Δημήτρης, «Καρύδης, Σοφοκλής» στο: Λουκία Δρούλια – Γιούλα Κουτσοπανάγου (επιμ.), *Εγκυκλοπαίδεια του Ελληνικού Τύπου 1784-1974*, Τόμος Δεύτερος Ε-Κ, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών / Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα 2008, σ. 527-529.

Σιδέρης, Γιάννης, *Ιστορία του Νέου Ελληνικού Θεάτρου 1794-1944*, τόμος πρώτος 1794-1908, Εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα ³2000.

Σκανδάμης, Α. Σ., *Η τριακονταετία της βασιλείας του Όθωνος*, Αθήναι 1961.

Σταυροπούλου, Έρη, «Ο Αθηναϊκός Τύπος» στο: Λουκία Δρούλια (επιμ.), *Ο ελληνικός τύπος 1784 ως σήμερα. Ιστορικές και θεωρητικές προσεγγίσεις*, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών / Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα 2005, σ. 241-252.

Φωτιάδης, Δημήτρης, *Όθωνας. Η έξωση*, Σ. Ι. Ζαχαρόπουλος, Αθήνα ¹⁰1988

Χατζηδάκης, Γιώργος, *Σοφοκλής Καρύδης. Ένας λησμονημένος Τριπολίτης διανοητής*, Εκδόσεις Ενώσεως Τριπολιτών Αττικής, Αθήνα 1995.

Χριστοφιλάκης, Γιώργης, «Σοφοκλής Καρύδης και Μιχάλης Χουρμούζης: Δύο πρωτοπόροι που γνώριζαν τα εξ Ευρώπης ρεύματα αλλά δεν χρωστούνε δανεικά»

στο: Κωνσταντζα Γεωργακάκη (επιμ.) *Πρακτικά Β΄ Πανελληνίου θεατρολογικού συνεδρίου. Σχέσεις του Νεοελληνικού θεάτρου με το Ευρωπαϊκό. Διαδικασίες πρόσληψης στην ιστορία της ελληνικής δραματουργίας από την Αναγέννηση ως σήμερα*, ERGO, Αθήνα 2004, σ. 129-132.